

Karta předmětu:

MAKROEKONOMIE I

I. Charakteristika disciplíny a její cíl

Předmět Makroekonomie I v návaznosti na následující semestrální kurz Mikroekonomie I je disciplína, která tvoří organickou součást vytváření celkového obecného základu studia speciálních ekonomických disciplín ve vyšších ročnících bakalářské, ale i magisterské přípravy. Hlavním cílem výuky je obeznámit studenty v současnosti s velmi významnou vědní disciplínou, ekonomikou. Důraz je položen na národohospodářskou dimenzi analýzy forem a faktorů rozvoje národních ekonomik a na aktualizaci mezinárodních souvislostí hospodářského vývoje.

Poznatky z kurzů Makroekonomie I. a Mikroekonomie I. prohlubuje a dále rozvíjí předmět Dějiny ekonomických teorií ve II. ročníku bakalářského studia a kurzy Mikroekonomie II. a Makroekonomie II. v I. ročníku magisterského studijního programu.

II. Přehled jednotlivých přednášených témat:

Téma 1.: Úvod do studia Makroekonomie

Makroekonomie a mikroekonomie. Model makroekonomiky. Agregátní poptávka a agregátní nabídka. Makroekonomická rovnováha. Determinanty makroekonomických výsledků. Makroekonomické selhání. Makroekonomické přístupy řešení makroekonomického selhání. Teorie strany poptávky. Teorie strany nabídky. Laissez faire.

Téma 2: Makroekonomická stabilizační politika.

Základní ekonomické funkce státu. Cíle, nástroje a typy hospodářské politiky. Makroekonomická stabilizační politika a magický čtyřúhelník. Nástroje hospodářské politiky. Typy hospodářské politiky a hlavní proudy makroekonomie. Konzervativní typ hospodářské politiky. Neokonzervatismus, Monetarismus. Keynesiánský typ hospodářské politiky. Neokeynesiánský typ hospodářské politiky. Typy tržních ekonomik.

Téma 3: Měření makroekonomických veličin – Národní účetnictví

Měření produktu a důchodů, měření cenové hladiny, nezaměstnanosti, platební bilance.

Dva přístupy k měření toků v hospodářství. Produkční a výdajová metoda. Hrubý národní produkt (GNP). Hodnota přidaná zpracováním (VA). Komponenty GNP a způsoby měření. Čistý národní produkt (NNP). Národní a domácí produkt (GDP a NDP). Čisté ekonomické bohatství. Důchodová metoda. Osobní důchod. Disponibilní důchod. Srovnání GNP a NI. Explicitní cenové indexy. Implicitní cenový deflátor. Míra inflace. Míra nezaměstnanosti. Platební bilance státu.

Téma 4: Ekonomická rovnováha a modely ekonomické rovnováhy.

Základní předpoklady makroekonomické rovnováhy. Makroekonomický koloběh a základní makroekonomické rovnice. Stacionární ekonomika se dvěma sektory. Evoluční ekonomika se dvěma sektory. Ekonomika se třemi sektory. Ekonomika se čtyřmi sektory. Úniky a injekce z makroekonomického koloběhu.

Modely ekonomické rovnováhy. Klasický model ekonomické rovnováhy. Rovnováha na trzích finální produkce a výrobních faktorů. Keynesiánský model ekonomické rovnováhy. Agregátní poptávka. Spotřebitelská poptávka a spotřební funkce. Průměrný sklon ke spotřebě. Mezní sklon ke spotřebě. Mezní sklon k úsporám. Determinanty spotřeby. Paradox spořivosti. Investiční poptávka. Investiční multiplikátor. Model důchod – výdaje. Agregátní nabídka v klasickém, keynesiánském a neokeynesiánském přístupu.

Téma 5: Finanční trhy. Mezinárodní finanční trhy. Mezinárodní trh peněz.

Historie peněz. Funkce peněz. Vývoj peněz. Peněžní agregáty. Rovnice směny. Aplikace rovnice směny. Rychlost obratu peněz. Rovnováha peněžního trhu. Poptávka po peněžích. Nabídka peněz. Bankovní soustava. Multiplikátor nabídky peněz. Finanční instituce. Prvky finančního systému. Finanční dokumenty. Trh kapitálu. Formy kapitálu. Mezinárodní finanční trhy. Mezinárodní trh peněz. Devizové trhy a měnové kursy. Faktory působící na výši měnového kursu. Apresiasi a depreciace. Měnová parita, revalvace a devalvace. Teorie kursu podle parity kupní síly. Hlavní systémy měnových kursů. Mezinárodní měnový systém.

Téma 6.: Ekonomický růst a hospodářský cyklus

Ekonomická rovnováha, ekonomický růst a posun hranice produkčních možností. Ekonomická síla a ekonomická úroveň. Zdroje a bariéry ekonomického růstu. Modely ekonomického růstu. Teorie hospodářského cyklu. Hospodářský cyklus spjatý s multiplikátorem a akcelerátorem. Zdroje a projevy poruch ekonomické rovnováhy. Hospodářský cyklus. Fáze, typy a příčiny vzniku cyklu. Historický vývoj. Kolísání agregátní poptávky a nabídky. Skutečné a dlouhodobé tempo růstu. Reálný a potenciální output. Zdroje a projevy poruch ekonomické rovnováhy. Poptávka a recese. Nabídka a recese. Hospodářský cyklus spjatý s multiplikátorem a akcelerátorem. Důsledky hospodářských cyklů. Proticyklická politika.

Téma 7: Inflace a nezaměstnanost

Ceny a inflace. Typy a formy inflace. Inflace otevřená, potlačená a skrytá. Inflace mírná a pádivá. Hyperinflace. Stagflace. Příčiny inflace. Poptávková inflace. Nabídková (nákladová) inflace. Očekávaná (setrvačná) inflace. Důsledky (efekty)

inflace. Nezaměstnanost. Formy nezaměstnanosti. Míra nezaměstnanosti. Přirozená míra nezaměstnanosti. Inflace a nezaměstnanost. Krátkodobá Philipsova křivka. Dlouhodobá Philipsova křivka.

Téma 8: Monetární politika státu

Cíle a nástroje monetární politiky. Podmínky monetární politiky. Přímé a nepřímé nástroje. Politika povinných minimálních rezerv. Operace na volném trhu. Státní cenné papíry. Diskontní politika. Expanzivní monetární politika a její efekty. Krátkodobé efekty expanzivní monetární politiky. Dlouhodobé efekty expanzivní monetární politiky. Restriktivní monetární politika a její efekty. Dilema centrální banky.

Téma 9: Fiskální politika státu

Nástroje a cíle fiskální politiky. Veřejné finance a státní rozpočet. Příjmy a výdaje státního rozpočtu. Konstrukce státního rozpočtu. Nástroje fiskální politiky. Proticyklická opatření. Vestavěné stabilizátory. Multiplikační efekt státních nákupů výrobků a služeb. Multiplikační efekt čistých daní. Krátkodobé a dlouhodobé účinky expanzivní a restriktivní fiskální politiky. Rozpočtový deficit. Ekonomické důsledky státního dluhu. Daně a efektivnost - Lafferova křivka. Důchodová politika. Administrativní kontrola mezd a cen. Podpora firem a odborů.

Téma 10: Mezinárodní obchod a vnější obchodní a měnová politika

Mezinárodní obchod. Protekcionismus. Důvody mezinárodního obchodu. Absolutní a komparativní výhody. Typy mezinárodního obchodu. Přínosy z mezinárodního obchodu. Důsledky mezinárodního obchodu na ekonomické procesy. Účinek importu a exportu. Vnější obchodní a měnová politika. Cíle a nástroje vnější měnové a obchodní politiky. Čl. Účinek cel. Sklon k dovozu. Vývozní multiplikátor. Státní protekcionismus v mezinárodním obchodě. Všeobecná dohoda o clech a obchodu. Mezinárodní obchodní organizace WTO.

1. Základní literatura

Helísek, M.: *Makroekonomie pro bakalářské studium* /skriptum/. Meladrium, Praha 1996
Rusmichová, L., Soukup, J. a kol. *Makroekonomie*. Základní kurz. Meladrium. Praha 2002.
Schiller, B.R., *Makroekonomie*. Computer Press a.s., Brno 2004
Nováček, V., Švarcová, J.: *Makroekonomie*. /skriptum/. FaME UTB Zlín 2003
Mankiw, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada 1999
Holman, R.: *Ekonomie*. C.H.Beck, Praha 1999, resp. druhé vydání 2001
Samuelson, P.A., Nordhaus, W.: *Ekonomie*. Svoboda-Libertas, Praha 1992

2. Rozšířená literatura

1. David Begg, Stanley Fisher, Rudiger Dorntbush. Economics. Seventh edition. ISBN 0-07-709947-8
2. Damian Ward, David Begg. Student workbook. ISBN 0-07-710366-1
3. Rudiger Dorntbush, Stanley Fisher, Richard Startz. Macroeconomics. ISBN 007-123237-0.
4. N.Gregory Mankiw. Macroeconomics. fifth edition. ISBN 0-7167-5237-9. New York 2003.
5. John Beardshaw, David Brenster, Paul Cormack, Andrew Ross. Economics. Student's Guide. 2001. ISBN 0-273-65140-4.

3. Doporučená literatura

Sojka, M., Konečný, B.: *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. 4. vydání Libri, Praha 2001
Nováček, V., Pavelková, D., Šumberová, P.: *Základy tržní ekonomiky* /skriptum/. FaME VUT Zlín 1997
Kraft, J.: *Světová ekonomika a ekonomická integrace* /skriptum/. HF TU Liberec 1998
Odborná ekonomická periodika: Hospodářské noviny, Ekonom, Euro, Politická ekonomie, Moderní řízení, The Economist, atd.
Oficiální internetové stránky Institucí ČR, EU, Světové banky, WTO.

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta managementu a ekonomiky

MAKROEKONOMIE I.

VNISLAV NOVÁČEK
JENA ŠVARCOVÁ

ZLÍN 2003

Obsah

ÚVOD	5
1. STÁT JAKO SPECIFICKÝ TRŽNÍ SUBJEKT	6
2. MĚŘENÍ NÁRODOHOSPODÁŘSKÝCH VÝSLEDKŮ	17
3. MONETÁRNÍ POLITIKA	27
4. FISKÁLNÍ POLITIKA	39
5. EKONOMICKÁ ROVNOVÁHA A EKONOMICKÝ RŮST. HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS	51
6. CENY A INFLACE	64
7. INFLACE A NEZAMĚSTNANOST	77
8. MEZINÁRODNÍ TRH VÝROBKŮ A SLUŽEB	89
9. MEZINÁRODNÍ FINANČNÍ TRHY. BILANCE MEZINÁRODNÍCH PLATEB	102
10. MEZINÁRODNÍ INTEGRAČNÍ TENDENCE	118
11. MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ROZVOJE ČESKÉ EKONOMIKY	129
12. EKOLOGICKÉ ASPEKTY HOSPODÁŘSKÉHO ROZVOJE	144
Z Á V Ě R	151

© Doc. PhDr. Vnislav Nováček, CSc., kapitoly 1-7

© Ing. Jena Švarcová, kapitoly 8 - 12

Recenzoval: Pavel Ondrčka

Druhé upravené vydání, 2003

© Vnislav Nováček, Jena Švarcová

ISBN 80 - 7318 - 155 - X

Ú V O D

Makroekonomický pohled na ekonomický rozvoj skýtá možnost objevovat řadu skrytých souvislostí, zdrojů a příčin ekonomické prosperity. A to nejen předpoklady vyšší výkonnosti národního hospodářství jako celku, ale i širšího zázemí úspěšnosti konkrétních firem.

V našem učebním textu chceme představit nejvýznamnější formy ekonomického rozvoje, formy a metody hospodářské politiky, které jsou dnes využívány. Intenzita jejich mobilizace a způsoby kombinace více metod se přitom mohou lišit a také vést k nestejným výsledkům. Smyslem studia makroekonomie je tak naučit posluchače orientovat se ve spleti vztahů, jež tvoří všeobecné klima a terén pro rozvoj různorodých podnikatelských aktiv, ale i forem spotřebitelského chování.

Umění dobře řídit je proto úzce spjato s dokonalou znalostí podstatných rámcových podmínek a předpokladů, ve kterých se managementy firem různé velikosti musí nejen dobře orientovat, znát je, ale je i aktivně ve svůj prospěch náležitě využívat.

Učební text je určen pro posluchače I. ročníku bakalářského studijního programu Ekonomika a management. Základem učebního textu jsou přednášky z „Makroekonomie“, které autoři upravili do písemné podoby. Jejich skladba a pořadí odpovídají přednášeným tématům č. 1 - 12 studijního předmětu Makroekonomie I. Kapitoly 1 - 7 zpracoval doc. PhDr. Nováček, CSc., kapitoly 8 - 12 sestavila Ing. Švarcová.

Snaha o systematický a přehledně uspořádaný výklad podstatných makroekonomických poznatků vedla autory k jednotné úpravě struktury textu každého problémového okruhu. Nejprve je vždy představeno téma prostřednictvím stručné anotace, jež plní roli přehledu klíčových slov a nových ekonomických pojmů. Následuje stručný výčet hlavních bodů osnovy přednáškového tématu. Po vlastním výkladu nejdůležitějších otázek je lekce zakončena přehledem literatury a pramenů doporučených k samostatnému studiu.

Všem posluchačům, kteří se rozhodnou učební text využít k rozšíření, doplnění nebo zopakování svých obecných ekonomických znalostí, přejeme příjemné chvíle na dobrodružné cestě poznání.

A u t o ř i

1. Stát jako specifický tržní subjekt

A n o t a c e

Podstata a cíle hospodářské politiky. Ekonomická funkce státu. Magický čtyřúhelník. Vláda a veřejné zájmy. Nástroje hospodářské politiky. Monetární, fiskální, důchodová, vnější měnová a obchodní politika. Typy hospodářské politiky. Stát v období dokonalé konkurence. Úloha státu ve smíšené ekonomice a nedokonalé konkurenci. Keynesiánský typ hospodářské politiky státního intervencionismu. Monetaristická koncepce - konzervativní typ hospodářské politiky. Neokynesiánský typ hospodářské politiky. Formy státních zásahů a státní regulace ekonomiky. Přímá podnikatelská činnost státu. Státní makroekonomické programování a prognózování.

O s n o v a

Úvod do makroekonomie

- 1. K vývoji hospodářských aktivit státu*
 - 2. Podstata a cíle hospodářské politiky státu*
 - 3. Hlavní nástroje hospodářské politiky*
 - 4. Keynesiánská a monetaristická koncepce ekonomické role státu*
-

Ú V O D D O M A K R O E K O N O M I E

V dosavadním výkladu jsme naši pozornost soustředili na řešení problémů, které měly vesměs *mikroekonomickou* povahu. Studium chování jednotlivých tržních subjektů bude nyní vystřídáno pohledy na ekonomiku jako celek. **Makroekonomie** se tedy nezabývá tím, co určuje výrobu jedné firmy nebo jednoho odvětví, nýbrž tím, jaké faktory určují národní produkt země.

Témata jako celková výroba a zaměstnanost, cenová hladina a inflace, vývoj platební bilance, státní rozpočet, veřejný dluh a vládní výdaje, množství peněz v oběhu, hospodářská politika vlády - to je výčet jen některých důležitých *makroekonomických* problémů.

Rozbor jevů, ke kterým dochází v národohospodářském prostředí, má přitom velký praktický význam pro státní i soukromý sektor, neboť umožňuje určit důsledky očekávaných změn prostředí, jejich intenzitu a současně odhadnout nové trendy a způsoby pružné tržní reakce. Ne náhodou jsou makroekonomičtí analytici zaměstnáni v zemích s rozvinutou tržní ekonomikou u větších soukromých firem jako odborníci na diagnostikaci hospodářského vývoje.

Ekonomické veličiny, jimiž se *makroekonomie* zabývá, jsou veličiny souhrnné - **agregované**. Za příklad mohou sloužit takové makroekonomické agregáty jako - národní a domácí produkt, míra nezaměstnanosti, míra inflace, celková spotřeba, celková poptávka a nabídka, atd. Důraz na agregaci je jedním z nejdůležitějších znaků odlišujících makro a mikroekonomii. Ne náhodou budeme proto věnovat jedno z prvních makroekonomických témat otázkám kvantifikace národohospodářských výsledků (viz téma 2.). Za nezbytné ovšem považujeme začít analýzu národohospodářských souvislostí vymezením *místa a role státu* - jako specifického tržního subjektu. Konkrétní podoba ekonomického chování státu má totiž bezprostřední vliv nejen na celkový hospodářský vývoj země, nýbrž výrazně ovlivňuje charakter ekonomického chování jednotlivých firem i domácností.

1. K VÝVOJI HOSPODÁŘSKÝCH AKTIVIT STÁTU

Dnes v podstatě neexistuje oblast, do které by stát přímo či nepřímo nezasahoval. Nebylo však tomu tak vždy, a to ani v dnešní míře a formách intervence.

V minulém století, v podmínkách klasického kapitalismu, kdy hospodářství ovládala tzv. *dokonalá konkurence*, nebyl pro významnější aktivitu státu výraznější prostor. Hospodářská politika byla založena na liberálním principu „nezasahování do hospodářství“ (*system „laissez-faire“*). Regulace hospodářství tržním mechanismem (*neviditelnou rukou trhu*) byla v těchto podmínkách *přirozenou* formou optimalizace chování účastníků ekonomických vztahů, maximalizujících svůj užitek.

V klasickém tržním hospodářství se role státu omezovala na stanovení a úpravu některých *pravidel hry* pro hospodářskou činnost a na zabezpečení

jejich dodržování. Byly vytvářeny *všeobecné podmínky* pro efektivní fungování raného tržního ekonomického systému (ochrana a podpora volné soutěže, zabezpečení nedotknutelnosti soukromého vlastnictví kapitálových statků, půdy a práce).

Obecně lze říci, že stát plnil od počátku vývoje moderních hospodářských soustav současně:

- a) *mocenskopolitickou funkci*,
- b) *ekonomickou funkci* (vnitřní a mezinárodní).

Za *hlavní projevy hospodářské aktivity státu* v tomto počátečním období formování rozvinutého tržního systému lze považovat:

- a) zakládání státních manufaktur,
- b) centrální regulace potřebných kapitálových prostředků,
- c) úprava trhu práce prostřednictvím pracovního zákonodárství,
- d) ochrana domácích podnikatelů vůči zahraniční konkurenci.

Cílem těchto státních hospodářských a právních aktivit bylo urychlit rozvoj nově vznikajícího průmyslu a obchodu. Politika *protektionismu* byla však postupně nahrazována *hospodářským liberalismem*. Čím více vyžíval tržní systém, tím více byla zatlačována do pozadí přímá ekonomická aktivita státu. Se změnou *homogenní* hospodářské soustavy v *heterogenní* systém, spojený s nástupem monopolů (*nedokonalé konkurence*) na přelomu 19. a 20. století zaniká postupně autoregulační schopnost trhu utvářet a zajišťovat dlouhodobě rovnováhu hospodářství.

Ekonomická moc monopolů začíná zvláště v průběhu I. světové války srůstat s politickou mocí státu. Po krátkém období liberalizace ve 20. letech zesiluje intervenční politika státu v období světové hospodářské krize 30. let. Autorita státu jako specifického hospodářského subjektu je navíc posilována v atmosféře nové vlny militarizace ekonomiky, která vyústila v nový světový válečný střet.

Rozvinutí *keynesiánského* systému státní regulace ekonomických dějů v poválečném období odpovídalo tehdejší víře v možnosti stimulace úhrnné efektivní poptávky ze strany vlád. Změny, ke kterým postupně docházelo v 60. letech, vyústily ve ztrátu účinnosti krátkodobé anticyklické státní politiky ve většině vyspělých zemí. Od poloviny 70. let se začíná prosazovat *monetaristická* koncepce vytěsňování státu z přímého ovlivňování chodu národního hospodářství. Restaurace víry v trh, v samoregulační schopnosti tržního mechanismu, otevřela cestu k aktivnímu uplatňování *neoklasických*

receptů řešení makroekonomických problémů tohoto období (vysoké míry inflace i míry nezaměstnanosti - tzv. *stagflace*).

2. PODSTATA A CÍLE HOSPODÁŘSKÉ POLITIKY STÁTU

Přístupme k charakteristice podstaty soudobého chování státu na trhu, tj. k odpovědi na otázky:

- a) *jaké cíle stát sleduje a prosazuje při usměrňování hospodářského života,*
- b) *jaké nástroje používá stát k dosažení těchto cílů.*

Hospodářskou politiku (státu, vlády) je možno vymezit jako souhrn cílů, nástrojů, rozhodovacích procesů a opatření státu v jednotlivých oblastech ekonomické reality. Hospodářská politika (*HP*) jako prostředek usměrňování ekonomického života vychází ze dvou hledisek:

- (1) *z určení ekonomického směru myšlení, jehož názory přejímají politici od teoretických ekonomů,*
- (2) *ze zájmů voličů, kteří pověřili vládu uskutečňovat určitou hospodářskou politiku.*

Jak je zřejmé, reálná praktická hospodářská politika musí respektovat nejen stav ekonomického poznání (*teorie HP*), nýbrž také politické rozložení sil v zemi a mnohdy i mezinárodní politickou situaci. Sladění různorodých zájmů je tak vždy určitým *kompromisem*.

Nositelem hospodářské politiky je na prvním místě stát, který ji formuluje, vycházející z přijaté koncepce. **S t á t** se však skládá z řady institucí, vzájemně se ovlivňujících a sledujících různé cíle. Na prvním místě je to *parlament a vláda* (ministerstva, vládní úřady, centrální banka). Není třeba podrobněji komentovat skutečnost, že specifické zájmy různých skupin (*lobby*), kombinované se zájmy pracovníků státního aparátu, mohou při nedostatečné kontrolní činnosti orientovat dílčí i zásadní rozhodnutí společensky nežádoucím směrem. Na reálný tvar hospodářsko-politických opatření má přirozeně také vliv existence mezinárodních dohod a smluv, jakož i samo členství v mezinárodních organizacích a nadnárodních orgánech.

Základem pro uskutečňování praktické politiky vlády je formulace *c í l ů*, které chce vláda sledovat a dosáhnout. Ty lze členit z různých hledisek:

- (1) *z časového hlediska:* a) *krátkodobé (dny, měsíce)*

- b) *střednědobé (1-5 let)*
- c) *dlouhodobé (5- 20 let)*

(2) z hlediska významového: a) *hlavní,*
b) *vedlejší (dílčí),*

(3) z koncepčního hlediska: a) *vysoká úroveň zaměstnanosti,*
b) *cenová stabilita*
c) *rovnováha platební bilance*
d) *spravedlivé rozdělení důchodů*
e) *ekonomický růst.*

Dosažení těchto cílů musí být pak podřízeno všelidským cílům, jaké představují snahy o dosažení blahobytu, svobody a spravedlnosti, bezpečnosti a míru pro všechny. Odtud je možné zformulovat následující *všeobecné ekonomické cíle*:

(A) ***Ekonomická svoboda*** - právo lidí na svobodný výběr zaměstnání, zboží, služeb, svobodné uzavírání dohod, svobodné používání důchodů i svobodné oceňování zboží a služeb.

(B) ***Ekonomická bezpečnost*** - jak na úrovni rodiny, tak celé ekonomiky, ochrana jednotlivců i společnosti před chronickými „ekonomickými nemocemi“ či katastrofami.

(C) ***Ekonomická nezávislost*** - za jistých okolností se jedná o cíl sporný, neboť dnes jsou všichni součástí světové ekonomiky a každý pokus o *autarkický* vývoj je předem prohraným zápasem o hospodářský progres.

Hlavní makroekonomické cíle v podobě tzv. *magického n- úhelníku* jsou nejčasnější podobou formulace cílů hospodářské politiky (zde - *magický čtyřúhelník*):

- (1) *vysoká úroveň a dynamika produktu (roční tempo růstu reálného hrubého národního produktu),*
- (2) *vysoká zaměstnanost a nízká nezaměstnanost (průměrná roční míra nezaměstnanosti),*
- (3) *stabilita cenové hladiny (průměrná roční míra inflace),*
- (4) *vyrovnaná bilance zahraničního obchodu (saldo platební bilance).*

V tržní ekonomice plní stát tři navzájem propojené úkoly (*základní ekonomické funkce státu*):

1. působit na **efektivnost tržního mechanismu** (na racionální alokaci zdrojů, přijímat protimonopolní opatření, omezovat negativní důsledky znečišťování prostředí, zabezpečovat veřejně prospěšné aktivity),

2. ovlivňovat **rozdělení důchodů** tvorbou programů sociální pomoci, důchodovou politikou, poskytováním mateřských dávek, aj. zmírňování neodůvodněných nerovností pomocí transferových plateb ze státního rozpočtu (tzv. sociální záchranná síť),

3. podpořit **stabilní rozvoj národního hospodářství** (vnitřní a vnější) sledováním zejména následujících dvou stabilizačních cílů:

- a) zajistit cenovou stabilitu (boj proti inflaci),
- b) podporovat zdůvodněný růst zaměstnanosti.

Problémem ovšem zůstává - jak dosáhnout v dlouhém období relativně nízkou míru inflace a současně zajistit plnou zaměstnanost. Dosud se žádné vládě nepodařilo tento problém uspokojivě a trvale vyřešit, byť byly a jsou činěny pokusy kombinovat dostupné nástroje hospodářské politiky.

O které nástroje hospodářské politiky státu jde, které lze považovat za hlavní a nejpoužívanější - o tom pojednáme v další části tohoto tématu.

3. HLAVNÍ NÁSTROJE HOSPODÁŘSKÉ POLITIKY

Nejprve připomeňme, že *nevyhnutelnost* státních zásahů do hospodářství je dána zejména těmito dvěma příčinami:

1. *nedokonalostí trhu,*
2. *etickými aspekty rozdělování.*

Jestliže cílem hospodářské politiky státu je dosáhnout maximum společenského blahobytu, pak tomuto cíli musí být podřízena volba nejúčinnějších nástrojů.

Podobně jako u cílů je možno nástroje HP rozdělit do různých skupin podle zvolených kritérií a hledisek:

- (a) *podle délky trvání - (krátkodobé a dlouhodobé),*
- (b) *podle charakteru (způsobu) působení - (přímé a nepřímé),*

- (c) *podle vlivu na vývoj reprodukce - (pružné reakce a preventivní),*
- (d) *podle sféry působnosti – (mikro a makro zásahy),*
- (e) *podle obsahu a povahy – (nástroje běžné politiky - kvantitativní povahy, nástroje systémové - kvalitativní povahy),*
- (f) *podle hlavních oblastí projevu:*

1. Monetární politika
2. Fiskální politika
3. Důchodová politika
4. Vnější obchodní a měnová politika

(resp. další: 5. Sociální politika, 6. Strukturální politika).

V jiném obsahovém členění, které je poměrně často používáno jsou za nástroje hospodářské politiky státu kromě prvních dvou výše uvedených považovány ještě:

- (a) **Podnikatelská činnost státu**
- (b) **Makroekonomické prognózování a programování.**

Jak je vidět, způsoby státních zásahů do ekonomiky jsou velmi rozmanité. V závěru této části představme blíže dvě posledně jmenované formy státního intervencionismu. Většina zbývajících hlavních nástrojů bude totiž představena v rámci následujících témat.

Jednou z nejstarších forem státně ekonomického intervencionismu je „*podnikatelská činnost státu*“, resp. ekonomická funkce státního sektoru. Původně se jednalo o typ tzv. administrativního monopolu fiskální povahy, resp. šlo o účast státu při budování sociální a hospodářské infrastruktury. Státní sektor je tak tou částí národního hospodářství, ve které má stát roli:

- a) *podnikatele*
- b) *přímého investora.*

Státní sektor vznikl různými cestami. Jednou z možností bylo uskutečnit *zestátnění soukromých společností* za náhradu či konfiskací. *Vybudování nových podniků* státem ze státních veřejných prostředků nebo z akumulace státních podniků již fungujících - to je další způsob rozvoje podnikatelské činnosti státu.

A nakonec připomeňme *vytváření tzv. smíšených společností*, v nichž má stát významnou rozhodovací pravomoc díky akciové formě účasti. Typů státních podniků je řada. Kromě již uvedených existují tradiční státní instituce značného hospodářského významu (*pošta, spoje, vojenské podniky, atd.*), ale i „podniky“ v oblasti sociální a kulturní infrastruktury (*divadla, školy, nemocnice*). Zvláštní kategorií jsou komunální podniky a byty vybudované za státní prostředky a dané nižším správním orgánům (*okresům, městům*) do užívání.

Základními projevy vlivu státních podniků na ekonomiku dané země jsou:

- (a) *regulování odvětvové struktury ekonomiky,*
- (b) *ovlivňování vývoje vnitřního trhu,*
- (c) *podíl na zužování či rozšiřování sféry individuálního kapitálu.*

Tolik ve stručnosti ke státní podnikatelské aktivitě jako specifickému nástroji hospodářské politiky státu.

Dalším významným nástrojem, jehož používání zejména po II. světové válce je spojeno s pokusy předvídat budoucí vývoj národního hospodářství a zabezpečit plynulou a trvalou rovnováhu ekonomického organismu, je „*státní makroekonomické programování a prognózování*“.

Tlak na využívání makroekonomického programování je dán potřebami rozsáhlé přestavby odvětvové struktury, změnami používaných materiálů a surovin, atd. Hlavním cílem aplikace programů je všestranně ovlivňovat hospodářský vývoj v poměrně dlouhodobé perspektivě. Vesměs *indikativní* charakter plánů, tj. formulovaných v podobě doporučení, nejlépe napomáhá sladovat zájmy státu a podniků. Vůči soukromému sektoru působí stát jen pomocí *nepřímých a nezávislých nástrojů*. Jako příklad lze uvést tzv. *psychologické faktory* působení plánu, spočívající na: a) *informačním efektu*, b) *koordinacním efektu*.

První makroekonomické programy a plány byly v poválečném období využívány v Nizozemí (1946) a ve Francii (1947), později ve Švédsku, v Norsku, Japonsku, Itálii, Velké Británii a Rakousku. Ve Spojených státech, Kanadě, Švýcarsku a Dánsku převažovaly jen *cílové programy*, např. v oblasti dopravy a při řešení ekologické problematiky.

4. KEYNESIÁNSKÁ A MONETARISTICKÁ KONCEPCE EKONOMICKÉ ROLE STÁTU

Studium ekonomické role státu doprovází neustálá kontraverze mezi **klasickým** (*neoklasickým, neokonzervativním, monetaristickým*) a **keynesiánským** (*neokeynesiánským, postkeynesiánským*) přístupem k makroekonomickým problémům. Naznačme ve stručnosti alespoň podstatu rozdílnosti obou směrů ekonomického myšlení, které tvoří teoretický základ odlišných praktických hospodářských politik.

Klasický přístup má své kořeny v učení A. Smithe. Klíčovým předpokladem pro úspěšné fungování ekonomiky řízené „neviditelnou rukou“ je existence volných trhů - trhu výrobků a služeb, trhu práce a trhu kapitálu. Tyto trhy nesmějí být deformovány takovými zásahy, jako jsou například státem zaručené minimální mzdy, „zmrazení“ cen a mezd, zavádění „stropů“ úrokových sazeb apod. Pružnost cen a mezd je zde ústředním předpokladem, neboť v tržním systému plní jejich změny úlohu *signálů*, koordinujících akce ekonomických subjektů.

Klasická podoba makroekonomie je založena na dvou výchozích předpokladech:

- (1) *lidé sledují svůj ekonomický zájem,*
- (2) *ceny (tedy i mzdy) zajišťují svým pohybem neustálé obnovování rovnováhy na trzích.*

Z uvedeného vyplývá, že v ekonomice řízené „neviditelnou rukou“ trhu by měla vláda hrát jen minimální roli. Z víry v tržní mechanismus jako nejdokonalejší nástroj vychází také *monetaristická (neokonzervativní) koncepce hospodářské politiky*. Vládní politika se omezuje na usměrňování množství peněz v oběhu, na řízenou nabídku peněz (*tzv. supply-side economics*). *Chicagská škola* v čele s Miltonem Friedmanem stojí na pozici přísného odmítání aktivních zásahů do ekonomiky (*srovn. „Politika plné zaměstnanosti je moderní vynález, s jehož pomocí se vyvolává inflace“ - M. Friedman*).

Nejreprezentativnější podobou praktické hospodářské politiky, vycházející z tohoto teoretického zdroje, byla bezesporu politika R. Reagana, M. Thatcherové, ale i A. Pinocheta v 80. letech našeho století.

Keynesiánský přístup je mnohem mladší. Na jeho počátku byla kniha J. M. Keynese *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*, vydaná v roce 1936

- přibližně 160 let po Smithově slavném *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*.

Ve třicátých letech, v období „Velké deprese“, čekal svět recept na probuzení utlumených ekonomik a návod k nastartování nové prosperity. Vše nasvědčovalo tomu, že „neviditelná ruka“ trhu zcela selhala. Keynes vychází z předpokladu, že ceny (a zejména mzdy) se přizpůsobují změnám pomalu, že jsou značně nepružné, a že v důsledku toho může na trzích existovat i po delší období nerovnováha mezi nabízeným a požadovaným množstvím. Proto podle Keynesovy teorie může přetrvávat *nedobrovolná nezaměstnanost*, neboť mzdy nereagují pružně tak, aby množství požadované práce uvedly do souladu s množstvím nabízeným.

Keynes navrhl řešení v podobě *vládní intervence*, např. v podobě veřejných výdajů na nákup výrobků a služeb, která by zvýšila celkovou (*agregátní*) poptávku po produkci, a tím i poptávku po pracovní síle. Jinými slovy řečeno, Keynes byl na rozdíl od klasiků skeptický, pokud jde o samoregulační funkci trhu a mnohem více byl nakloněn státní intervenci do ekonomického života země. Hlavního cíle hospodářské politiky, tj. udržet vysoký stupeň zaměstnanosti mělo být dosaženo prostřednictvím aktivní *fiskální (rozpočtové) politiky*. Dílčí i celkové zásahy prostřednictvím podněcování celkové efektivní poptávky (*demand-side economics*) vyústily v 50. a 60. letech v používání tzv. *anticyklické konjunkturální politiky s krátkodobými zásahy*. Konstrukce keynesiánských růstových modelů předpokládá využití řady *vestavěných stabilizátorů* (úroková míra, podpory v nezaměstnanosti, progresivní daňový systém, atd.).

V polovině 70. let se ovšem plně začala projevovat ztráta účinnosti keynesiánského typu hospodářské politiky. Nastává éra *neokeynesiánské reakce* (kombinace fiskální a monetární politiky) - představovaná politikou „stop-go“. S daleko větší razancí se v 80. letech prosazuje kritický *neokonzervativní (monetaristický) proud*, který považuje státní intervenci za nepřípustnou formu regulace tržní ekonomiky a nastolování rovnovážných stavů. V řadě postkomunistických zemí je zejména v počátcích transformace plánovitého řízení v tržní systém tato neoklasická koncepce přijímána jako nadějná a účinná. V průběhu 90. let se však ukázalo, že překonání břemene „socialistického způsobu ekonomického chování“ vyžaduje kombinaci více národohospodářských koncepcí.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda - Libertas, 1991.
- 2) MANKIWI, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 3) MATESOVÁ, J., WENDELOVÁ, P. *Stát a trh*. Ostrava, Avízo print, 1991.
- 4) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. A KOL. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 5) KEYNES, J. M. *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha, SNPL, 1966.
- 6) FRIEDMAN, M. A R. *Svoboda volby*. Praha, Liberální institut, 1992.
- 7) SOJKA, M. *Milton Friedman. Svět liberální ekonomie*. Praha, Epoque, 1996.
- 8) SOJKA, M. *J. M. Keynes a současná ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 9) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.

2. Měření národněhospodářských výsledků

A n o t a c e

Základní makroekonomické cíle a národohospodářské výsledky (agregáty). Dva přístupy k měření toků v hospodářství. Produkční a výdajová metoda: GNP (Hrubý národní produkt). VA (Hodnota přidaná zpracováním). Komponenty GNP a způsoby měření. NNP (Čistý národní produkt). GDP a GNP (Domácí a národní produkt). Vládní výdaje za zboží a služby. Vliv exportu a importu na GNP. Důchodová metoda: NI (Národní důchod). Srovnání GNP a NI. Spotřeba, úspory a investice. Od hrubého národního produktu (GNP) k čistému ekonomickému bohatství (NEW).

O s n o v a

- 1. Měření výkonnosti národního hospodářství*
 - 2. Dvě metody měření toků v hospodářství*
 - 3. Výdajová metoda: HNP (GNP)*
 - 4. Důchodová metoda: ND (NI)*
 - 5. Čisté ekonomické bohatství (NEW)*
 - 6. Aktuální vývoj makroekonomických indikátorů hospodářského vývoje v ČR*
-

1. MĚŘENÍ VÝKONNOSTI NÁRODNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ

Naše dosavadní makroekonomické úvahy vycházely z předpokladu, že v národním hospodářství je vytvářena produkce (celková nabídka) o určité velikosti, jež je podmíněna:

- (a) množstvím vynaloženého kapitálu a práce,*
- (b) efektivností jejich spojení.*

Soulad hodnoty produkce, představující *celkový výstup (output)*, s hodnotou celkové poptávky, znamená pak **rovnováhu** na trhu zboží a služeb,

jež zároveň podmiňuje další ekonomický růst. Jinými slovy řečeno, úspěšnost ekonomického rozvoje země se posuzuje především podle *konečného výstupu (produktu)*.

Pojmy jako: velikost vytvořené produkce, celkový a konečný výstup jsou ovšem příliš obecné a mlhavé. Co vůbec rozumíme pod pojmem *výkonnost národního hospodářství* ?

Zpravidla máme na mysli množství statků a služeb, které za určité období (zpravidla za 1 rok) ekonomika vyprodukovala, tedy konkrétní podobu výstupu (outputu) - tzn. velikost produktu.

Chceme-li tuto velikost výroby, resp. produktu společnosti měřit - ukazuje se jako užitečné rozdělit nepřetržitý *t o k* výroby na jednotlivá časová období (*hospodářské roky*). To nám umožňuje vyjádřit nepřetržité procesy jako určité ekonomické veličiny.

Poznamenejme, že v ekonomii mají veličiny dvojí rozměr - buď jsou:

(a) *jednorozměrné* - a vyjadřují *zásobu* (národní jmění, celková hodnota kapitálových statků, atd.) - tehdy je označujeme jako ***s t a v y***,

(b) *dvourozměrné* - a vyjadřují *změnu stavu* za určité časové období (hrubý národní produkt, národní důchod, čistý vývoz, atd.) - tehdy je označujeme jako ***t o k y***.

Způsoby a metodami konkrétního měření toků v ekonomice, tj. reálnými podobami vyjádření úrovně národohospodářských výsledků se budeme zabývat v následující části tématu.

2. DVĚ METODY MĚŘENÍ TOKŮ V HOSPODÁŘSTVÍ

S měřením objemu i hodnoty produkce jsou potíže. Ne všechno zboží, které ve sledovaném období bylo vyrobeno, je určeno bezprostředně ke konečnému užití. Jinými slovy řečeno, část produktů představuje vlastně *polotovary (meziprodukty)*, které jsou například jinými výrobci dále zpracovány za účelem dalšího prodeje (srovn. obilí - mouka - chléb, nebo železná ruda - ocelové plechy - automobil).

Pokud bychom sčítali hodnotu produkce všech dílčích výrobců (např. farmáře, mlynáře, pekaře), bez ohledu na to, zda byla dále spotřebována pro produktivní nebo neproduktivní účely, je řeč o tzv. zahrnování vnitřního obratu

(duplicit) do ukazatelů hodnoty produkce, a tedy o ukazateli *hrubého obratu*. Evidenčně a technicky je poměrně obtížné zajistit na makroúrovni vyloučení všech možných duplicit. Rozhodně je to drahá a časově náročná záležitost.

Jednodušší je proto vyloučit z hodnoty produkce celé materiálové náklady (bez odpisů) a s nimi tedy i veškeré duplicity. Získáme tak *hodnotu přidanou zpracováním (value added, VA)*. Ta se rovná pouze části celkové hodnoty zboží (resp. celkové tržby), kterou k původní hodnotě zpracovávaného materiálu, nebo polotovaru dodal každý z výrobců. Struktura přidané hodnoty proto zahrnuje: 1) odpisy, 2) mzdy, 3) čistý úrok, 4) zisk.

Celkový produkt lze tak jednoduše vyjádřit sečtením hodnot, které přidali zpracováním jednotliví výrobci. Tomuto způsobu vyjadřování velikosti celkového (*agregátního*) produktu říkáme **produkční metoda**.

Jak již bylo uvedeno dříve, další možností, jak vyjádřit velikost produktu, je změřit výdaje jednotlivých sektorů na nákup konečných výrobků a služeb. Takový způsob měření toku produktů nazýváme **výdajová metoda**. Vzhledem k principiální příbuznosti produkční a výdajové metody se běžně vydávají za metodu jednu, obvykle nazývanou různě (výdajová, zbožová, výrobková, produktová). Všechny jsou výsledkem jednoho - výdajového přístupu (*tzv. expenditure approach*).

Národohospodářské agregáty jako *hrubý konečný (finální) produkt, hrubý národní produkt, aj.* jsou pojmy spojované právě s tímto způsobem měření makroekonomických veličin.

Druhou, v podstatě rovnocennou metodou, je měření toku důchodů (peněžního toku). Sečtením všech příjmů domácností (důchodů) a všech zisků podniků získáme *tzv. národní důchod*. Metoda, kterou jsme k agregátní veličině typu důchod dospěli, se nazývá **důchodová metoda**. Národní důchod je tak pojmem, jež je spojován s přístupem ke měření makroekonomických agregátů, nazývaným přístup důchodový, nákladový, resp. příjmový (*tzv. income approach*).

Vzájemnou zaměnitelnost a těsnou příbuznost všech uvedených metod výpočtu celkového výsledku hospodářské činnosti země lze pochopit také z jednoduchého diagramu národohospodářského koloběhu, vyjádřeného jako trojramenný trojúhelník s vrcholy: (E) - *agregátní výdaje*, (Q) - *reálný produkt*, (Y) - *reálný důchod*. Pokud abstrahujeme od zpoždění, ke kterému obvykle dochází při přeměnách jednotlivých forem, je možno vztahy mezi uvedenými veličinami zapsat ve tvaru:

$$E = Q = Y.$$

3. VÝDAJOVÁ METODA: H N P (G N P)

Jak již bylo uvedeno, ekonomické toky lze měřit různými způsoby. V hospodářské realitě přirozeně vystupují vedle spotřebitelů (domácností) a firem (podniků) také další subjekty - stát a zahraniční účastníci tržních vztahů. K trhu finálních výrobků, trhu výrobních faktorů tak přistupují a realitu složitých reprodukčních vazeb dále komplikují finanční trhy, ale i mezinárodní trhy, na kterých se uskutečňují zahraničně obchodní operace. Vyjádření celkového reálného produktu (důchodu) bude proto muset vycházet z této vícesektorové ekonomické skutečnosti.

Hrubý národní produkt (HNP) představuje tržní hodnotu všech finálních statků vyrobených v průběhu roku. Nezahrnuje tedy meziprodukty a vyjadřuje celkovou peněžní hodnotu toku zboží a služeb vytvořenou výrobními faktory ve vlastnictví subjektů národní ekonomiky za dané období (tedy i v zahraničí).

Při použití *výdajové* metody jsou základními složkami hrubého národního produktu (*angl. GNP - Gross National Product*) následující komponenty:

- (1) *Osobní výdaje na spotřebu (C)*
- (2) *Hrubé soukromé domácí investice (I_g)*
- (3) *Vládní nákupy výrobků a služeb (G)*
- (4) *Čisté vývozy (Ex - I_m)*

Součet výdajů domácností za nákupy spotřebních výrobků a služeb, investic podnikatelského sektoru (včetně výdajů spojených s výstavbou rodinných domků), výdajů státních orgánů (mimo státní transferové platby) a čistého exportu (tedy rozdílu mezi exportem a importem) - dává G N P . Ve formalizované podobě lze vyjádřit tuto skutečnost zápisem:

$$\mathbf{G N P = C + I_g + G + (E_x - I_m)}$$

Vzhledem k tomu, že vyjadřujeme tržní hodnotu produktu, vzniká otázka, v jakých cenách ji máme stanovit. Podle toho, jaké ceny použijeme, rozlišujeme *nominální a reálný produkt*. V prvním případě je *GNP* vyjádřen v *běžných* tržních cenách, a velikost nominálního národního produktu se mění v závislosti na:

- a) změnách tržních cen výrobků a služeb,
- b) změnách objemů prodaných výrobků a služeb.

V případě druhém je *GNP* vyjádřen ve *stálých (srovnatelných) cenách*, tj. v cenách zvoleného základního roku. Velikost reálného národního produktu se mění v závislosti na *změnách objemu vyrobených výrobků a služeb*.

Dalšími makroekonomickými agregáty typu produktu, které se dají odvodit z *GNP* jsou:

- (A) *Čistý národní produkt (angl. NNP - Net National Product)*
- (B) *Hrubý domácí produkt (angl. GDP - Gross Domestic Product)*

Jak již bylo uvedeno, do *GNP* jsou zahrnuty hrubé investice. Platí, že:

$$I_g = I_o \text{ (investice obnovovací)} + I_n \text{ (investice čisté)}.$$

Odečteme-li od *GNP* amortizaci, nebo-li (I_o), získáme *čistý národní produkt*.

Zatímco podstata a velikost agregátu hrubý národní produkt je spojena s odpovědí na otázku: „**Kdo** vyrobil?“, je vysvětlení pojmu hrubý domácí produkt doprovázeno vyjasněním odpovědi na otázku: „**Kde** bylo vyrobeno?“ Jinými slovy, při odlišení *národního a domácího produktu* bereme na zřetel teritoriální hledisko.

Hrubý domácí produkt (GDP) tak představuje celkovou peněžní hodnotu toku zboží a služeb vytvořenou výrobními faktory umístěnými v domácí ekonomice, bez ohledu na to, kdo je jejich vlastníkem. Do země plynou důchody z výrobních faktorů použitých v zahraničí, a naopak ze země odplývají pokud jsou v dané zemi použity zahraniční kapacity. Rozdíl mezi oběma veličinami je tzv. *čistý příjem z majetku v zahraničí (angl. NPI - Net Property Income from Abroad)*. Proto platí, že:

$$GDP + NPI = GNP$$

Význam a použitelnost obou agregátů je vysoká. Jednoznačně se jedná o základní, nejdůležitější makroekonomické agregáty. V podobě *GNP* (používané hlavně v USA) a *GDP* (používané hlavně v západní Evropě) slouží tyto agregáty pro posuzování vyspělosti ekonomiky. Jsou tudíž vhodné pro

mezinárodní srovnávání jejich úrovně (např. komparací ukazatelů *GNP/obyv.*, *GDP/obyv.*). Nezanedbatelnou roli hraje jejich sledování pro posuzování

minulého hospodářského vývoje, ale i pro předvídání a plánování budoucích trendů možného rozvoje země. Agregáty typu *GNP a GDP* tak jsou východiskem všech závažných makroekonomických úvah, teorií a růstových modelů.

4. DŮCHODOVÁ METODA: ND (NI)

Druhou metodou kterou se měří toky v ekonomice, je *důchodová metoda*. Zde je uplatňován výše zmíněný „*income approach*“, tedy přístup kterým budeme měřit všechny příjmy, které získávají domácnosti. V našem modelu jsou domácnosti (spotřebitelé) vlastníky všech výrobních faktorů. Z toho plyne, že jejich příjmy tvoří:

- (1) *Hrubé mzdy a další platby zaměstnancům*
- (2) *Čisté úroky*
- (3) *Renty*
- (4) *Hrubé zisky korporací*
- (5) *Příjmy ze samozaměstnání
(důchody podniků mimo korporace).*

Sečtením všech těchto důchodů (příjmů) získáme *národní důchod* (angl. *NI - National Income*).

Ze statistického srovnání *GNP* a *NI* vyplývá, že *produkt* (měřený hrubým národním produktem) a *důchod* (měřený národním důchodem) se sobě nerovnájí (srov. např. *Rusmichová, L., Soukup, J. a kol.: Makroekonomie. Praha, Melandrium, 1997, s. 19 - 20*).

Vzniká otázka, proč je *GNP* výrazně vyšší než *NI* ?

1. V *GNP* jsou zahrnuty hrubé investice. Jejich součástí jsou obnovovací investice, které nahrazují spotřebovaný kapitál. Prostředky určené na náhradu hodnoty stávajícího kapitálu nepředstavují důchod domácnosti a musíme o ně snížit velikost *GNP*.

2. Část plateb za výrobní faktory se nikdy nedostane k domácnostem. Stát je odčerpává formou *nepřímých daní*, formou, kterou jsme dosud neuvažovali.

Nepřímé daně jsou ale zahrnuty v cenách výrobků a služeb, vystupují jako součást *GNP*. Daň odvede výrobce státu a neprojeví se tudíž jako platba domácnostem za výrobní faktory, tj. jako součást *NI*. Musíme nepřímé daně stejně jako obnovovací investice *Io* odečíst od *GNP*.

$$\text{Platí: } GNP - I_o - \text{Nepřímé daně} = NI$$

Národní důchod a národní produkt jsou kategorie úzce spjaté. Zatímco v národním *produktu* jsou kvantifikovatelné toky výrobků a služeb, v národním *důchodu* jsou to zase příjmy z titulu vlastnictví výrobních faktorů použitých při podnikatelské činnosti. Obě veličiny jsou kvantitativně totožné. Odtud mj. plyne také rovnocennost metod jejich měření.

Dalšími makroekonomickými agregáty typu *důchod*, které lze odvodit podobně jako z hrubého národního produktu i z národního důchodu, jsou:

(A) *Osobní důchod - (angl. PI - Personal Income)*

- představuje tu část *NI*, kterou lidé skutečně obdrží:

- a) mzdy a platy, renty, úroky,
- b) transferové platby.

(B) *Disponibilní osobní důchod - (angl. DPI - Disposable Personal Income)*

- domácnosti však celý osobní důchod nespotřebují samy, ale zaplatí osobní daně. Po jejich odečtení zůstává domácnostem *DPI*, který je využit dvěma způsoby:

- a) vynaloží jej na nákup výrobků a služeb
(*C - Consumption*)
- b) ponechají si jako úspory
(*S - Savings*).

5. ČISTÉ EKONOMICKÉ BOHATSTVÍ (NEW)

Hrubý národní produkt je často kritizován jako veličina odrážející jen viditelné a měřitelné hodnoty. Ve snaze korigovat nedostatky *GNP* byl v roce 1972 definován dvěma americkými ekonomy *J. Tobinem a W. Nordhausem*

ukazatel (agregát) čisté ekonomické bohatství (*angl. NEW - Net Economic Welfare*). Odpovídá představě, že kvalita života je ovlivněna na první pohled neviditelnými a v zásadě nevypočitatelnými faktory.

Co *GNP* nezahrnuje? Jsou to některé tržní faktory a transakce, jež systém národního účetnictví není schopen postihnout. Na prvním místě se jedná o výrobky a služby vyprodukované tzv. stínovou ekonomikou. Patří sem nelegálně produkované výrobky, ale i činnosti (služby) neprocházející trhem (melouchy). Důvod je zřejmý - snaha vyhnout se daním.

Výrobky a služby, které jsou vyrobeny a poskytovány sobě, rodině nebo přátelům a známým, neprocházejí trhem, nejsou přirozeně opět zahrnuty do *GNP*. Podobně se nepromítá do *GNP* růst volného času, i když se projevuje ve vyšším blahobytu. Stejný efekt má růst kvality výrobků a služeb. Ceny přitom ne vždy odrážejí ihned změny kvality produktu, což je zřejmé zvláště v delším časovém horizontu.

Na druhé straně, od *GNP* je třeba odečíst významnou položku, jakou představují *nepříznivé vedlejší účinky tržních aktivit*. Při hospodářské činnosti vzniká řada záporných *externalit*, jež snižují kvalitu života (např. poškozování životního prostředí). Při standardním výpočtu *GNP* se k těmto hodnotám nepřihlíží, neboť nejsou trhem oceňovány a systém národních účtů je proto není schopen uspokojivým způsobem registrovat.

Hodnota *NEW* bývá většinou vyšší než hodnota *GNP*, nicméně v průměru roste mnohem pomaleji. Současně lze celkem spolehlivě odhadovat, že *NEW* roste rovnoměrněji oproti *GNP*. Přes veškeré obtíže při oceňování externalit, aktivit stínové ekonomiky i vlivu faktoru volného času je ukazatel *čisté ekonomické bohatství (NEW)* nadějným pokusem o zpřesnění metod měření národohospodářských výsledků.

6. AKTUÁLNÍ VÝVOJ MAKROEKONOMICKÝCH INDIKÁTORŮ HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE V ČESKÉ REPUBLICE

Agregátní veličiny užívané ve všech bývalých centrálně řízených ekonomikách byly ukazatelé *principiálně odlišné od GNP a NI*. V souvislosti s přechodem k tržní ekonomice byl postupně připravován přechod na systém národních účtů. Právě jeho použití, založené na přesné klasifikaci ekonomických subjektů, transakcí, nákladů, důchodů, daní a transferových plateb, zajišťuje srovnatelnost ekonomických agregátů mezi různými zeměmi. Nejběžněji užívanými agregáty jsou ty, které vyjadřují:

(A) *Hrubý domácí produkt*, (B) *Průmyslovou výrobu*, (C) *Míru inflace*,

(D) *Míru nezaměstnanosti,* (E) *Saldo zahraničního obchodu.*

Přehled aktuálních údajů vývoje vybraných základních makroekonomických letech agregátů ČR v letech 1997 až 2003 (odhad) :

<i>(A) Hrubý domácí produkt (ve stálých cenách r. 1995)</i>							
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Meziroč. změna v %	-0,8	-1,0	0,5	3,3	3,1	2,0	2,3

<i>(B) Z toho hrubá tvorba kapitálu (ve stálých cenách r. 1995)</i>							
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Meziroč. změna v %	-3,2	-2,6	-2,9	9,4	7,2	1,3	0,5

<i>(C) Míra inflace (měřená indexem spotřebitelských cen)</i>							
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Meziroč. změna v %	8,5	10,7	2,1	3,9	4,7	1,8	0,8

<i>(D) Míra nezaměstnanosti (průměr roku v %)</i>							
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Průměr období v %	4,29	6,04	8,54	9,02	8,54	9,16	10,0

<i>(E) Saldo zahraničního obchodu (v mld..Kč ve stálých cenách r. 1995)</i>							
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Saldo ZO zboží a služeb	-112,8	-90,4	-88,7	-102,9	-137,3	-163,5	-166

Zdroj: Predikce makroekonomického vývoje na roky 2003 a 2004. [online]. 2003 [cit. 5. července 2003]. Dostupné na World Wide Web: <[http:// www.mfcr.cz](http://www.mfcr.cz)>

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda - Libertas, 1991.
- 2) MANKIW, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 3) HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha, C.H.Beck, 1999.
- 4) HEYNE, P. *Ekonomický styl myšlení*. Praha, VŠE Liberální institut, 1991.
- 5) MATESOVÁ, J., WENDELOVÁ, P. *Stát a trh*. Ostrava, Avízo print, 1991.
- 6) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 7) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.
- 8) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003*
- 9) *Oficiální internetové stránky:*
Ministerstvo financí ČR - pravidelné rozborů a predikce - www.mfcr.cz
Český statistický úřad - www.czso.cz

3. Monetární politika

A n o t a c e

Předpoklady monetární politiky. Peněžní oběh a úvěrový systém. Bankovní soustava. Nástroje monetární politiky. Přímé a nepřímé nástroje. Politika povinných minimálních rezerv. Operace na volném trhu. Státní cenné papíry. Diskontní politika. Načasování peněžní a úvěrové politiky. Expanzivní a restriktivní politika. Dilema centrální banky. Konečné cíle monetární politiky. Efekty restriktivní monetární politiky v podmínkách počátků naší ekonomické transformace. Aktuální cíle bankovníctví a monetární politiky v České republice.

O s n o v a

- 1. Základní charakteristika bankovního systému*
 - 2. Předpoklady, podstata a cíle monetární politiky*
 - 3. Postavení monetární politiky v systému regulace ekonomiky*
 - 4. Hlavní nástroje centrální banky*
 - 5. Účinnost monetární politiky. Zvláštnosti monetární politiky v období transformace.*
-

1. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA BANKOVNÍHO SYSTÉMU

Charakterizovat podstatné stránky a projevy měnové, tj. monetární politiky předpokládá úvodem vysvětlit pojem bankovní systém (soustava).

Bankovní soustava je rozhodující složkou *finančního systému* a představuje souhrn všech bankovních institucí v daném státě a uspořádání vztahů mezi nimi. Bankovní instituce mají pověření:

- provádět bankovní operace,
- poskytovat bankovní služby (*tzn. shromažďovat depozita a poskytovat úvěry, atd.*)

Banky tak představují instituce specializované na obchodování s penězi,

kteře obvykle vedle čistě bankovních služeb poskytují také služby:

a) zprostředkovatelské, b) poradenské, c) informační, d) pojišťovací, aj.

Bankovní systém se zpravidla skládá z:

(A) Centrální banky	(např. Česká národní banka)
(B) Komerčních (obchodních) bank	(např. ČSOB)
(C) Specializovaných bank	
(např.- spořitelní banky	(savings b.)
- rozvojové banky	(development b.)
- investiční banky	(investment b.)
- hypoteční banky	(mortgage b.)
- konzorciální banky	(consortium b.), atd.

Bankovní soustava je relativně samostatným systémem. Peníze jsou dnes institucionálně spojeny s existencí a fungováním bank, podobně jako je existence tržní ekonomiky nemyslitelná bez pohybu peněz. Banky, které shromažďují dočasně volné peněžní prostředky a podílejí se na jejich redistribuci, plní již řadu dlouhých let (např. v Itálii od 12. století) osobitou funkci *zprostředkovatelů* vyrovnávání poptávky po penězích s jejich nabídkou. Podobě tak úschova peněz (tj. depozitní služba) spojená s konstituováním **směnek**, jako potvrzení o termínovaném vkladu, rozvinula se postupně do podoby užívání **bankovek** - všeobecně akceptovaných transakčních prostředků (netermínovaných, kdykoliv směnitelných úvěrových peněz za zlato na doručitele).

Původně v zemi obíhaly různé bankovky. Potřeba sjednocení pravidel jejich oběhu si vyžádala regulační opatření ze strany státu. Tyto snahy vedly ke vzniku tzv. **cedulové banky**, později nazývané jako banka centrální, resp. emisní. Ve většině zemí má dnes podobu jedné instituce (např. ve Velké Británii - *Bank of England*, v Německu - *Bundesbank*). V USA je tomu jinak, zde se vytvořil zákonem Kongresu v roce 1913 tzv. *Federální rezervní systém*, jež představuje systém 12 relativně samostatných federálních rezervních bank v čele s řídicím orgánem - Radou guvernérů a Federální komisí pro operace na volném trhu.

V následujícím přehledu se soustředíme na **hlavní funkce centrální banky**:

- (a) **emisní** - výhradní funkce regulace nabídky peněz (původně bylo právem všech obchodních bank emitovat bankovky, eskontovat směňky a nakupovat zlato),

- (b) **banka bank** - centrální banka reguluje činnost obchodních bank - převážně nepřímo určuje podmínky poskytování úvěru, plní funkci poslední úvěrové instance,
- (c) **správce měnových rezerv a státního dluhu** - jako vrcholný subjekt měnové politiky provádí centrální banka finanční operace vlády, spravuje státní měnové rezervy, za jistých okolností sama poskytuje úvěry vládě, operuje se státními cennými papíry, je obvykle správcem státního dluhu, uskutečňuje kurzovou politiku,
- (d) **bankovního dozoru** - centrální banka je vrcholnou institucí bankovního dozoru, neboť má právo prověřovat legálnost a oprávněnost bankovních operací v zemi, schvalovat zásady zakládání nových bank, provádět dohled nad peněžními a kapitálovými trhy,
- (e) **reprezentativní** - v případě členství země v Mezinárodním měnovém fondu a Světové bance je představitel centrální banky spolu s ministrem financí zástupcem státu v těchto institucích.

Dnes se lze setkat se dvěma základními *požadavky* při pohledu na význam a postavení centrální banky v národním hospodářství:

1. Centrální banka by měla být nezávislou institucí,
2. Prioritním cílem centrální banky musí být trvalá péče o kvalitu měny, o dlouhodobou stabilitu kupní síly peněz.

Předtím, než se vyjádříme k nejčastěji používaným a nejúčinnějším nástrojům regulace centrální bankou, učiňme pár poznámek k charakteru fungování **obchodních bank**, další nedílné součásti bankovní soustavy.

Obchodní banky jsou instituce obchodující s penězi, jež uskutečňují v podstatě tři typy operací:

- 1) depozitní služby (*pasivní povahy*),
- 2) úvěrové operace (*aktivní povahy*),
- 3) převody depozitních peněz a další služby zákazníků (*zprostředkovatelské povahy*).

Jako soukromé firmy, sledují ziskový motiv a ve styku především s klienty velkých a středních průmyslových a obchodních firem, vystupují banky jako univerzální instituce. Hlavními zásadami jejich činnosti jsou:

- (a) **zásada rentability** - tzn. zajištění trvalé a stálé výnosnosti bankovních operací,
- (b) **zásada likvidity** - schopnost dostát svých závazků vůči klientům (*tzv. zlaté bankovní pravidlo: „Časový průběh aktivních operací musí odpovídat časovému průběhu pasivních operací.“*),
- (c) **zásada jistoty** - každá bankovní operace je do určité míry spojena s rizikem: (a) *úvěrovým a úrokovým*, (b) *devizovým*, (c) *inflačním*.

Všechny výše uvedené zásady spolu souvisí a do jisté míry jsou vzájemně rozporné.

Úvodní poznámky o charakteru současné bankovní soustavy zakončíme výčtem některých důležitých *vývojových trendů*:

- (1) Směr k univerzalizaci činnosti bank,
- (2) Stírání rozdílů mezi jednotlivými druhy bank, tendence k prolínání činností a služeb,
- (3) Rozvoj nebankovních služeb bank (poradenství, právních a informačních služeb, apod.),
- (4) Expanze nebankovních institucí (pojišťoven, penzijních fondů, investičních trustů, atd.)
- (5) Zrychlení procesu koncentrace a centralizace bankovního kapitálu,
- (6) Internacionalizace vnitřních bankovních systémů (růst podílu zahraničních bank v domácím ekonomickém prostředí),
- (7) Růst konkurence mezi bankami a nebankovními institucemi,
- (8) Zvýšení míry nejistoty a rizikovosti v bankovních činnostech,
- (9) Posilování deregulace bankovních činností doprovázená růstem tržní samoregulace,
- (10) Růst automatizace a elektronizace bankovních činností,
- (11) Posilování nezávislosti centrálních bank v měnové oblasti,
- (12) Růst významu japonských bank, pokles vlivu bank severoamerických, atd.

2. PŘEDPOKLADY, PODSTATA A CÍLE MONETÁRNÍ POLITIKY

Po vymezení rámce, v němž se uskutečňují peněžní a úvěrové operace, přistupme k charakteristice předpokladů, podstaty a cílů monetární politiky.

Monetární (měnová) **politika** je souhrnem opatření a zásad, které mají prostřednictvím měnových nástrojů prosazovat splnění stanovených měnových

cílů. Jinak řečeno, peněžní a úvěrová politika (*souhrnně nazývaná - monetární*) představuje činnost státu, zaměřenou především na:

- (a) **kontrolu** množství peněz v ekonomice,
- (b) **regulaci** úrokových měr,
- (c) **stanovení** podmínek úvěrování.

Úloha měnové politiky nebyla vždy taková jaká jí přísluší v rozvinutém tržním prostředí. Dříve stát plnil *tradičně* ve sféře peněžního oběhu některé důležité funkce, jako např.: určení pravidel ražby mincí a později emise státovek, stanovení oficiálního měřítka cen a podoby národní peněžní jednotky. Vliv státu byl však v této oblasti spíše minimální. Až v souvislosti s procesem **demonetizace** (*Au a Ag*) význam státní monetární intervence roste.

Všeobecně platí, že „*čím menší je vazba peněz na drahé kovy, tím větší je význam měnové politiky.*”

Až pádem *tzv. zlatého standardu*, původního měnového samoregulačního systému, vznikla v letech 1929-1933 nevyhnutelná potřeba **státních zásahů** do peněžního oběhu. Současně připomeňme, že *všeobecným předpokladem* rozvoje monetární politiky je sama rozvinutost tržního mechanismu. V jeho rámci pak zejména existence plnohodnotného trhu peněz a trhu kapitálu. K tomu je třeba doplnit další *předpoklad*: „Státní orgány musí mít možnost vstupovat na oba trhy - peněz i kapitálu. Tedy, institucionálním předpokladem je, že **centrální banka** je ve státním vlastnictví.“ Prakticky to např. znamená, že emise peněz je převedena do výlučné pravomoci centrální banky.

Konečnými cíli monetární politiky jsou zajištění:

- (1) cenové stability,
- (2) dostatečné zaměstnanosti.

Vedle tohoto pohledu lze z formulace cílů *bezprostředních* odvodit dva **typy** monetární politiky:

- (A) **expanzivní** - *tj. zvyšování nabídky peněz,*
- (B) **restriktivní** - *tj. snižování nabídky peněz.*

K dosažení těchto cílů používá centrální banka, jako instituce pověřená kontrolou peněžního a bankovního systému, řady nástrojů. O hlavních se zmíníme ve čtvrté části tohoto tématu. Nejdříve však věnujme pozornost postavení monetární politiky v celkovém systému regulace hospodářství.

3. POSTAVENÍ MONETÁRNÍ POLITIKY V SYSTÉMU REGULACE EKONOMIKY

Monetární politika vždy působí v určitém konkrétním společenském prostředí dané země. Její postavení je v systému regulace ekonomiky ovlivněno (určeno) především:

- (a) **rolí peněz v ekonomice**, jejich úlohou při rozhodování ekonomických subjektů. V podmínkách tržní ekonomiky je role peněz dominující,
- (b) **postavením a úlohou centrální banky** v institucionálním uspořádání systému regulace ekonomiky,
- (c) **strukturou bankovního systému** (jedno, či dvoustupňovým),
- (d) **existencí, či neexistencí peněžních a kapitálových trhů**,
- (e) **rozsahem a intenzitou platebního styku se zahraničím**,
- (f) **ostatními vlivy** (např. stupněm poznání ekonomické reality, historickými zkušenostmi a tradicemi, účinností motivačních systémů ekonomických subjektů, atd.).

Monetární politika hraje důležitou roli v procesu regulace ekonomiky pouze v ekonomikách tržních. Zde její význam neustále roste a spleť vztahů mezi státem a ekonomickými subjekty v měnové oblasti vyžívá a konstituuje se v průhledný systém vzájemně vyvážených vztahů, např. mezi vládou a centrální bankou. Naproti tomu, v neplnohodnotném tržním prostředí, resp. v ekonomikách netržních, hraje monetární politika spíše roli podřadnou, kdy slouží pouze jako podpůrný prostředek plnění věcných plánů centra.

Plnohodnotnou úlohu monetární politiky lze mj. ukázat při charakteristice hlavních nástrojů, které aktivně používá ve své činnosti centrální banka.

4. HLAVNÍ NÁSTROJE CENTRÁLNÍ BANKY

Soubor nástrojů, jimiž centrální banka ovlivňuje sílu a stabilitu měny, a tím i *makroekonomickou rovnováhu*, nazýváme **monetární politikou**. Hlavním posláním centrální banky je regulovat nabídku peněz, ovlivňovat úrokovou míru a dostupnost úvěru. V reálné hospodářské praxi to především znamená, podporovat obchodní banky v poskytování „laciných úvěrů“, které

stimulují žádoucí investiční aktivity podnikatelské sféry. Přirozeně, se všemi riziky, které s sebou takový směr monetární politiky nese.

Klasifikovat **nástroje** prosazování měnových cílů centrální banky lze podle různých hledisek:

- (a) *časové* - krátkodobé a dlouhodobé nástroje,
- (b) *adresnosti* - přímé (adresné) a nepřímé (neadresné, obecné) nástroje,
- (c) *četnosti* - běžné a výjimečné nástroje,
- (d) *institucionální* - bankovní a nebankovní nástroje, atd.

Nejčastěji používaným hlediskem (kritériem) členění nástrojů centrální banky (monetární politiky) je *adresnost*.

(A) **Přímé (administrativní) nástroje**

- v tržní ekonomice jsou méně časté, vždy se setkávají se značným odporem ze strany obchodních bank,

- jsou používány jen na přechodnou dobu (např. v případech riskantních úvěrových operací, kdy je ohrožena stabilita bankovního systému nebo určité obchodní banky,

- příkladem vnitřního členění tohoto druhu nástrojů je následující výčet:

a) nástroje regulace investiční činnosti, b) nástroje regulace spotřebního úvěru, c) další nástroje - např. v podobě určení úvěrových „stropů“, nebo vyžadování měsíčních zpráv o úvěrech nad dohodnutý limit, atd.

- příkladem jiného členění přímých nástrojů jsou tyto podoby administrativních opatření:

- (1) *Pravidla likvidity* (tzn. určení závazné struktury pasiv a aktiv obchodních bank),
- (2) *Úvěrové kontingenty* (tzn. určení limitů úvěrů, úvěrových stropů - jedná se o jeden z nejtvrdějších přímých nástrojů, který ovlivňuje nabídku peněz),
- (3) *Povinné vklady* (tzn. povinné otevírání běžných účtů a provádění určitých operací (zúčtování) přes centrální banku. Nejčastěji se dotýká státních orgánů místní moci a správy),
- (4) *Doporučení, výzvy, dohody* (tzn. vztahy mezi centrální bankou a obchodními bankami jsou upraveny nejen právní cestou, ale i respektováním nepsaných pravidel chování, resp. psaných závazků – *gentlemen's agreements*).

(B) Nepřímé (tržně orientované) nástroje

- základním znakem jejich existence je „*plošné působení*“, tzn. stanovení stejných podmínek pro všechny subjekty (obchodní banky),

- přehled nepřímých nástrojů používaných centrální bankou:

- (1) *Regulace výše diskontní sazby,*
- (2) *Operace na volném trhu cenných papírů,*
- (3) *Regulace minimálních povinných rezerv,*
- (4) *Reeskont směnek,*
- (5) *Lombardní úvěr,*
- (6) *Konverse a swapy,*
- (7) *Intervence devizového kurzu.*

Zabývejme se nyní podrobněji jednotlivými nástroji (resp. projevy) monetární politiky.

1) Diskontní politika

Jedná se o nejstarší nástroj monetární politiky, jež byl široce využíván ve 30. letech a po II. světové válce. Je založena na tom, že centrální banka určuje tzv. *diskontní sazbu*, tj. úrokovou míru, za kterou mohou obchodní banky čerpat úvěry od banky centrální. Změna diskontní sazby vede obvykle ke změně poptávky obchodních bank po úvěrech od banky centrální. *Účinnost* diskontní politiky přitom závisí na řadě činitelů. Např. na:

- a) míře závislosti obchodní banky na úvěrech centrální banky, na tzv. míře likvidní závislosti,
- b) možnosti získat úvěry od jiných subjektů, např. ze zahraničí,
- c) možnosti samofinancování, resp. možnosti přenášení dopadů změn diskontní sazby na klienty,
- d) celkové hospodářské situaci, atd.

Dnes je změna diskontní sazby hodnocena spíše jako *signál*, jako informace o představách centrální banky o hospodářském vývoji, než jako bezprostřední regulativ nabídky peněz. Hlavní důvod pro takový názor souvisí s tím, že změna diskontní sazby dnes neumožňuje dostatečně přesnou, natož pak jemnou regulaci nabídky peněz. Navíc, účinnost diskontní politiky je úzce spjata a pohybem ostatních úrokových sazeb a vyváženého souladu s nimi (např. s tzv. *mezibankovní sazbou* /např. *LIBOR, PRIBOR apod.*/, s tzv. *prima úrokovou sazbou*, s tzv. *tržní úrokovou sazbou*, aj.).

2) Operace na volném trhu

Představují jeden z nejvýznamnějších, klasických nástrojů monetární politiky, jehož obsahem je nákup nebo prodej převážně krátkodobých státních cenných papírů (obligací, bondů, pokladničních poukázek) centrální bankou bankám obchodním. Operace na volném trhu jsou jedním z nejčastěji používaných nástrojů regulace nabídky peněz:

- A. Nákupem se „vhání“ do oběhu hotové peníze,
- B. Prodejem se „stahují“ z oběhu hotové peníze.

Tento nástroj je úzce spojen s rozpočtovou politikou a je spíše využíván ke krytí schodku státního rozpočtu. Má také vliv na změnu nabídky bezhotovostních peněz.

3) Povinné minimální rezervy

Představují povinně vytvářené pohledávky obchodních bank u centrální banky, které nelze (až na výjimky) použít. Jsou deponovány bezúročně na běžném účtu u centrální banky jako aktiva obchodní banky. Jsou obvykle selektivně určeny jako podíl z krátkodobých a dlouhodobých depozit. Mají nepřímo úměrný vliv na změnu objemu nabídky peněz a mohou výrazně ovlivnit úvěrovou schopnost banky. To je také důvodem, že centrální banka nepoužívá změny míry rezerv tak často. Platí, že „čím je depozitum likvidnější, tím je míra rezerv vyšší.“ Selektivně může být např. postupováno u zahraničních vkladů, kde bývá míra rezerv zvláště vysoká.

4) Reeskont směnek

Eskont, nebo-li „odkoupení“ již dříve eskontované směnky představuje reeskont směnky. Obchodní banky odkupují směnky od obyvatelstva, průmyslových a obchodních firem. Tyto zase odkupuje centrální banka, čímž se

zvyšuje úvěrová kapacita obchodních bank. Obvykle nelze tohoto nástroje využít jako způsobu bezprostředního snížení nabídky peněz.

5) Lombardní úvěr

Je doplňkem reeskontu směnek. Představuje úvěr proti zástavě cenných papírů. Účelem jeho poskytnutí je ovlivnit výši nabídky peněz. Při lombardním úvěru se cenné papíry (směnky) v den platnosti proplácejí obchodní bance.

6) Konverse a swapy

Vlivem vysokého stupně internacionalizace bankovního systému platí interní i externí směnitelnost. Existence směnitelnosti měny umožňuje centrální bance regulovat nabídku peněz přes operace se zahraničními měnami. Nákup zahraničních měn od obchodních bank vede k zvyšování nabídky domácí měny, prodej naopak vede k poklesu nabídky domácí měny.

Konverse představuje nákup a prodej zahraničních měn za domácí měnu bez zpětných operací v budoucnosti.

Swapy jsou kombinací promptních (okamžitých) a termínovaných operací.

Zatímco konverse působí na nabídku peněz *t r v a l e*, swapy pouze *d o č a s n ě*. Připomeňme zároveň, že zde abstrahujeme od změn devizového kursu. Ve skutečnosti totiž konverse a swapy významně devizový kurs ovlivňují. Změny kursu v tomto případě jsou pak rozhodujícím faktorem pohybu zahraničního kapitálu. Oba uvedené nástroje jsou tak používány více za účelem působení na devizový kurs, než přímo na pohyb nabídky peněz.

7) Intervence devizového kursu

Představují vědomé ovlivňování úrovně devizového kurzu pověřenou institucí, nejčastěji centrální bankou. Odsud plyne vliv na devizový kurs a dále na změnu nabídky peněz. Intervence *přímé* (konverse a swapy) doprovází intervence v podobě změn diskontní sazby, změny zlatých rezerv atd. Nákupy zlata za domácí měnu způsobují například devalvační tlaky. Odsud se zvyšují tlaky na míru inflace, zdražuje se dovoz.

Význam tohoto nástroje vzrostl se zavedením systému volně pohyblivých devizových kursů (*tzv. floating*). Podrobněji se budeme věnovat této problematice až v tématu o mezinárodních finančních otázkách.

5. ÚČINNOST MONETÁRNÍ POLITIKY. ZVLÁŠTNOSTI MONETÁRNÍ POLITIKY V OBDOBÍ TRANSFORMACE

Jestliže jsme uvedli, že hlavním cílem monetární politiky je dosažení stability kupní síly peněz, a s tím spojené cenové, platební a zaměstnanostní stability, potom budou zřejmě všechny kroky vedoucí k tomuto cíli přispívat ke zvyšování účinnosti monetární politiky.

K naplnění těchto cílů vedou různé cesty. Jinak se na problém dívají současní neokeynesiáci, jinak monetaristé. Není naším cílem věnovat na tomto místě pozornost teoretickým sporům těchto (ale i dalších) názorových proudů. Zdůrazněme pouze, že jejich centrem je problém reakce rychlosti oběhu peněz (V) na změnu (zvýšení) nabídky peněz (M).

Další spory a problémy jsou spojeny s časovým zpožděním (*time lags*). Účinnost monetární politiky dále závisí na koordinovanosti cílů této politiky s cíli finanční politiky, podobně jako na koordinaci monetární politiky mezi centrálními bankami jednotlivých zemí.

Nyní k některým čs. specifickým znakům monetární politiky v období transformace hospodářství.

Je nepopíratelné, že potřeba radikální reformy bankovního systému, zejména pak rozbití jedné monobanky (SBČS), byla po roce 1990 objektivně zdůvodněna. Dále bylo třeba dobudovat tzv. finanční infrastrukturu (kapitálový trh s burzou, akciemi, obligacemi, atd.). Nemałym úkolem bylo přistoupit k řešení problému centrální alokace devizových prostředků (zavedením vnitřní směnitelnosti koruny proti nebezpečí duální měny nebo tzv. dolarizace ekonomiky).

Míru úspěšnosti transformace měnové politiky lze dokumentovat naplněním kritérií hodnocení reformy finančního sektoru, které standardně používá Mezinárodní měnový fond:

(1) Utvoření patřičného legislativního rámce - *nový Občanský a Obchodní zákoník, Trestní zákon a řád, daňové zákony, Zákon o ČNB, Zákon o bankách (č. 21/1992 Sb.) atd.,*

(2) Rozvinutí zdravého bankovního systému - *náročný úkol pro transformující se, ale i pro rozvinuté tržní ekonomiky (vysoký nárůst počtu čs. a zahraničních bank, stavebních spořitelén, zdravotních pojišťoven, penzijních fondů, atd.)*

(3) Zdokonalení účinnosti řízení měnové sféry - *předpokladem je nejen zjevná dynamika růstu pracovních sil, ale i změny v jejich kvalitaci (vznik Bankovního institutu, aj. vzdělávacích projektů). Zároveň dochází ke změnám v technickém vybavení bankovního sektoru, čímž se vytváří předpoklady pro zvýšení rychlosti, ale i pestrosti poskytovaných služeb.*

Závěrem připomeňme, že význam a podstatu proměn monetární politiky a transformace celého bankovního systému snad nejlépe vystihuje tato myšlenka: „*Banky nejsou v proměnách ekonomiky spasiteli, ale katalyzátory změn.*”

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P. NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda - Libertas, 1991.
- 2) MANKIW, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 3) HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha, C.H.Beck, 1999.
- 4) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. 6. vydání. Praha, SPN a Nadace Economics, Praha, 1994.
- 5) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 6) MATESOVÁ, J., WENDELOVÁ, P. *Stát a trh*. Ostrava, Avízo print, 1991.
- 7) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Moderní ekonomie*. Praha, Economia, 1991.
- 8) HEYNE, P. *Ekonomický styl myšlení*. Praha, VŠE Liberální institut, 1991.
- 9) REVENDA, Z. *Banky a měnová politika*. Praha, Nakladatelství Nad zlato, 1991.
- 10) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003, Finance a úvěr, roč. 1993-2003.*
- 11) *Oficiální internetové stránky: Česká národní banka (ČNB) - www.cnb.cz*

4. Fiskální politika

A n o t a c e

Veřejné finance a státní rozpočet. Fiskální politika a úloha státu. Příjmy a výdaje státního rozpočtu. Lafferova křivka. Daňová soustava. Nástroje fiskální politiky. Vestavěné stabilizátory. Bezprostřední cíle fiskální politiky. Multiplikační efekt státních nákupů výrobků a služeb. Agregátní poptávka, daně, státní nákup výrobků a služeb. Restriktivní a expanzivní fiskální politika. Daně a agregátní nabídka. Krátkodobé a dlouhodobé účinky expanzivní fiskální politiky. Deficit státního rozpočtu. Strukturální a cyklický deficit. Cíle rozpočtové politiky v našich hospodářských podmínkách.

O s n o v a

- 1. Co rozumíme fiskální politikou*
 - 2. Státní rozpočet. Struktura příjmů a výdajů*
 - 3. Nástroje fiskální politiky. Vestavěné stabilizátory a diskrétní opatření*
 - 4. Bezprostřední a konečné cíle fiskální politiky a její účinky*
 - 5. Rozpočtový deficit a ekonomické důsledky státního dluhu*
 - 6. Transformační problémy naší rozpočtové politiky na počátku 90. let.*
-

1. CO ROZUMÍME FISKÁLNÍ POLITIKOU

Dalším významným nástrojem hospodářské politiky státu je vedle měnové a úvěrové politiky také politika rozpočtová, resp. **fiskální**. Věnujme naší pozornost vymezení základních souvislostí a charakteristik podstaty, cílů a nástrojů této politiky. V závěru tématu se pokusíme konkretizovat naše úvahy o fiskální politice v prostředí transformujících se ekonomik, přiblížíme podstatu proměn daňového systému v České republice v 90. letech.

Co rozumíme fiskální politikou? Na uvedenou otázku existuje přirozeně řada odpovědí. Následující vymezení je pokusem o co možná nejjednodušší a obsahově nejúplnější odpověď. Lze konstatovat, že „**fiskální politika představuje soubor nástrojů, jimiž vláda ovlivňuje chod ekonomiky (tzn. efektivní dosahování cílů v oblasti ekonomického, technického a sociálního rozvoje země) prostřednictvím příjmů a výdajů státního rozpočtu.**”

Jinak řečeno, „**fiskální politika je subjektivní činnost lidí (státního aparátu), která se konkretizuje v procesu tvorby, rozdělování a užití centralizovaného fondu peněžních prostředků, na základě finanční závislosti.**”

Právě část peněžních vztahů, v nichž jako jeden ze subjektů vystupuje stát, označujeme za *rozpočtové (fiskální) vztahy*.

Stát přitom reprezentuje řada orgánů a institucí. Sledujeme-li finanční hospodaření všech státních orgánů vcelku, zabýváme se *veřejnými financemi*. S ohledem na jednotlivé subjekty, které tvoří státní aparát, můžeme veřejné finance rozdělit na:

- (a) **státní rozpočet** - centralizovaný peněžní fond, který vytváří, rozdělují a používají ústřední státní orgány,
- (b) **rozpočty orgánů místní správy** - rozpočty měst a obcí, okresů a krajů,
- (c) **speciální fondy** - účelové (sociálního zabezpečení), Fond národního majetku, aj.
- (d) **finance státních podniků.**

Z jiného úhlu pohledu vyjádřeno, **fiskální politika** se zabývá utvářením daní a vládních výdajů. A to vše zejména s cílem:

- (1) tlumit výkyvy hospodářského cyklu,
- (2) udržovat ekonomický růst a vysokou zaměstnanost spolu se zachováním stability cenové hladiny.

Tolik stručné, úvodní představení podstaty a cílů fiskální politiky. Dále přistupme k vlastnímu jádru této politiky, tzn. k analýze samotného *státního rozpočtu*, k rozboru jeho příjmové a výdajové stránky.

2. STÁTNÍ ROZPOČET. STRUKTURA PŘÍJMŮ A VÝDAJŮ

Státní rozpočet je centralizovaný, peněžní fond, který představuje obvykle roční bilanci příjmů a výdajů státu. Státní rozpočet tak tvoří nejdůležitější článek veřejných financí, původně určený ke krytí výdajů na státní správu, armádu, soudy, policii (*na zajištění tzv. fiskálních cílů*). Dnes plní především aktivní ekonomickou roli jako:

- (a) *nástroj **znovurozdělování** národního důchodu (tzv. redistribuční funkce státního rozpočtu),*
- (b) *nástroj **proticyklické regulace ekonomiky** (tzv. proticyklická funkce státního rozpočtu, kdy se stává prostřednictvím regulace příjmů a výdajů nástrojem ovlivňování akumulace).*

Dříve byl prostřednictvím státního rozpočtu přerozdělen relativně malý díl vytvořeného národního produktu (kolem 10%). Dnes tvoří ve vyspělých ekonomikách kolem 40% jejich hrubého domácího produktu.

Rozpočtový proces je práce spojená se sestavováním, projednáváním a plněním státního rozpočtu. Zahrnuje *tři etapy*:

- (1) *Rozpočtové plánování - tj. sestavování, projednávání a schvalování státního rozpočtu vládou a parlamentem,*
- (2) *Rozpočtové období - tj. v jeho průběhu (obvykle 1 roku), dochází k čerpání rozpočtových prostředků, k průběžné kontrole efektivnosti využívání zdrojů,*
- (3) *Závěrečný účet - tj. konečná zpráva výkonných orgánů o plnění státního rozpočtu, předkládaná ke schválení parlamentu.*

Státní rozpočet má povahu **bilance (účtu)**, která má svoji **příjmovou a výdajovou** stránku:

A. *Příjmy státního rozpočtu*

Základním a rozhodujícím zdrojem příjmů státního rozpočtu jsou **přímé a nepřímé daně**. **Daň** je povinná platba, kterou firma (domácnost) odvádí do státního rozpočtu ve stanovené výši a lhůtě. Z pohledu obyvatelstva má povahu

jeho nucených úspor. Daňová soustava současně umožňuje odčerpat přebytečný kapitál a přeměnit peněžní akumulaci v reálnou.

Soustava daní v České republice je po 1. 1. 1993 tvořena těmito druhy (skupinami) daní:

Daně p ř í m é		Daně n e p ř í m é	
Daně z příjmů	Daně vztahující se k majetku	Daně univerzální	Daně selektivní
<ul style="list-style-type: none"> - <i>daň z příjmů fyz. osob</i> - <i>daň z příjmů práv. osob</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>daň z nemovit. (z pozemků, ze staveb)</i> - <i>daně dědická, darovací a z převodu nemov.</i> - <i>daň silniční</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>daň z přidané hodnoty</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>daně spotřební (z paliv, lihu, vína, piva, tabák. výrobků)</i>

Dalšími zdroji příjmů státního rozpočtu jsou vedle daní, jako nejvýznamnější příjmové položky (54% příjmu státního rozpočtu ČR v roce 2003 - návrh), také **pojistné na sociální zabezpečení** (40% příjmu státního rozpočtu ČR v roce 2003 - návrh), **cla**, různé **poplatky**, a jiné **nedaňové příjmy**.

B. Výdaje státního rozpočtu

Rozlišit lze dva druhy výdajů, které se liší svojí povahou a zaměřením:

- (a) **vládní výdaje** - na nákup výrobků a služeb, vč. platů zaměstnanců státních podniků a institucí,
- (b) **transferové platby** - sociální dávky, starobní důchody, podpory v nezaměstnanosti, atd.

Hlavními *položkami výdajů* státního rozpočtu jsou:

- (1) Výdaje na sociální zabezpečení, školství a zdravotnictví,
- (2) Výdaje na obranu,

- (3) Výdaje směřující do hospodářství (*energetika, zemědělství, doprava, ochrana přírodních zdrojů, bytová výstavba, rozvoj obcí a oblastí, výdaje na dluhovou službu, aj.*)
- (4) Výdaje na státní správu (*státní administrativa, soudnictví, policie, správa věznic, atd.*)

Podrobnější přehled o aktuálním obsahu a proporcích jednotlivých částí státního rozpočtu ČR hledejte na oficiálních internetových stránkách Ministerstva financí ČR www.mfcr.cz.

3. NÁSTROJE FISKÁLNÍ POLITIKY. VESTAVĚNÉ STABILIZÁTORY A DISKRÉTNÍ OPATŘENÍ

Regulační funkce státního rozpočtu se využívá a uplatňuje několika způsoby. Podle toho, zda je pro výdaj či příjem potřebné jednorázové rozhodnutí státního orgánu (obvykle parlamentu) či není vyžadováno - rozlišujeme mezi opatřeními - **nástroji fiskální politiky** - dvojího druhu:

(A) Vestavěné stabilizátory

- *opatření nevyžadující schválení parlamentem,*
- *působí v hospodářství automaticky jako proticyklické regulátory s cílem stabilizovat chod ekonomiky,*
- *umožňují pouze mírnit (minimalizovat) krizové výkyvy a poruchy podnikatelského cyklu, zejména pak ve vývoji koupěschopné poptávky*
- *stimulace agregátní poptávky jejich prostřednictvím je relativní a málo pružná, s výrazně zpožděnými účinky.*

Mezi základní vestavěné stabilizátory počítáme:

- a) *progresivní důchodové daně,*
- b) *pojištění v nezaměstnanosti a další sociální transfery,*
- c) *subvence na udržování cen zemědělských produktů,*
- c) *státní výkup zemědělských přebytků, atd.*

(B) Záměrná (diskrétní) opatření

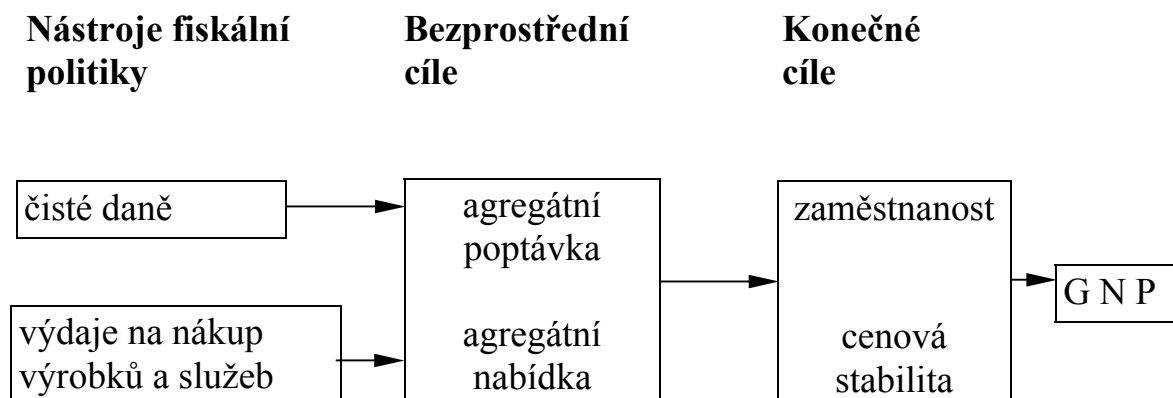
- *opatření vyžadující schválení parlamentem,*
- *tvoří doplněk automaticky působících stabilizátorů,*
- *podobně jako vestavěné stabilizátory působí obvykle se značným časovým zpožděním a s nejednoznačnými pozitivními dopady.*

Konkrétně se jedná o:

- a) veřejné práce a jiné výdajové programy,
- b) programy veřejné zaměstnanosti (vytváření nových pracovních míst financovaných vládou),
- c) změny míry zdanění fyzických a právnických osob,
- d) politiku urychlené amortizace, jako zdroje posílení modernizačních trendů,
- e) programy transferových výdajů,
- f) změny výše výdajů na státní správu, aj.

4. BEZPROSTŘEDNÍ A KONEČNÉ CÍLE FISKÁLNÍ POLITIKY A JEJÍ ÚČINKY

Vztah mezi nástroji, bezprostředními a konečnými cíli, lze vyjádřit v následující podobě:

Do 70. let 20. století byla bezprostředním cílem fiskální politiky většiny vyspělých zemí v podstatě *regulace agregátní poptávky*. Naopak, v 70. letech a později, se těžiště zájmu fiskální politiky přesunulo na *regulaci agregátní nabídky*. Těmto trendům odpovídal také konkrétní *model fiskální politiky* - nedílné součásti celkové hospodářské politiky.

Rozpočtová politika **keynesiánská** byla koncipována jako *anticyklická*, jež řešila problém stimulace ekonomického růstu především pomocí vestavěných stabilizátorů.

Monetaristická koncepce fiskální politiky naproti tomu vychází z přesvědčení, že státní rozpočet není vhodným nástrojem hospodářské politiky. Námitky směřují zejména proti negativním dopadům zpoždění, k anticyklické

koncepti, ale i k inflačním důsledkům stimulace ekonomického růstu a plné zaměstnanosti. Jsou naopak zastánci snižování rozsahu zdrojů, které procházejí státním rozpočtem. Podle monetaristů, z dlouhodobého hlediska, není ekonomický růst stimulován fiskální politikou (byť prosazují vyrovnaný státní rozpočet). Naopak, ekonomický růst oslabuje a má řadu nepříznivých efektů. Za všechny uveďme především tyto efekty:

- (a) **efekt vytěšňování soukromých investic** (*crowding out effect*)
 - v extrémním případě, když soukromé výdaje klesají ve větší míře než rostou státní výdaje, hovoříme o „přeplnění“ („overcrowding“),
 - je důsledkem strukturálního deficitu státního rozpočtu, nikoli cyklického deficitu,
- (b) **efekt inflační** (*effect of inflation*)
 - deficit státního rozpočtu vyvolává inflaci.

V souvislosti se studiem vlivu výdajů státu na nákupy výrobků a služeb na změny celkové, agregátní poptávky se mluví o tzv. **multiplikačním efektu** rozpočtových výdajů.

Multiplikátor státních výdajů (e) udává, o kolik se zvýší produkt, jestliže se rozpočtové výdaje zvýší o jednu korunu (dolar, marku).

Koeficient **(e)** = k , kde

$$k = \frac{1}{\text{mezní sklon } k \text{ úsporám } (\Delta S / \Delta Y)} \quad (\text{tzv. koeficient efektivnosti investic})$$

$$\text{resp. } (e) = \frac{1}{1 - b}, \text{ kde } b = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \quad (\text{mezní sklon ke spotřebě})$$

$$\text{kde } 1 - b = a = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (\text{mezní sklon } k \text{ úsporám})$$

Obdobně multiplikačně působí změna velikosti čistých daní na agregátní poptávku. Opět neplatí, že se zvýší agregátní poptávka ve stejném rozsahu v

jakém se sníží daně. I zde působí tzv. **daňový multiplikátor (t)**. Ten udává, o kolik se zvýší produkt, jestliže se daně sníží o jednu korunu (dolar, marku).

$$t = \frac{b}{1 - b} = (e) - 1. \text{ Platí: } t \text{ je menší než } (e).$$

Odsud vyplývá, že orientace na daňovou (příjmovou) stránku fiskální politiky vlády vede k růstu deficitu (nebo snižování přebytku), není-li podpořen odpovídajícím poklesem výdajů. Vzniká otázka, co má na agregátní poptávku vyšší účinek: zda pokles daňového zatížení, či podpora růstu objemu státních výdajů?

Keynesiánský závěr zní: Na agregátní poptávku má vyšší účinek růst státních výdajů než pokles daní ve stejném rozsahu. *Státní výdaje jsou součástí GNP. Při snížení daní se jen část nových příjmů promění ve spotřební výdaje (C). Druhá část okamžitě přejde v úspory (S).*

Vraťme se ještě k roli a významu multiplikátorů obecně. **Multiplikátory** udávají, kolikanásobně vzroste nebo klesne rovnovážná hladina produktu (důchodu), když se některá vstupní proměnná změní o jednotku.

Multiplikační efekty se v prvním a druhém z uvedených případů projevují v podobě:

(a) **expanzivní**

- *růstem státních výdajů je stimulován růst agregátní poptávky,*

(b) **restriktivní**

- *omezováním státních výdajů dochází ke snižování objemu agregátní nabídky.*

Současně připomeňme, že při každé daňové reformě je třeba zvážit účinky (vliv a dopady) na změny objemu a struktury agregátní poptávky a nabídky.

Rozlišení mezi krátkodobými a dlouhodobými účinky expanzivní, resp. restriktivní fiskální politiky je pro domyšlení konkrétních záměrů každé rozpočtové politiky velmi potřebné. Vzájemná, vyvážená kombinace jednotlivých nástrojů, s přihlédnutím k rozdílným multiplikačním efektům pak tvoří základ pro naplnění bezprostředních i konečných cílů hospodářského rozvoje.

5. ROZPOČTOVÝ DEFICIT A EKONOMICKÉ DŮSLEDKY STÁTNÍHO DLUHU

Rychlejší růst státních výdajů ve srovnání s příjmy způsobuje tzv. **deficit státního rozpočtu** (*schodek, záporné saldo SR*). Státní rozpočet může být totiž při jeho sestavování : *a) vyrovnaný, b) schodkový, c) přebytkový.*

Schodek státního rozpočtu (pasivní saldo) se vyrovnává zvyšováním státního dluhu. Je jej třeba přirozeně pokrýt. Vláda k tomu používá výpůjčky od jiných ekonomických subjektů (komerčních bank, firem, jednotlivců). Obvykle se pod pojmem *věřitelé vlády* rozumí zejména: veřejnost, vládní agentury a centrální banka.

Tyto výpůjčky se uskutečňují prostřednictvím prodeje *státních cenných papírů*, zejména obligací, na trhu cenných papírů. Takový způsob deficitního financování je typický pro keynesiánskou fiskální politiku. Riziko silných inflačních tlaků deficitní rozpočtové politiky je však velké. Odtud zejména plynou obavy ze škodlivosti přílišné závislosti centrální banky na rozhodnutích vlády.

Když se stát zadlužuje u soukromého sektoru, odčerpává odtud úspory, čímž snižuje nabídku disponibilních úvěrových prostředků a zvyšuje úrokovou míru. Přitom nedostatek úvěrových prostředků a vysoké úrokové sazby omezují investice (*tzv. efekt vytěsňování soukromých investic*). Tehdy firmy zpomalují nákupy zařízení, klesá zásoba kapitálu v zemi, a tím i národní důchod. Neutralizují se stimulační efekty expanzivní rozpočtové politiky.

Za potřebné se ukazuje rozlišovat mezi:

- (a) **dluhem vnitřním** - ekonomy příliš neznepokojuje („dlužíme si sami“),
- (b) **dluhem vnějším** - zahraničním, který bývá velkým břemenem.

Dluhová služba znamená splácení jistiny a úroků. Představuje v konečném důsledku snížení spotřebních možností národa. Ve státním rozpočtu tak vznikla zvláštní položka: **náklady dluhové služby**.

Více než absolutní velikost státního dluhu mají význam *relativní ukazatelé* jako např.: (a) podíl dluhu ke GNP, (b) podíl úrokových plateb z dluhu ke GNP, aj. Růst dluhu musí být vždy hodnocen v kontextu růstu ekonomiky. Ve snaze omezit riziko nekontrolovaného růstu deficitu přijal v roce 1985 americký Kongres zákon Gramm – Rudman - Holingsův, který

stanovuje konkrétní limitovanou výšku deficitu státního rozpočtu. Vše nad touto hranicí, znamená automatické krácení výdajů.

Jak již bylo řečeno, vnitřní dluh vyžaduje splácení úroků. To může vést k růstu daňového zatížení obyvatelstva i podnikatelské sféry. Tyto okolnosti tak působí výrazně *destimulačně* (k pracovnímu výkonu, ale i k úsporám).

Závěrem této části poznamenejme, že na deficit lze pohlížet také podle toho jak vzniká:

- (a) **strukturální deficit** - *závisí na struktuře příjmů a výdajů, např. snížení daní doprovází zvýšení výdajů,*
- (b) **cyklický deficit** - *plyne z nevyužití výrobních kapacit, resp. z neefektivního chodu národního hospodářství.*

Celkový deficit je pak součtem strukturálního deficitu, který vznikl díky změnám ve struktuře hospodářství, a cyklického deficitu, který byl zapříčiněn cyklickým vývojem hospodářství.

V další, závěrečné subkapitole se věnujme některým vybraným problémům transformace naší fiskální politiky.

6. TRANSFORMAČNÍ PROBLÉMY NAŠÍ ROZPOČTOVÉ POLITIKY NA POČÁTKU 90. LET

Je zřejmé, že se zánikem centrální příkazové ekonomiky a detailního plánování finančních toků vzniká velmi složitá situace pro každé ministerstvo financí transformující se země. Nastává problém zdrojového krytí - kdy až trh dává konečnou odpověď na otázku o velikosti příjmů státního rozpočtu, kdy až trh určuje a dotváří ceny.

Ještě na počátku 90. let za existence federativního uspořádání bývalého Československa byla vytvořena nová pravidla, která určovala vztahy mezi rozpočty federace, republik a orgánů místní správy. Následné dělení čs. federace tak mohlo proběhnout relativně bez komplikací, neboť původní proporce mezi federací-ČR-SR z roku 1991 (35-40-25) a následně v roce 1992 (35-41,5-23,5) vyjadřovaly poměrně dobré a spravedlivé východisko pro úplné osamostatnění obou republik.

Základní koncept fiskální politiky v roce 1991 počítal s restriktivní podobou rozpočtových opatření. Dvěma hlavními úkoly takové politiky bylo:

- (a) blokovat inflační proces,
- (b) přispět k transformaci ekonomiky.

Závažným požadavkem, který stál před novými státními orgány na počátku 90. let byl úkol dosáhnout postupně změny příliš vysokého (až 60 %) podílu státního rozpočtu na vytvořeném GNP (na přibližně 40 % podíl).

Mnoho diskusí vyvolala snaha vlády sestavovat každoročně vyrovnaný státní rozpočet, ba dokonce dát tomuto požadavku zákonnou podobu. Faktem zůstává, že v prvních letech existence samostatné České republiky se dařilo hospodařit na makroúrovni s mírnými přebytky, že nedošlo k dramatickým propadům a výkyvům v celkové národohospodářské rovnováze, jak jsme toho byli svědky v jiných transformujících se ekonomikách. K tomu mj. také napomohlo úspěšné provedení daňové reformy, která byla přes její složitost a komplikovanost, žádoucím reformním krokem.

Cílem změn **daňové soustavy** zejména bylo:

- (a) *dosáhnout pružného sepětí příjmů a výdajů státního rozpočtu s vývojem GNP,*
- (b) *dosáhnout snížení daňového zatížení, a tím podpořit společensky žádoucí podnikatelské aktivity,*
- (c) *řešit ekologickou problematiku,*
- (d) *sblížit daňovou soustavu se systémem Evropské unie, atd.*

Uvedené poznatky o proměnách fiskální politiky v transformujících se ekonomikách by byly neúplné, kdybychom neupozornili na skutečnost, že se jedná o velmi citlivou oblast, v níž stát dosud sice hraje významnou a dominantní roli, nicméně **tendence** k oslabování přerozdělovacích procesů jej postupně staví do jiných funkčních vazeb, než tomu bylo doposud. To nakonec odpovídá vývoji ve všech vyspělých tržních ekonomikách, kde se těžiště (a podíl) intervencí státu prostřednictvím státního rozpočtu používá velmi uvážlivě a s rozvahou.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P. NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda - Libertas, 1991.
- 2) MANKIW, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 3) HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha, C.H.Beck, 1999.
- 4) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. 6. vydání. Praha, SPN a Nadace Economics, 1994.
- 5) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 6) MATESOVÁ, J., WENDELOVÁ, P. *Stát a trh*. Ostrava, Avizo print, 1991.
- 7) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Moderní ekonomie*. Praha, Economica, 1991.
- 8) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.
- 9) HEYNE, P. *Ekonomický styl myšlení*. Praha, VŠE Liberální institut, 1991.
- 10) *Ekonom, roč. 1992-2003, Hospodářské noviny, roč. 1990-2003, Politická ekonomie, roč. 1990-2003.*
- 11) *Oficiální internetové stránky:*
Ministerstvo financí ČR (návrh státního rozpočtu) - www.mfcr.cz
Vláda ČR (předkladatel návrhu do Parlamentu) - www.vlada.cz
Parlament ČR (schválení státního rozpočtu) - www.psp.cz

5. Ekonomická rovnováha a ekonomický růst. Hospodářský cyklus.

A n o t a c e

Kdy panuje a kdy je narušena ekonomická rovnováha? Modely ekonomické rovnováhy. Ekonomická síla a úroveň. Ekonomický růst. Skutečné a dlouhodobé tempo růstu. Hospodářský (podnikatelský) cyklus, jeho fáze a projevy. Exogenní a endogenní faktory vyvolávající ekonomické vlnění. Typy cyklů. Akcelerační princip. Vzájemná interakce agregátní poptávky a nabídky. Strana koupěschopné poptávky. Strana agregátní nabídky. Reálný a potenciální output. Proticyklická opatření, hospodářský růst a inflace. Stagflace.

O s n o v a

- 1. Kdy panuje a kdy je narušena ekonomická rovnováha. Modely ekonomické rovnováhy*
 - 2. Zdroje poruch ekonomické rovnováhy*
 - 3. Ekonomický růst. Skutečné a dlouhodobé tempo ekonomického růstu (způsoby měření, faktory, přístupy)*
 - 4. Hospodářský cyklus, jeho fáze, typy a projevy*
 - 5. Multiplikační a akcelerační princip*
-

1. KDY PANUJE A KDY JE NARUŠENA EKONOMICKÁ ROVNOVÁHA. MODEL Y EKONOMICKÉ ROVNOVÁHY

Problematika ekonomické rovnováhy a ekonomického růstu představuje široký komplex otázek, jež mají mnoho společného s již analyzovanými jevy. Tvoří přesto relativně svébytný celek, na který je třeba pohlížet jako na sevřený okruh specifických souvislostí a vzájemných vazeb.

Ekonomická rovnováha představuje v tržní ekonomice, ale i v běžném chápání, soulad mezi nabídkou a poptávkou na všech trzích. V reprodukci existuje řada rozporů, na prvním místě však mezi *výrobou* na straně jedné a *spotřebou* na straně druhé, resp. mezi *výrobou* a *kapacitou trhu*. Odtud vyplývají časté výkyvy, poruchy a krizové stavy, které hospodářský vývoj doprovází s menší, či větší intenzitou trvale.

Je přirozené, že tuto tendenci doprovází snaha (potřeba) využívat veškeré vhodné a dostupné nástroje *regulace rovnováhy* (tj. jejího udržování a nastolování pomocí vnitřní autoregulace, nebo za působnosti vnějších nástrojů regulace).

Růst ekonomiky není zpravidla rovnoměrný. Hospodářské poruchy vznikají často a periodicky. Střídají se období (roky) dobré a špatné, výroba jednou horečně roste, jindy dramaticky klesá. Všechny tyto tendence nacházejí své konkrétní vyústění např. v kolísání míry nezaměstnanosti (celkové, regionální, sektorové), ve výkyvech hladiny cen (míry inflace) resp. se projevují ve všeobecném plýtvání ekonomickými zdroji.

V zájmu objektivit je třeba říci, že před rozvojem moderního tržního systému (*kapitalismu*) měly tyto poruchy a výkyvy rovnováhy *nahodilý charakter* (např. díky neúrodě, živelným pohromám, válkám, atd. - tzn. vesměs díky vnějším neekonomickým příčinám). Naopak, v prostředí současné tržní soustavy je povaha hospodářských poruch jiná, komplikovanější, „ve hře“ jsou jiné (další) příčiny. Průběh i dopady poruch a výkyvů jsou také jiné, než v „éře všeobecné podvýroby a nevyzrálosti.“

A. *Klasický model*

1) Tržní mechanismus je sám schopen zajistit rovnováhu ekonomiky při plném využití výrobních faktorů.

2) Státní regulací výše agregátní poptávky nelze ovlivnit velikost produktu a stupeň nezaměstnanosti. Regulace má vliv pouze na úroveň cen.

B. *Keynesiánský model*

1) Tržní mechanismus zajistí rovnováhu ekonomiky, nemusí to však být při plném využití výrobních faktorů.

2) Stát je schopen regulací agregátní poptávky pomoci tržnímu mechanismu, aby bylo dosaženo rovnováhy hospodářství při plném využití výrobních zdrojů.

C. Neokeynesiánský model

Neokeynesiánský přístup je charakterizován tím, že závěry *A.* i *B.* jsou akceptovány jako reálně uplatnitelné, avšak vždy za určitých, přesně vymezených podmínek.

Ad. *A.* - jen v krátkém období, pokud jsou výrobní faktory plně využity. Klasické závěry jsou také platné z dlouhodobého hlediska.

Ad. *B.* - jen krátkodobě a při nevyužitých výrobních faktorech. Konkrétní závěry z krátkodobého hlediska nejsou tudíž jednoznačné a závisí na míře využití výrobních zdrojů v zemi.

2. ZDROJE PORUCH EKONOMICKÉ ROVNOVÁHY

Existuje řada možností, jak vyjádřit základní faktory, vyvolávající ekonomické výkyvy a poruchy. Jedno je však všem přístupům společné - jedná se vždy o *komplex příčin*, které se obvykle kombinují a vzájemně prolínají (resp. zesilují). Takto lze například v jednom z možných přehledů zdrojů ekonomické nerovnováhy uvést:

- a) státní rozpočet (deficit, inflační tlaky),
- b) úvěr (nenáročné podmínky jeho poskytování),
- c) konkurence neschopné výrobky (nízká exportní výkonnost),
- d) neefektivní struktura ekonomiky (plýtvání zdroji),
- e) vývoj mezd (nesoulad s vývojem produktivity práce), atd.

Jiný pohled nabízí následující přehled faktorů, vyvolávajících hospodářské poruchy:

- (a) časové zpoždění ekonomických reakcí,
- (b) kumulativní vzestupné reakce a náraz na přirozené bariéry růstu,
- (c) vlny obnovy fixního kapitálu,
- (d) přehnaná reakce poptávky po investičních statcích na změny tempa růstu celkové poptávky a výroby (princip akcelerace),
- (e) nerovnoměrné rozdělení národního důchodu a nedostatečný růst spotřebitelské poptávky,
- (f) nesoulad mezi tendencemi ekonomického vývoje jednotlivých zemí a jejich začleněním do procesu mezinárodní směny.

Dílčí závěr, ke kterému jsme dospěli, lze formulovat následovně: Faktory působí obvykle *souhrnně* (z mnoha stran a z mnoha důvodů jsou porušovány rovnovážné stavy, vše je v pohybu - viz starořecké „*panta rhei*”).

Za hlavní obecnou příčinu poruch ekonomické rovnováhy je možno považovat rozpor mezi:

- 1) návazností a spojitostí ekonomických veličin a ekonomických procesů, *na straně jedné* a
- 2) rozhodováním izolovaných hospodářských subjektů, *na straně druhé*.

Vraťme se alespoň ve stručnosti k posledně uvedenému výčtu faktorů, způsobujících ekonomické poruchy:

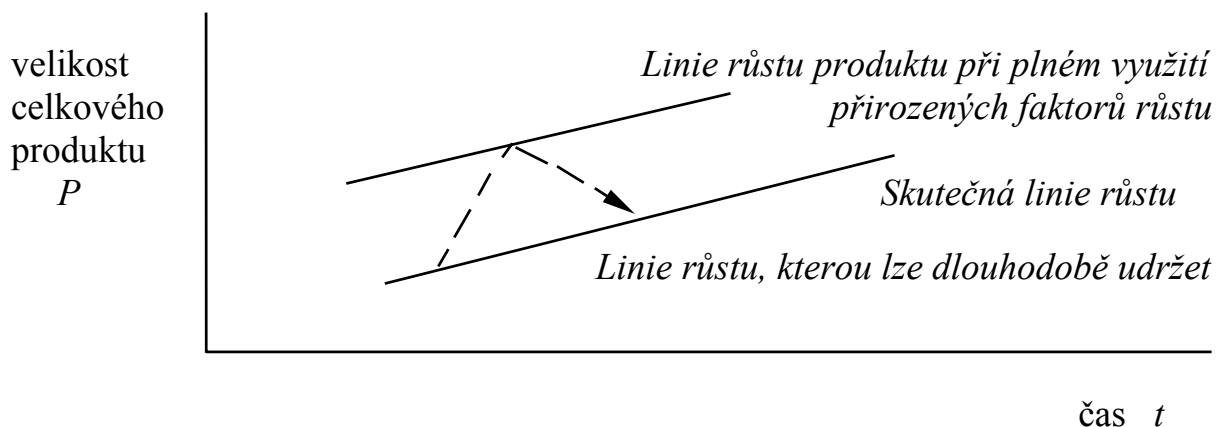
ad. (a) K časovému zpoždění ekonomických reakcí dochází běžně např. při rozhodování o investiční výstavbě, při aplikaci diskontní politiky, atd. Od primárního podnětu uplyne obvykle určitá doba, během níž se mohou podstatně změnit výchozí podmínky, jež vedly k určitému rozhodnutí. Následky “špatného” rozhodnutí mohou být tak velmi závažné a obvykle jsou spojeny s obrovskými ekonomickými ztrátami, resp. se spornými efekty (viz vodní díla - Gabčíkovo, Nové Mlýny).

ad. (b) Když se dva či více prvků ekonomické soustavy vzájemně zesiluje, dochází ke kumulaci účinků. Důsledkem jsou závažné poruchy dynamické rovnováhy. Jako příklad lze uvést kumulativní reakci dvou prvků: *(a) velikost investic, (b) kapacitu trhu*, jež může vyústit v tzv. *přehřátou konjunkturu*, kterou nelze dlouhodobě udržet.

N á r a z na přirozené bariéry růstu (tj. určitý počet pracovních sil, kvalifikační úroveň a technické možnosti) může totiž snadno způsobit nejen zpomalení dynamiky rozvoje (tempa růstu), ale také hospodářský pokles, který se začne kumulativně prodlužovat. Jinými slovy, kumulativní reakce způsobují, že se malé odchylky od rovnovážného stavu (dočasně i nahodile) snadno rozrůstají do velkých rozměrů.

Obrázek č. 5-1

Schéma vzestupného a sestupného kumulativního procesu celkové výroby:

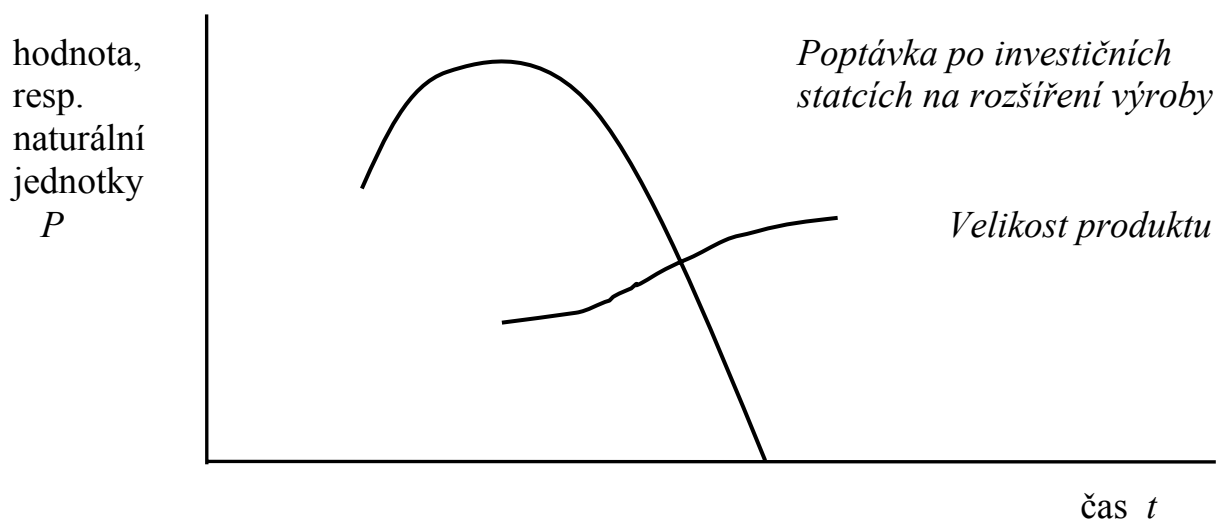

ad. (c) Nutnost modernizovat výrobní kapacity ještě před úplným fyzickým opotřebením (pod vlivem konkurence) vede k *nárazové* obnově fixního kapitálu. Tato obnova je charakterizována nerovnoměrností v prostoru i čase. Způsobuje periodické porušování dynamické rovnováhy. Hovoříme o tzv. *investičních vlnách*. Průměrná délka těchto cyklů je 10 až 12 let.

ad. (d) Přehnaná reakce poptávky po investicích na změny tempa růstu celkové poptávky a nabídky - výroby, je dalším faktorem, který vyvolává hospodářské poruchy. Tuto skutečnost nejlépe dokresluje obrázek *akcelerační závislosti*:

Obrázek č. 5-2

Akcelerační závislost poptávky po investicích na změně tempa celkové poptávky a nabídky (výroby):

Princip akcelerace podrobněji přiblížíme v poslední části tohoto tématu.

ad. (e) Závislost poptávky po spotřebních statcích na velikosti odměn (mezd, platů) je zřejmá. Často vzniká situace, kdy spotřebitelská poptávka roste pomaleji než celková výroba (přičemž zisky rostou). Vzniká tak nerovnováha, když podíl důchodů věnovaných na spotřebu neodpovídá tempu růstu a efektivnosti investic.

ad. (f) Dnešní propojenost světového hospodářství neznamená jen výhody, ale i rizika poruch. Nesoulad mezi tendencemi ekonomického vývoje jednotlivých zemí a jejich začleněním do procesu mezinárodní dělby práce je toho dokladem. Například, vnitřní hospodářské poruchy a výkyvy ztěžují vývoz, podobně jako vzestup cenové hladiny se odráží na znevýhodnění vývozu země.

Výčet uvedených faktorů není přirozeně konečný. Za nejlabilnější „položku“, jejíž kmity nejvíce přispívají ke vzniku ekonomických poruch, lze však jistě označit veličinu hrubých i čistých investic. K regulaci jejich výše také nejčastěji směřovaly a dodnes směřují veškeré pokusy o státní intervencionismus.

Závěrem této diskuse uveďme, že *hlavními projevy nerovnováhy* jsou zejména:

- (1) nedostatkovost,
- (2) inflace,
- (3) rostoucí vnitřní zadluženost, včetně podnikové platební neschopnosti,
- (4) zahraniční zadluženost, atd.

Snahy o dosažení globální rovnováhy vyúsťují například do podoby zásahů omezujících agregátní poptávku nástroji restriktivním monetární a fiskální politiky. Tím je ovšem mnohdy obětován samotný ekonomický růst i zvýšení životní úrovně. V mikrosféře mají tyto snahy podobu jednak tvrdých rozpočtových omezení podniků, ale i okolnostmi vynucené (i když dočasné) vládní regulace podnikových mezd.

3. EKONOMICKÝ RŮST. SKUTEČNÉ A DLOUHODOBÉ TEMPO EKONOMICKÉHO RŮSTU

V této části tématu se soustředíme na vlastní charakteristiku ekonomického růstu, na způsoby jeho vyjádření.

Ekonomickým růstem rozumíme většinou růst reálné hodnoty vytvořené produkce (GNP, GDP/obyv., apod.). Hospodářský (ekonomický) růst ve své stálé a plynulé podobě je cílem makroekonomické politiky většiny vlád. Existuje tak objektivní zájem dosahovat jej při optimálním využívání zdrojů ekonomiky. Jinými slovy, nejde o zajištění maximálního tempa ekonomického růstu, ale takového, které nepovede ke vzniku napětí a nerovnováhy v ekonomice a nebude mít negativní důsledky pro životní prostředí či nezpůsobí nadměrné čerpání neobnovitelných přírodních zdrojů.

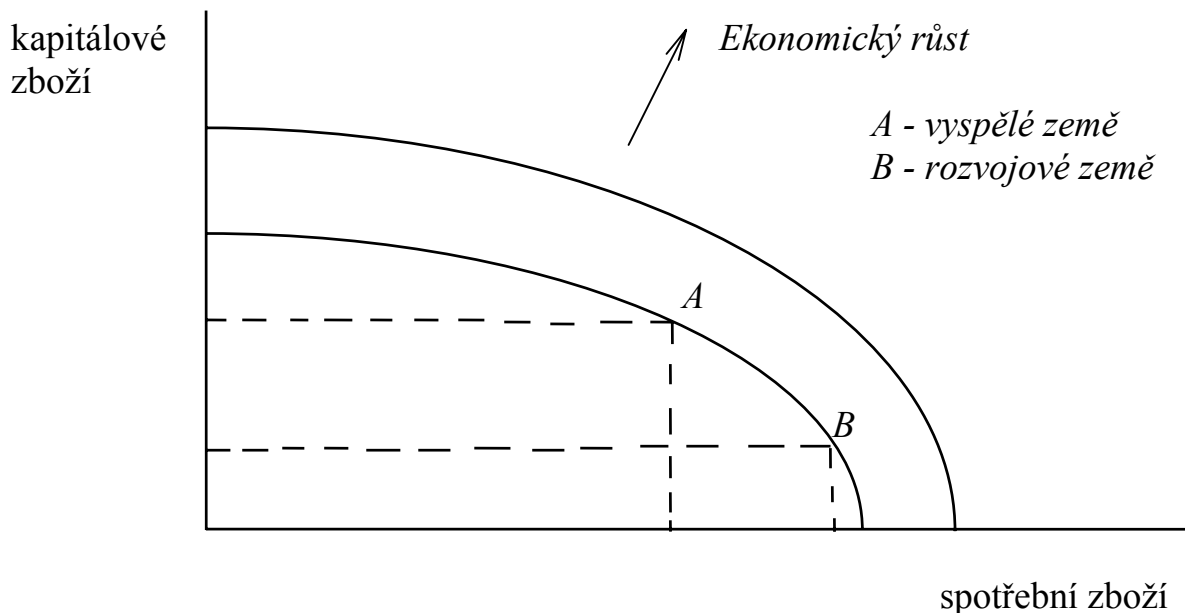
Teorie ekonomického růstu se ve svých základních podobách nezabývají příčinami změn ve **skutečném** (*actual, real*) **produktu**, který je ve sledovaném období prokazatelně vyroben. To je předmětem zájmu *teorií hospodářského cyklu*. Naopak, zabývají se změnami **potenciálního** (*potencial*) **produktu**, tedy takové úrovně reálného produktu, která je pro danou ekonomiku dlouhodobě maximálně udržitelná.

Potenciální produkt tedy není totožný s produktem maximálním, nýbrž jej lze spíše přirovnat k produktu reálnému, který je možno vyrobit při přirozené míře nezaměstnanosti. Rozdíl mezi skutečným (reálným) a potenciálním produktem se v ekonomické literatuře označuje jako **mezera produktu** (*product gap*) a představuje množství výrobků a služeb, jež nebyly vyrobeny, protože nebyl plně využit ekonomický potenciál země.

Všechny zmíněné skutečnosti uvádíme na počátku rozboru proto, abychom zdůraznili, že pokud je řeč o ekonomickém růstu, je v podstatě chápán jako změna velikosti *potenciálního produktu* v čase. Hlavním objektem zájmu růstových teorií je, zjednodušeně řečeno, *posun hranice výrobních možností* dané ekonomiky a studium příčin takového posunu. Je zřejmé, že každá společnost, primitivní i rozvinutá, má svá omezení, své možnosti. Hranice těchto možností je dána jednak *zdroji*, a jednak v dané době dostupnými *technologiami*. Přes možnost optimálního spojení přítomných zdrojů a technologií naráží společnost na hranici produkce, kterou nelze v dané době překročit (*srovn. viz obr. č. 5-3*).

Obrázek č. 5-3

Hranice výrobních možností dané země:

Než přistoupíme k charakteristice způsobu, jakými se ekonomický růst vyjadřuje, pokusme se rozlišit běžně frekventované pojmy, které se často zaměňují a používají v nesprávných souvislostech. Jedná se o tyto: *ekonomickou sílu, ekonomickou úroveň a ekonomický růst*.

Ekonomická síla je dána absolutní velikostí finálního reálného produktu (GDP). Pořadí zemí (1997): 1) USA, 2) Čína, ... 4) Japonsko, atd.

Ekonomická úroveň je pojem vyjadřující, jak účinně země využívá disponibilní výrobní faktory, jaká je životní úroveň obyvatel této země (GDP/obyv.). Pořadí zemí (1997): 1) Kuvajt, 2) Norsko, 3) USA, 4) Kanada, 5) SRN, . . . 14) Japonsko, atd. (srov. viz *Ekonom* č.35 roč. 1999, s.30-31).

Ekonomický růst je naproti tomu vyjadřován jako změna *tokových* veličin (GDP, NI) v čase: Třemi nejznámějšími podobami jeho vyjádření (měření) jsou:

(1) *rozdíl* $\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$

(2) *koeficient růstu* $r = (Y_t / Y_{t-1}) \cdot 100\%$

(3) *tempo růstu* $G = (Y_t - Y_{t-1} / Y_{t-1}) \cdot 100\%$

$$G = \frac{\Delta Y}{Y}$$

Žádný z uvedených makroukazatelů není optimální a nezahrnuje všechny pozitivní a negativní součásti potencionálního produktu. Vždy tak dochází k určitému zjednodušení, které však zpravidla postačuje ke zmapování základních vývojových trendů společnosti. Ideálním, ovšem prakticky nezměřitelným, by byl ukazatel *tempa čistého ekonomického bohatství na obyvatele*.

Odpovězme si na otázku, co vůbec způsobuje ekonomický růst? Obecně se dá říci, že nastává tehdy, když:

1) společnost produktivně zapojuje více zdrojů, zvyšuje se tempo růstu *inputů* (výrobních faktorů) v ekonomice,

2) společnost objeví cesty, jak dosavadní zdroje účinněji využívat (vyšší zručnost, nové zkušenosti, aplikace vědeckých a technologických poznatků, růst *souhrnné produktivity*), jež se promítá do růstu produktivity práce, do zvyšování efektivnosti kapitálu, resp. do snižování materiálové a energetické náročnosti výroby na jednoho pracovníka.

Vztah ekonomů i laiků k ekonomickému růstu zdaleka není jednoznačný. *Zastánci* ekonomického růstu argumentují tím, že ekonomický růst znamená pokrok a představuje jedinou cestu, jak zlepšit životní podmínky chudých.

Naproti tomu *odpůrci* ekonomického růstu namítají, že:

- a) mnoho věcí, které určují kvalitu života, leží mimo měřitelné ekonomické hodnoty,
- b) přírodní zásoby na zemi jsou konečné, ekonomický růst vede k jejich rychlému vyčerpání,
- c) ekonomický růst nejen podporuje, ale i vyžaduje nerovnoměrné (ne příliš *sociální*) rozdělování důchodů,
- d) problematické je rozšiřování nabídky stále nových možností konzumace požitků, které by si spotřebitel bez vtíravé a účelové iniciace reklamou výrobců ani neuvědomoval.

Ekonomický růst je tak téměř vždy spojen s lepším využíváním zdrojů, s relativně nižší spotřebou a lepší ochranou spotřebitelů. Současně je však doprovázen vznikem zcela nových potřeb. V otázce ekonomického růstu nelze zřejmě jinak, než jít cestou rozumných kompromisů.

4. HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS, JEHO FÁZE, TYPY A PROJEVY

Ekonomické dění společnosti je neustálým pohybem, který má podobu *vlnění, pulzování, střídání intenzity* ekonomických činností. Srovnání těchto dějů se střídáním ročních období není sice přesné, nicméně v mnoha ohledech odpovídá pravdě.

V důsledku změn v agregátní nabídce a poptávce kolísá velikost skutečného produktu a odchyluje se od produktu potenciálního. Tomuto pravidelnému pohybu (střídání vzestupů a poklesů ekonomické aktivity - nebo-li *fluktuaci* (kolísání) skutečného (*reálného*) produktu kolem potenciálního (*nominálního*) říkáme **cyklický pohyb**, resp. jeho jednotlivé vlně **hospodářský (podnikatelský) cyklus** (*angl. business cycle*).

Jinými slovy řečeno, *hospodářskými cykly* rozumíme opakující se nesoulad mezi potenciálním produktem a skutečnou (aktuální) výší produktu. Vztah mezi nesouladem potenciálního a skutečného produktu popisuje tzv. *Okunův zákon*:

„Každá dvě procenta poklesu skutečného GNP vůči potenciálnímu GNP zároveň znamenají zvýšení nezaměstnanosti o jedno procento.“

Čím jsou uvedené výkyvy a poruchy způsobeny? Na tuto otázku jsme se již pokoušeli odpovědět, nicméně ucelený pohled dosud nebyl podán. Ekonomická teorie rozeznává faktory:

- a) *exogenní* (vnější, externí) povahy,
- b) *endogenní* (vnitřní, interní) povahy.

Zatímco v *první* skupině faktorů bychom mohli například nalézt vymezení příčin hospodářských výkyvů ve výskytu slunečních skvrn, v nedostatečné informovanosti, v politických změnách, atd., *druhá* skupina příčin je spojována s vlastním ekonomickým systémem. Např. s nestabilitou investičních výdajů a střídáním optimistických a pesimistických odhadů o budoucích výnosech investic, nebo se snahou maximalizovat zisk úsporami mzdových nákladů, atd.

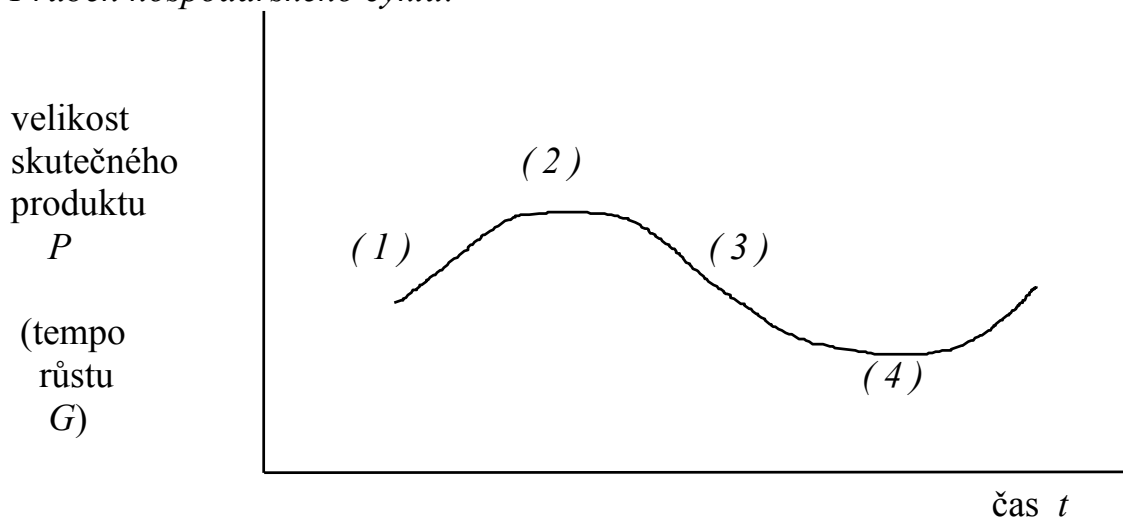
Je zřejmé, že v realitě hospodářského života dochází ke kombinaci příčin obojí povahy.

Jak jsme již uvedli, *vlnění*, ne nepodobné střídání ročního cyklu, má určitý zákonitý průběh. Přes nepravidelnost výkyvů skutečného produktu si lze představit *ideální* hospodářský cyklus, jehož hlavními *fázemi* budou:

- (1) **expanze** (*rozmach, boom, konjunktura - tj. vzestupná fáze, v níž reálný produkt roste rychleji než produkt potenciální díky všeobecnému růstu ekonomické aktivity*),
- (2) **vrchol** (*peak-horní bod obratu, změny v recesi, maximální skutečný produkt*),
- (3) **recese** (*kontrakční fáze, pokles skutečného produktu, který je delší než šest měsíců; pokud se jedná o hluboký a dlouhodobý pokles, hovoříme o depresi*),
- (4) **dno** (*sedlo-dolní bod obratu, změny v expanzi, v oživení, skutečný produkt dosahuje minima*).

Obrázek č. 5-4

Průběh hospodářského cyklu:

Podle délky trvání jednoho hospodářského cyklu rozlišujeme konkrétní **typy cyklů**:

- (1) *Kitchinovy cykly* (krátkodobé - 36-40 měsíců, spojovány se změnami cyklu zásob a rozpracovaností výroby),
- (2) *Juglarovy cykly* (střednědobé - 10-12 let, spojené se změnami investičního cyklu, obvykle splývají s pojmem hospodářský cyklus),
- (3) *Kondratěvovy dlouhé vlny* (dlouhodobé - 50 let, spojovány se zásadními změnami výrobních technologií, s monetárními jevy a významnými politickými událostmi).

V historii moderního tržního systému lze „vystopovat“ tyto periodické hospodářské cykly:

1825, 1836, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1890, 1900, 1907, 1920-21, 1929-33, 1937-38, 1948-49, 1953-54, 1957-58, 1973-75, 1980-83, 1990-92.

Každé z těchto krizových období představuje osobitou podobu modifikace „klasického“ průběhu hospodářského cyklu. V konkrétních podmínkách jednotlivých zemí se projevovaly poruchy v různé míře intenzity působení, vesměs se „přelévaly“ přes oceán z USA do západní Evropy. V některých obdobích hlubokých hospodářských otřesů docházelo k synchronizaci výkyvů v podobě *světových hospodářských krizí* (např. 1929-33).

5. MULTIPLIKAČNÍ A AKCELERAČNÍ EFEKT

V rámci naší analýzy zdrojů poruch ekonomické rovnováhy jsme se letmo zmínili o tzv. *principu akcelerace*. Podobně v předcházejícím tématu byla vysvětlena podstata *multiplikačního efektu* (státních nákupů a služeb). Přístupme nyní k charakteristice projevů jejich působnosti na průběh hospodářského cyklu.

Především již bylo konstatováno, že tzv. *investiční multiplikátor* udává, o kolik se změní agregátní poptávka, jestliže se změní investiční výdaje o jednotku. Multiplikátor tak působí, že produkt se změní ve větší míře než investice, nebo-li že agregátní poptávka kolísá ve větší míře než investiční výdaje. Tento projev vlivu změn objemu investic na velikost reálného produktu se nazývá v ekonomii *důchodotvorný efekt* přírůstku investic.

Podstata multiplikačního efektu tedy spočívá v tom, že růst důchodů, zaměstnanosti a spotřeby je *násobkem* přírůstku investic. Multiplikační proces končí, když přírůstek důchodu (ΔY) dosáhne nuly a suma úspor (S) bude stejně velká jako původní investice (I). Výsledek takového procesu je označován jako „vyčerpání multiplikačního efektu.“

Akcelerační princip poprvé vysvětlil francouzský ekonom A. Aftalion ve svých pracích z let 1909 - 1913. Prvním, který akcelerator aplikoval do ucelené soustavy ekonomických poznatků, byl v roce 1917 J. B. Clark - americký představitel neoklasické ekonomické teorie.

Podstata *principu akcelerace* spočívá v tom, že investice reagují dramaticky na očekávaný vzestup či pokles ekonomiky. Za vzestupu poptávky se investice rychle rozbíhají, akcelerují, za poklesu se naopak zastavují. Výkyvy investic jsou pak mnohem závažnější, než výkyvy produktu.

Za předpokladu, že se velikost úspor rovná objemu investic ($S = I$) je koeficient investiční náročnosti

$$c = \frac{I}{\Delta Y} \quad \text{roven } a \text{ (akceleratoru).}$$

Přírůstek důchodů (ΔY), a tím i přírůstek poptávky ovlivňuje zrychlení přírůstku čistých indukovaných investic (ΔI). Indukované (čisté) investice In jsou funkcí míry změny reálného produktu Y , takže platí: $In = a \cdot Y$.

Akcelerator závisí na typu technického pokroku. Při *neutrálním* technickém pokroku je akcelerator konstantní, při *náročném* roste a při *úsporném* typu technického pokroku klesá.

Z pozorování ekonomického vývoje vyplývá, že spojení obou principů v osobitý *superkumulativní* proces zřejmě prohlubuje výkyvy v hospodářském cyklu. Jestliže předpokládáme, že dochází k růstu produktu, pak tento vyvolá na základě akceleračního principu nové (indukované) investice. Ty zase v souladu s multiplikačním efektem podnítí další růst produkce. Růst důchodu je přitom limitován bariérou potenciálního produktu, jako optimální veličiny, ke které systém pouze konverguje.

Po zabrzdění růstu důchodu začne naopak akcelerator a multiplikátor působit v opačném směru. Reálný produkt klesá. Po zastavení poklesu investic se zastaví i pokles reálného důchodu. Restituční (obnovovací) investice zase podnítí (s multiplikačním efektem) růst produktu. Vyšší produkt pak ovlivní na základě akcelerace růst investic. Tento koloběh příčin a následků pokračuje:

Jeden cyklus se uzavírá, začíná nový! Akcelerátor a multiplikátor tak „zařídí“, že vychýlení reálného produktu z rovnováhy netrvá věčně a kolísání přestane. Závěrem ovšem připomeňme, že oba výše popsání děje nejsou *prvotním* podnětem cyklického kolísání.

Předvídání průběhu a intenzity změn hospodářských cyklů je přirozeně velmi obtížné. Úspěšnost reálné aplikace makroekonomických modelů, konstruovaných ekonometry je střídavá. Přesto je možno považovat za jeden z důležitých předpokladů efektivnosti praktické hospodářské politiky porozumění příčinám a následkům akceleračních a multiplikačních dějů, spojených zejména s citlivou oblastí státní podpory investiční činnosti.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda-Libertas, 1999.
- 2) MANKIW, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 3) HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha, C.H.Beck, 1999.
- 4) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. 6. vydání. Praha, SPN a Nadace Economics, 1994.
- 5) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 6) MATESOVÁ, J., WENDELOVÁ, P. *Stát a trh*. Ostrava, Avízo print, 1991.
- 7) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Moderní ekonomie*. Praha, Economia, 1991.
- 8) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.
- 9) HEYNE, P. *Ekonomický styl myšlení*. Praha, VŠE Liberální institut, 1991.
- 10) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003.*

6. Ceny a inflace

A n o t a c e

Cenová hladina a její měření. Absolutní a relativní ceny. Cenové indexy. Index spotřebitelských cen. Rovnice směny. Kdy hovoříme o inflaci? Podstata inflace a deflace. Jak se inflace měří? Formy inflace. Inflace otevřená, potlačená a skrytá. Inflace mírná a pádivá. Hyperinflace. Příčiny inflace. Typy inflace. Poptávková inflace. Nabídková (nákladová) inflace. Očekávaná (setrvačná) inflace. Důsledky (efekty) inflace. Cenová liberalizace a inflační problém v podmínkách naší ekonomické transformace.

O s n o v a

- 1. Cenová hladina a cenové indexy**
 - 2. Inflace - její podstata, typy, formy a příčiny**
 - 3. Důsledky inflačního vývoje**
 - 4. Cenová liberalizace a řešení inflačního problému v naší ekonomické Transformaci**
-

1. CENOVÁ HLADINA A CENOVÉ INDEXY

V dosavadním výkladu jsme většinou předpokládali neměnnost cenové úrovně. Nyní tento silný předpoklad opustíme a pokusíme se odpovědět na otázky typu: „Jaké jsou příčiny a důsledky růstu cen? Jak se měří růst cenové hladiny? Jaký průběh měl a má inflační vývoj v naší hospodářské realitě posledních let?“

Ceny budeme rozeznávat dvojího druhu:

- 1) *absolutní ceny* - vyjadřují peněžní částku za níž se zboží kupuje na trhu,
- 2) *relativní ceny* - odráží vývoj vzájemného poměru cen jednotlivých výrobků a služeb v čase.

Všeobecná cenová hladina představuje zase úroveň cen všech výrobků a služeb, které se v hospodářství vyrábějí a v daném okamžiku se nakupují a prodávají.

Pohyb všech cen se prakticky evidovat nedá. Vybírají se proto kvalifikované statistické vzorky, pomocí nichž se konstruují tzv. **cenové indexy**, kterými se zjišťuje vývoj cenové hladiny.

Růst nebo pokles cenové hladiny je tak nejčastěji kvantifikován pomocí *indexu spotřebitelských cen, indexu cen výrobců, implicitního cenového deflátoru a indexu životních nákladů*:

(1) index spotřebitelských cen (*consumer price index, CPI*)

- jedná se o nejběžněji používaný explicitní (přímo měřený) index *všeobecné cenové úrovně*. Sledován je vývoj nákladů tzv. *tržního koše* spotřebitelských statků a služeb, jež se skládá z několika set reprezentativních položek spotřebitelských výdajů domácností (*např. na potraviny, ošacení, dopravu, ...*).

$$\text{CPI} = \frac{Q_o \cdot P_1}{Q_o \cdot P_o} \cdot 100 \quad (\text{v } \%),$$

kde Q_o je konstantní množství výrobků a služeb tržního koše, P_1, P_o jsou ceny v příslušných letech (daného a základního roku),

(2) index výrobních (velkoobchodních) cen (*producers price index, PPI*)

- odráží vývoj cenové hladiny na úrovni výrobců či velkoobchodu. Výpočet je obdobný jako u CPI, jen počet komodit (položek výrobků prodávaných velkoobchodu) je řádově desetinásobný (několik tisíc produktů),

(3) implicitní cenový deflátor (*implicit price deflator, IPD*)

- představuje poměr nominálního a reálného produktu (GNP). Označíme-li ceny v základním roce jako P_o a v daném roce P_1 , konečnou produkci v běžném roce Y_1 , potom lze cenový deflátor zapsat takto:

$$\text{IPD} = \frac{Y_1 \cdot P_1}{Y_1 \cdot P_o} \cdot 100 \quad (\text{v } \%).$$

Implicitní cenový deflátor je příkladem nepřímo měřeného (implicitního) *souhrnného cenového indexu*. Na rozdíl od indexu spotřebitelských cen zohledňuje cenový deflátor změny cen *všech* výrobků a služeb. Tím odráží vývoj cen plněji. Přesto je index spotřebitelských cen nejčastěji používaným ukazatelem vývoje cenové hladiny, neboť získání vstupních údajů pro výpočet indexu nečiní větších potíží a je navíc rychlejší než při měření veličiny implicitního cenového deflátoru.

Při odpovědi na otázku, čím je určena úroveň cenové hladiny, lze identifikovat hlavní faktory z tzv. *rovnice směny*.

$$P \cdot Y = M \cdot V$$

(kde: P - cenová úroveň, Y - objem reálného produktu, M - masa peněz v oběhu, V - rychlost obrátu jedné peněžní jednotky).

Úroveň cenové hladiny závisí přímo úměrně na M a V , nepřímo úměrně pak na Y . V našich dalších úvahách budeme považovat rychlost obrátu peněz - V za konstantní, neměnnou.

2. INFLACE - JEJÍ PODSTATA, TYPY, FORMY A PŘÍČINY

Charakteristika podstaty, příčin, projevů, ale i způsobů *léčby* inflace je tématem víceméně „bezbřehým“. To, co nebude řečeno v této kapitole, bude dokončeno v následujících úvahách o vazbě mezi problémem inflace a nezaměstnaností.

V první části jsme uvedli, že cenovou hladinu lze měřit několika způsoby, a že existuje řada faktorů, které ji ovlivňují. Nyní přistupme k podrobnější analýze samotného vývoje cenové hladiny. Pojem *inflace* je spojován právě s jejím růstem.

Inflace představuje doprovodný projev hospodářského cyklu. Je vymezena jako typický makroekonomický problém porušení ekonomické rovnováhy, jehož vnějším znakem je právě *všeobecný růst cenové hladiny*.

V období metalických měnových soustav bylo narušování peněžního oběhu, nebo-li inflační znehodnocování peněz vcelku výjimečným a krátkodobým jevem. Příčiny byly zejména mimoekonomické povahy.

Ve vědomí mnoha lidí je *inflace* většinou spojována s *nadměrnou emisí papírových peněz* (ve srovnání s existující hodnotou zboží), která vede k vzestupu cen. Klasickým příkladem takového znehodnocování papírových

peněz je *velká finanční avventura Johna Lawa* - skotského finančníka a dobrodruha, který v letech 1716-1720 uskutečnil v Paříži svůj *velkolepý* experiment. Právem bývá nazýván „*otcem inflace*“. S podporou francouzského regenta Filipa Oranžského založil v Paříži r. 1716 „Všeobecnou banku“, která měla podporovat ekonomický rozvoj francouzských kolonií při řece Mississippi. Tato akciová společnost emitovala nekryté úvěrové peníze. Emise bankovek v nominální hodnotě 2700 mil. *livres* byla reálně kryta pouze 48 mil. hodnot. Díky spekulaci „nepřátel“ Lawova projektu šly kurzy akcií prudce dolů, peníze byly znehodnoceny. „Státní bankrot“ nedal na sebe dlouho čekat, J. Law byl nucen Francii opustit a skrývat se. V roce 1729 umírá v Benátkách jako chud'as.

Koncem 18. století doprovázela americkou revoluci velká inflační vlna, opět způsobená nadměrnou emisí papírových peněz („*za vagón potravin bylo třeba dát vagón peněz*“). V době občanské války 1861 - 65 vzrostly v jižních státech ceny zboží 90-krát ! Právě tehdy se poprvé objevil v ekonomickém slovníku termín **inflation** (*nadýmání*).

Dalšími známými *inflačními šoky* byly například události spojené s Francouzskou revolucí 1789 - 93, se situací v Německu po I. světové válce, s rozpadem Sovětského svazu, atd.

Inflace je tedy komplikovaným jevem s řadou příčin. Každý pokus o vyčerpávající definici je proto předem odsouzen k nezdaru. Jedno je však zřejmé - že totiž *klasická situace*, kdy obíhaly vedle sebe plnohodnotné a neplnohodnotné papírové znaky peněz, byla postupem doby přeměněna v **trvalý jev**, jako odraz ekonomické nerovnováhy.

Ekonomika se těmto nerovnovážným stavům obvykle přizpůsobovala růstem cen zboží. Rovnováha mezi nabídkou a poptávkou se tak obnovovala na vyšší cenové úrovni. Za inflaci ovšem nelze považovat jakýkoliv vzestup cenové hladiny. Například, izolovaný vzestup jednotlivých druhů výrobků a služeb kompenzovaný poklesem cen jiných komodit, není inflací. Jak již bylo řečeno, *inflace* je makroekonomickým jevem, jež se dotýká změn cenové hladiny jako celku (a nikoliv jednotlivých cen). Je tedy pouze vzestupem průměrné cenové úrovně v celé ekonomice. Opačný proces, pokles cenové úrovně, nazýváme **deflací**.

Inflace jako značně komplikovaný a komplexní jev nemá jednu, ale více *příčin*. Na změnu celkové hladiny cen působí řada *impulzů* a podobně existuje řada *projevů* inflačního vývoje. V minulých desetiletích byl v naší zemi vytvářen dojem, jako by problém inflace neexistoval. Bylo to *tabuizované* téma. Spotřebitel byl *naoko* ušetřen zvýšení cen, ale inflace se mu za zády vysmívala horším výrobkem.

Další možností, jak precizovat vyjádření podstaty *inflace*, je konstatování, že představuje proces poruch mikro a makroekonomické rovnováhy ve sféře peněžní i reálné ekonomiky, které se projevují jednak růstem cenové hladiny výrobků a služeb, případně trvalým snižováním kupní síly peněžních jednotek. Proto se k vyjádření inflace - jako cenového fenoménu používá relativního poměrného ukazatele **míry inflace (r)**, který je možno vypočítat pomocí indexu spotřebitelských cen (*CPI*):

$$r = \frac{CPI_{t+1} - CPI_t}{CPI_t} \cdot 100 \quad (\text{v } \%).$$

Inflace tak vyjadřuje *míru změny* cenové hladiny, přesněji míru její vzestupné změny. Podle výše míry inflace (*tedy z hlediska kvantitativního*) rozlišujeme *tři stupně závažnosti* inflace:

(1) **mírná inflace** (*moderate*) - jednociferná, plíživá, při níž tempo růstu cen nepřekračuje obvykle tempo růstu výroby. Lidé nepřestávají důvěřovat penězům, drží je v bankách, očekávají pozitivní změny,

(2) **pádivá inflace** (*galloping*) - dvojciferná, cválající, kdy tempo růstu výroby již zaostává za tempem růstu cen. Kupní síla peněz je ohrožena, dochází k dezorganizaci ekonomického života, rostou výrobní náklady, kontrakty jsou cenově indexovány nebo jsou vyjadřovány v zahraničních měnách,

(3) **hyperinflace** - troj- a více ciferná, extrémní případ inflace pádivé. Tempo růstu cen je velmi rychlé a nemá žádnou spojitost s tempem růstu výroby. Dochází k dalšímu prohloubení ekonomické nerovnováhy a dezorganizace hospodářského života. Peníze jsou vytlačovány ze směnných aktů naturalizací ekonomického života (*barterové operace*). Inflační očekávání jsou velmi silná a vedou k další hospodářské a politické nestabilitě.

Z hlediska forem projevu ekonomické nerovnováhy, způsobené růstem cenové hladiny, lze hovořit o:

(a) **otevřené inflaci** (*zjevné*) - nejběžnější typ inflace. Platí, že čím jsou ceny pružnější, tím větší *část* inflace je otevřená,

(b) **skryté inflaci** - ceny se mění, ale neprojevují se ve změnách indexů, levné výrobky jsou vytlačovány dražšími, aniž by byly lepší kvality a užitných vlastností,

(c) **potlačené inflaci** (*blokované*) - projevuje se jako typ inflace nerealizované kupní síly nebo inflace vynucených úspor, kdy existuje všeobecný převis poptávky.

Z hlediska příčin inflačních procesů rozlišujeme dva základní *typy inflace*, které ovšem nevystupují v hospodářských dějích odděleně, nýbrž se vzájemně kombinují. Jedná se o:

(A) **poptávkovou inflaci** (*demand - pull inflation*), tj.
- inflace tažená poptávkou,

(B) **nabídkovou inflaci** (*cost - push inflation*), tj.
- inflace tlačena náklady.

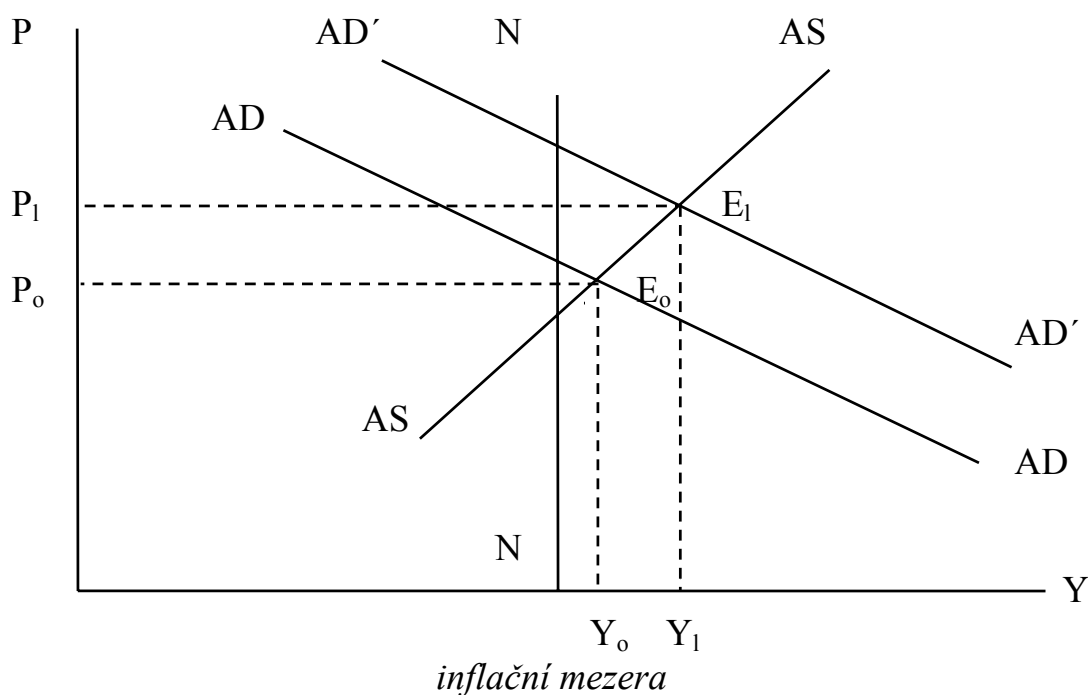
Východiskem pochopení povahy *poptávkové inflace* je vysvětlení tzv. **inflační mezery** (*inflationary gap*).

Jestliže dojde v ekonomice k růstu agregátní poptávky, který povede k tomu, že reálný produkt se blíží svou velikostí produktu potenciálnímu, vzniká možnost poptávkové inflace. Ta se promění ve skutečnost, pokud nadále pokračuje růst agregátní poptávky a odpovídajícím způsobem neroste potenciální produkt.

Napětí mezi agregátní poptávkou a nabídkou vyúsťuje do podoby tzv. *inflačních tlaků*. Tento mechanismus je nástrojem spontánní obnovy rovnováhy. *Inflační mezera* je tak dána rozdílem, o nějž skutečný, reálný *GNP* přesahuje potenciální *GNP*. Tento stav není dlouhodobě udržitelný, proto dochází ke změnám, které končí přizpůsobením se ekonomického organismu novým podmínkám.

Existence inflační mezery je vlastně stavem, kdy domácnosti, firmy i vláda chtějí spotřebovat větší *GNP*, než jaký je ekonomika dlouhodobě schopna vyrábět. „Řešením“ je právě rozvoj inflačních procesů. Kupní síla všech ekonomických subjektů je redukována prostřednictvím růstu cenové hladiny. Proces obnovy rovnováhy vyhlíží, jako by agregátní poptávka *vytáhla* ceny agregátní nabídky. Tuto situaci ilustruje následující graf.

Obrázek č. 6-1
Poptávková inflace:

Mezi hlavní příčiny vyvolávající poptávkovou inflaci lze zařadit tyto důvody:

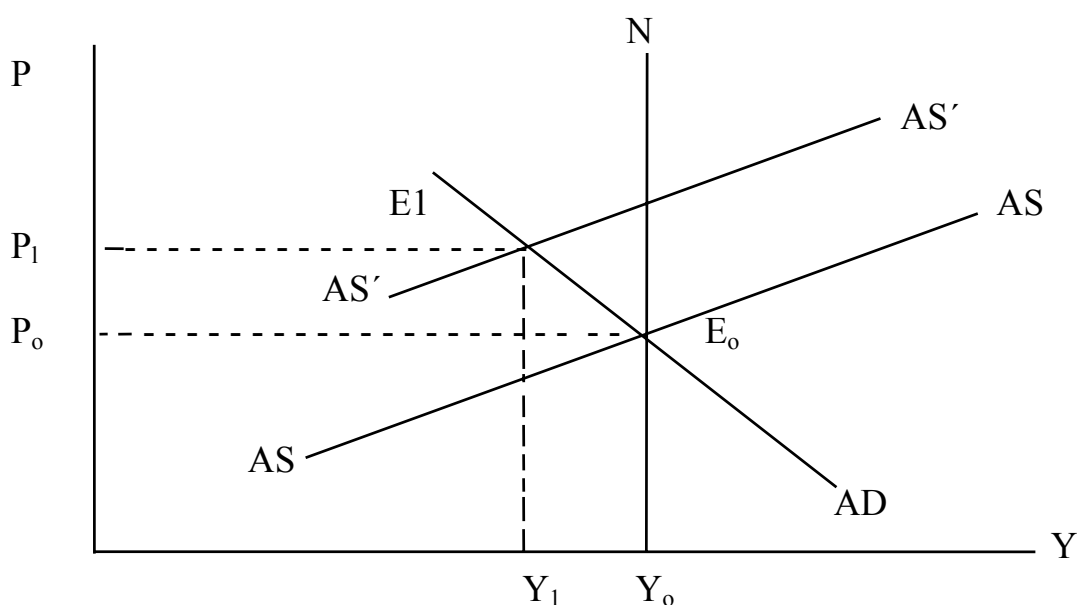
- (a) **investiční** (nadměrné investiční výdaje vyvolávající nekontrolovatelný růst agregátní poptávky - viz multiplikační a akcelerační efekt),
- (b) **mzdové** (nezdůvodněný růst nominálních mezd ve vztahu k dynamice růstu produktivity práce),
- (c) **úvěrové** (levný, státem podporovaný způsob úvěrování zvyšuje spotřební a investiční výdaje - tím posiluje vznik inflačního napětí),
- (d) **daňové** (snížení daní umožňuje zvýšit agregátní poptávku),
- (e) **rozpočtové** (deficitní financování ze státního rozpočtu může způsobit převis agregátní poptávky nad nabídkou a vést k inflaci),
- (f) **importované** (např. růst cen dováženého zboží /čistý export/ se nepříznivě promítá do růstu domácí cenové hladiny, chronicky nevyrovnaná obchodní a platební bilance má podobné důsledky).

Ze všech uvedených příčin bývá nejčastěji s poptávkou inflací spojován *nadměrný růst vládních výdajů*. Je proto přirozené, že tento typ inflace doprovází období válek, militarizace hospodářství, revolučních změn společenských systémů, atd.

V další části věnujme pozornost **nákladovému typu inflace**, která vzniká na straně nabídky, a to v situaci, kdy v ekonomice neexistuje přebytek agregátní poptávky.

Reálný produkt je nižší než potenciální, neboť došlo ke zvýšení nákladů. Ilustrací posunu křivky agregátní nabídky směrem nahoru, a tím i posunu bodu rovnováhy do nové polohy se zabývá následující graf.

Obrázek č. 6-2
Nabídková inflace:

Za hlavní zdroje vzniku nabídkové inflace je možno považovat zejména:

(a) rychlý růst výrobních nákladů

- zvyšování mezd se promítá do růstu celkových nákladů,
- podobný efekt mají zvyšující se ceny surovin a energií, přičemž se jedná mnohdy o méně kvalitní vstupy,

(b) vyžralá oligopolní struktura trhů a politické pozadí událostí

- přechod k nedokonalým trhům (firmy v monopolním a oligopolním postavení) vede k výraznému vlivu nových faktorů na utváření tržních cen,

- proměny politického prostředí hospodářských dějů jsou další možnou příčinou růstu cen surovin a energetických zdrojů (viz Blízkovýchodní krize a její vliv na ceny ropy na počátku 90. let).

Dalšími „neoklasickými“ nabídkovými faktory, které vyvolávají inflaci jsou například nečekané výpadky nabídky zemědělské produkce, poruchy v dovozním rytmu, chybně stanovené ceny, nebo manipulace výrobců (dodavatelů) se strukturou nabídky, event. s dodavatelskými cenami.

Mezi poptávkovou a nabídkovou inflací není nějaká pomyslná čínská zeď. Oba procesy spolu zpravidla úzce souvisí a za určitých okolností přecházejí jeden v druhý. Nejznámějším příkladem takového propojení obou typů inflace je tzv. *spirála vzestupného pohybu mezd a cen*.

Závěrem této části tématu připomeňme, že ne všechny změny v poptávce a nabídce jsou pro tržní subjekty *neočekávané*. Domácnosti i firmy předpokládají určitou míru inflace (počítají s ní jako s nutným zlem). Tento druh inflace se nazývá **setrvačná inflace** (*inertial inflation*). Jinak řečeno, tato *očekávaná inflace* má tendenci pokračovat po určitou dobu nezměněným tempem, a to i za situace, kdy již dozněly efekty inflačních tlaků a nové zatím v ekonomice nepůsobí. Jednou z možností obrany je - zabudovat očekávanou míru inflace do všech kontraktů. Přirozeně, že se tím *nic* neřeší, naopak - přetrvávající vysoká inflační očekávání vedou k růstu míry inflace jako by samovolně.

3. DŮSLEDKY INFLAČNÍHO VÝVOJE

Vliv inflace na všechny sféry ekonomického života je dán tím, že peněžní toky propojují celé národní hospodářství. Po přehledu příčin inflačního vývoje přistupme nyní ke stručné charakteristice nejzávažnějších *důsledků* narušení ekonomické rovnováhy prostřednictvím inflace.

(1) Na prvním místě je to dopad **přerozdělovací**, který doprovází především tyto efekty:

- (a) *pokles reálné výše fixních důchodů* (starobních důchodů, stipendií, úroků z obligací, atd.),
- (b) *nepříznivý vliv na mzdy a platy* (v podmínkách mírné inflace reálné mzdy obvykle rostou, ovšem v období pádivé inflace dramaticky klesají),
- (c) *pokles absolutní hodnoty vkladů* (dlužníci získávají a věřitelé ztrácejí),
- (d) *ceny hmotného majetku stoupají* (s inflací získávají majitelé pozemků, nemovitostí, atd.).

(2) Druhou oblastí, ve které se důsledky inflace projevují je sféra **sociálních** dopadů. Životní úroveň sociálně slabších skupin obyvatelstva je závislá vesměs na fixních peněžních důchodech. Inflace je jimi vnímána velmi citlivě, nepříznivé dopady jsou nesrovnatelně vyšší než u středních a majetných vrstev obyvatelstva.

(3) Třetí skupinu dopadů inflace lze označit jako efekty působení na **ekonomickou rovnováhu**. Tvoří je tyto projevy:

(a) *stagnace, resp. recese* (vysoké tempo inflace reálně sráží poptávku směrem dolů, což způsobuje pokles reálného důchodu pod úroveň potenciálního. Naopak mírná inflace posiluje agregátní poptávku úměrně růstu nabídky, čímž podněcuje výrobu a zaměstnanost),

(b) *změny struktury spotřeby* (dynamika růstu cen základních zdrojů reprodukce domácností je vysoká a snižuje zdroje důchodů využitelných na nákup jiných komodit. Následná reakce v podobě strukturálních změn výroby může způsobit „rozkmitání“ ekonomického systému, vedoucí až ke chronicky nerovnovážným stavům),

(c) *pasivní obchodní bilance* (vysoká inflace ve srovnání se zahraničním okolím vede při pevných měnových kurzech k převaze nabídky nad poptávkou, což ve svých důsledcích znamená další oslabení stimulů domácího hospodářského rozvoje),

(d) *výkyvy kurzů* (nerovnoměrná tempa inflace jsou spojena s kolísáním měnových kurzů. Projevem této situace je zjevná nestabilita vnějších ekonomických vztahů, což má opět ve svých důsledcích vliv na domácí ekonomickou rovnováhu).

Ve zkratce lze konstatovat, že zatímco *pádivá inflace* destimuluje ekonomickou aktivitu, *mírná a očekávaná inflace* působí na ekonomickou rovnováhu a hospodářský růst v podstatě pozitivně. Problémem je ovšem udržení stabilně nízké míry inflace.

Z hlediska efektivnosti hospodářství je velmi závažnou otázkou tzv. **mikroekonomický dopad inflace** na relativní ceny a jejich deformaci. Míra této deformace je přímo úměrná výši inflace. Některé ceny totiž nejsou schopny se rychle přizpůsobovat inflaci. Týká se to nakonec i peněžní hotovosti a daní.

Inflace vlastně představuje *záporné zúročení peněžní hotovosti*. U daní vyvolává v případě daňové progrese (založené na fixních nominálních důchodových rozpětích) efekt, zvaný běžně jako **taxflace**, který je spojen s růstem průměrné míry zdanění obyvatelstva země.

Nakonec neopomeňme uvést jeden závažný důsledek: „*Inflace znehodnocuje informace*“. Jinými slovy, významná fakta potřebná pro tržní rozhodování firem a domácností, jež vytváří *cenový systém*, je inflací destruován. Zkreslení a deformace hodnotového systému způsobuje obtíže při objektivizaci a srovnávání spotřebitelských i produkčních alternativ. Ve svých důsledcích to vede k poklesu efektivnosti veškeré hospodářské činnosti.

Celkově lze říci, že inflace je spojena převážně s mnoha druhy nežádoucích nákladů a negativních dopadů na ekonomický život. V naší současnosti přirozeně není nebezpečí inflace zažehnáno. Platí, že i z dočasné poruchy malých rozměrů může vzejít chronický jev, zatěžující celý ekonomický systém. O některých aktuálních otázkách vývoje řešení cenového problému a průběhu inflace v podmínkách ekonomické transformace v České republice se zmíníme v poslední části tohoto tématu.

4. CENOVÁ LIBERALIZACE A ŘEŠENÍ INFLAČNÍHO PROBLÉMU V NAŠÍ EKONOMICKÉ TRANSFORMACI

Je zřejmé, že vzhledem ke klíčovému postavení cen v celém hospodářském organismu bylo třeba přistoupit po roce 1989 urychleně k zásadní **cenové liberalizaci**. Jejím cílem bylo spoluvytvářet náročné parametrické prostředí a odstraňovat deformace v hodnotových vztazích.

V roce 1990 existovaly v čs. ekonomice (relativně malé a funkčně uzavřené), dva hlavní zdroje inflačního vývoje:

- 1) *napětí na vnitřním trhu* (deformovaná struktura relativních cen),
- 2) *napětí v sektoru s obchodním zbožím* (deformované měnové kurzy).

K tomu lze přidat přetrvávající existenci silných (administrativně ustavených) monopolů, které jako dědictví centrálně plánovaného systému - založeného na mocenských vztazích a distribuci moci, nebyly v té době odstraněny, ale spíše posíleny (*srovn. viz Mertlík, P.: Deformace cenových relací v československé ekonomice. Politická ekonomie, 41, 1994, č.1, str. 35-46*).

Je to nakonec přirozené, neboť institucionální změny probíhají v dlouhém období a důsledná deetatizace státních podniků privatizací, vytvoření

konkurenčního prostředí liberalizací zahraničně obchodní činnosti, spolu se změnou legislativního rámce transformace - začaly být teprve uskutečňovány.

V přelomovém roce 1991 byl lednovým, přibližně 32 % cenovým skokem u potravinářského zboží (odstranění dotací k maloobchodním cenám potravin), proveden první krok zásadní *cenové nápravy*. Ta se spolu s červencovým uvolněním cen spotřebního zboží (odstranění záporné daně z obrátu) dotýkala zhruba 85 % všech komodit. Jednorázová liberalizace cen uskutečněná v roce 1991 znamenala pokles reálných příjmů čs. domácností o asi 25 %. Tolerance s tímto nepříznivým dopadem byla vyvážena odčerpáním převisu poptávky zvýšeným objemem a pestrostí nabídky domácího a zahraničního spotřebního zboží.

Vedle uvolnění značné části velkoobchodních cen s přímým propojením na maloobchodní ceny bylo dalším charakteristickým rysem cenové liberalizace také zavedení vnitřní konvertibility, a s tím spojené otevření se čs. ekonomiky vnějším ekonomickým vlivům. Doprovodným jevem byla zároveň uskutečňovaná protiinflační regulace mzdového vývoje a restriktivní finanční a měnová politika vlády.

Cenovým skokem v roce 1991 byla přeměněna potlačená inflace v otevřenou nebo skrytou a současně byla uzavřena inflační mezera na trhu spotřebních statků a služeb. Odhad příčin vývoje cenové hladiny v roce 1991 (*roční míra inflace 57,9 %*) ukazuje na jejich následující podíly vlivu:

- a) vnitřní nerovnováha (*asi 9 %*)
- b) nárůst dovozních cen - vliv rozpadu RVHP (*asi 6 %*)
- c) devalvace čs. koruny (*mezi 15-25 %*)
- d) nedostatečná konkurence, resp. přetrvávání monopolní povahy trhů (*méně než 24 %*),
- e) nevysvětlené příčiny (*mezi 20-24 %*).

(Srovn. viz Tůma, Z.: *Liberalizace cen a vývoj cenové hladiny. Politická ekonomie*, 41, 1993, č. 2, s.187 - 197, Šujan, I.: *Rok 1991 a perspektiva 1992 očami statistiky. Ekonom*, 1992, č. 4)

V roce 1992 byl inflační vývoj charakterizován mírou inflace asi 11 %, zatímco v roce následujícím 20,8 %. Za hlavní příčiny zvýšení hladiny spotřebitelských cen byly považovány:

- (1) nová daňová soustava (*asi 8 %*)
- (2) státní regulace cen (*asi 2 %*)
- (3) růst volných cen zboží a služeb (*asi 10 %*).

Předpoklady inflačního vývoje v roce 1994 byly spojovány s jednociferným cenovým indexem růstu spotřebitelských cen. Očekával se 35 % nárůst cen elektrické energie, 20 % nárůst cen za plyn, 16 % zvýšení cen tepla a teplé vody, zvýšení výdajů na bydlení, dopravu atd. Do konce tisíciletí byl tedy očekáván dvakrát vyšší průměrný roční růst inflace než jaký bude dosahován v zemích Evropské unie. Vytvoření cenové konkurenční schopnosti našeho exportu pomocí násobku oficiálního kurzu koruny oproti paritě kupní síly bude také postupně slábnout, zvláště díky rychlejšímu inflačnímu vývoji v ČR vzhledem k západní Evropě.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda - Liberta, 1991.
- 2) MANKIW, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 3) HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha, C.H.Beck, 1999.
- 4) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. 6. vydání. Praha, SPN a Nadace Economics, Praha, 1994.
- 5) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 6) MATESOVÁ, J., WENDELOVÁ, P. *Stát a trh*. Ostrava, Avizo print, 1991.
- 7) SOJKA, M., KONEČNÝ, B. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.
- 8) HEYNE, P. *Ekonomický styl myšlení*. Praha, VŠE Liberální institut. 1991.
- 9) KLAUS, V. *Podstata a projevy inflace*. Ekonomický časopis, roč. 1989, č. 7 In: Ekonomická věda a ekonomická reforma. Praha, Gennex - TOP Agency, 1991, s. 111-128.
- 10) *Ekonom, roč. 1991-2003, Hospodářské noviny, roč. 1991-2003, Politická ekonomie, roč. 1991-2003.*
- 11) *Oficiální internetové stránky:*
Česká národní banka - www.cnb.cz

7. Inflace a nezaměstnanost

A n o t a c e

Inflace a společenský konflikt. Recese a problém nezaměstnanosti. Podstata a míra nezaměstnanosti. Přirozená míra nezaměstnanosti. Dobrovolná a nedobrovolná nezaměstnanost. Frikční, strukturální a cyklická nezaměstnanost. Nezaměstnanost a inflace v neokonzervativní ekonomii. Monetární koncepce a ekonomie nabídky. Thatcherismus, Reaganomika a dnešek. Existuje závislost mezi mírou nezaměstnanosti a mírou inflace? Krátkodobá a dlouhodobá Phillipsova křivka. Vývoj nezaměstnanosti a řešení sociálních problémů v České republice v 90. letech.

O s n o v a

- 1. Podstata, formy a míra nezaměstnanosti*
 - 2. Inflace a nezaměstnanost. Různé koncepce řešení*
 - 3. Krátkodobá a dlouhodobá Phillipsova křivka*
 - 4. Řešení sociálních problémů v rámci naší ekonomické transformace*
-

1. PODSTATA, FORMY A MÍRA NEZAMĚŠTNANOSTI

V bezprostřední návaznosti na téma předcházející, ale také s odvoláním se na základní poznatky získané prostřednictvím mikroekonomické analýzy trhu práce a mzdy, přistupme nyní k hlubšímu rozboru příčin, forem a způsobu měření **nezaměstnanosti**. Zejména v souvislosti s inflací patří nezaměstnanost k *největším záhadám moderní tržní ekonomiky*. Zároveň nepřekvapí, že nezaměstnanost je vnímána ve vyspělých zemích jako „*nepřítel číslo jedna po pádu komunismu*” (B. Clinton, Detroit, březen 1994).

V prostředí tržní ekonomiky je stav určitého napětí na trhu práce, tedy nezaměstnanost - jev zcela *běžný* a přes svoji sociální nebezpečnost jev *standardní*. Rozsah tohoto jevu se měří ukazatelem **míry nezaměstnanosti** (*unemployment rate*) **u**:

$$\mathbf{u} = \frac{\mathbf{U}}{\mathbf{L}} \cdot 100 \%, \quad \text{kde } \mathbf{L} = \mathbf{E} + \mathbf{U}$$

Uvedené symboly znamenají:

L - ekonomicky aktivní obyvatelstvo (*labour force*),

(Pozn. - Nejedná se však o celkový pracovní potenciál země, všichni ostatní, než ekonomicky aktivní, jsou v postavení ekonomicky neaktivních - tzv. „out of labour force“. Např. lidé dlouhodobě nemocní, nezaměstnaní, nehledající však práci).

E - zaměstnaní (*employee*),

U - nezaměstnaní, aktivně hledající práci (*unemployee*).

Jestliže je počet nezaměstnaných nižší, nebo se rovná počtu volných pracovních míst, hovoříme o tzv. **přirozené míře nezaměstnanosti** (*U volná místa*). Takovou nezaměstnanost označujeme za **dobrovolnou**. Pokud nastane situace, že je naopak počet volných pracovních míst menší než počet volných pracovních sil, potom hovoříme o nezaměstnanosti **nedobrovolné**. Jedná se o stav, kdy jsou lidé ochotni pracovat, ale práci nenaleznou.

Pojem „*přirozená míra nezaměstnanosti*“ je jedním z klíčových pojmů makroekonomie. Je to taková míra nezaměstnanosti, při níž jsou trhy práce v zemi v průměru v rovnováze a tlaky na mzdové a cenové hladiny jsou v ekonomice vyrovnány.

Přirozená míra nezaměstnanosti přitom není ani optimální, ani neměnná. Je to nejnižší udržitelná míra, kterou může tržní ekonomika dosahovat, aniž by riskovala akcelerující inflaci.

V ekonomii rozlišujeme tři **f o r m y** (typy) **nezaměstnanosti**:

(a) **frikční** - dočasná, plynulá forma, vznikající v důsledku pohybu lidí mezi pracovními místy či oblastmi, spojena s vlastním životním cyklem,

způsobovaná mj. špatnou informovaností, migrací obyvatelstva, ukončováním vzdělávacích cyklů, atd.

- (b) **strukturální** - spojena s nesouladem mezi poptávkou po práci a nabídkou práce, ovlivněna změnami struktury ekonomiky, technickým pokrokem, samotnou profesní strukturou nabídky na trhu práce, kdy ne zcela a ne vždy odpovídá struktuře poptávky. Odtud plynoucí neschopnost obyvatelstva rychle se přizpůsobit a pružně se rekvifikovat,
- (c) **cyklická** - sezónní, vznikající v určitých oborech jako důsledek citlivé reakce na změny ekonomického vývoje v zemi, vzniká v důsledku recese nebo deprese při poklesu reálného GNP, při poruše celkové hospodářské rovnováhy.

Závažným nepříznivým **efektem** dlouhodobé nezaměstnanosti je *ztráta kvalifikace*. Zvláště nebezpečná je nezaměstnanost dospívající mládeže, neboť se může dlouhodobě projevit ve zhoršování celkové úrovně kvality práce jako výrobního faktoru. Podrobněji se k sociálním důsledkům nezaměstnanosti vyjádříme v závěrečné části tématu.

2. INFLACE A NEZAMĚSTNANOST. RŮZNÉ KONCEPCE ŘEŠENÍ

Již v úvodu jsme upozornili na to, že existují velmi složité vztahy mezi inflací a nezaměstnaností. Dilema spočívá v tom, zda usilovat o co možná nejnížší míru nezaměstnanosti či dávat přednost zajištění stability cenové hladiny. To je zřejmě jedna z nejpálčivějších otázek, která stojí před tvůrci hospodářské politiky.

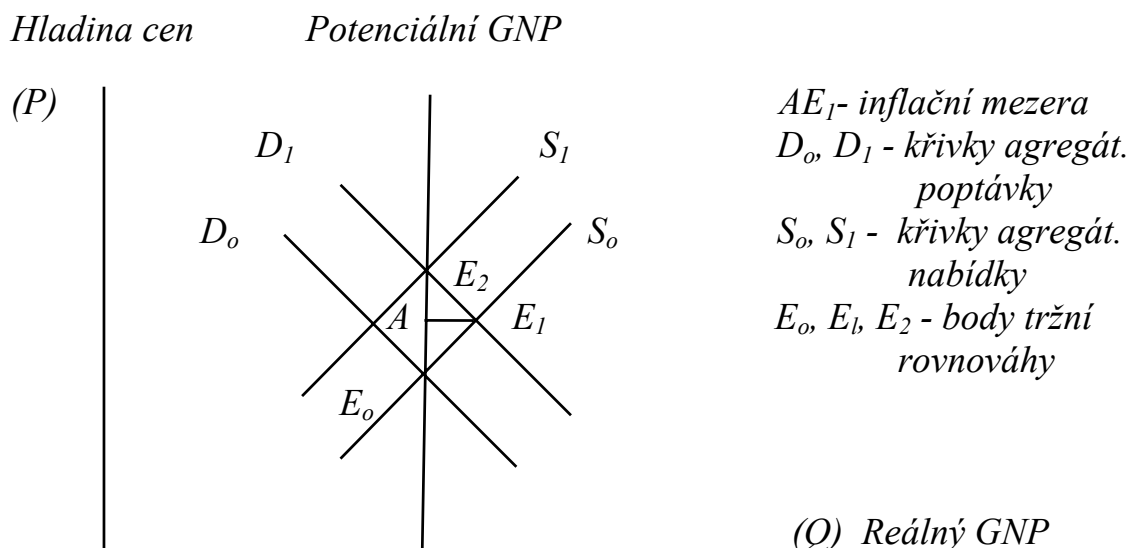
K charakteru vztahů mezi inflací a nezaměstnaností lze dodat, že jsou velmi komplikované a do jisté míry se v průběhu času mění. Např. do 70. let se objevovaly zpravidla alternativně, později vesměs současně jako neoddělitelné stránky téže ekonomické reality.

Stav, kdy je ekonomika země „postižena“ zároveň vysokou mírou inflace a vysokou mírou nezaměstnanosti, označujeme jako **stagflaci**. Je to situace, která může být přirozeným důsledkem přizpůsobovacích procesů v ekonomice v důsledku předchozí inflační mezery, kdy zvýšená agregátní poptávka vyvolává tlak na zvýšení cen a na současné zvyšování mezd, nastává stav přezaměstnanosti, atd. Souhrnně - dochází k inflaci tlačené náklady. Jinou příčinu stagflace lze spatřovat v působení silných vnějších vlivů, jaké

představovaly např. ropné šoky v r. 1973 a 1979, nebo odborářské požadavky ve Velké Británii v 70. letech.

Stagflace vzniká tam, kde v důsledku výrazného růstu významných nákladových položek (mzdy, ceny energie) dojde k poklesu míry zisku a ke stagnaci či omezení agregátní nabídky.

Obrázek č. 7-1: Stagflace

Stagflace má povahu moderní choroby, která postihuje tržní ekonomiky a je jen velmi obtížně léčitelná. Složitost vztahů mezi nezaměstnaností a inflací je umocněna také tím, že existuje více typů inflace i nezaměstnanosti. Inflace má řadu příčin, je úzce spjata s působením peněžních faktorů, nesporný vliv na její míru mají spotřebitelská očekávání, ale i ne zcela bezchybná hospodářská opatření vlády. Dodnes se ekonomové neshodli, zda je inflace v zásadě peněžním jevem či peněžním projevem působení nerovnovážných sil a reálné ekonomice.

Jednou z typických vlastností inflace, o které jsme se již zmínili, je její tendence k *setrvačnosti*. Ta je pak velmi úzce spojena s působením inflačních očekávání. Setrvačnost vlivu inflačních očekávání tak vyvolává časové zpoždění v efektech protiinflační politiky. Po jisté době však zpravidla v ekonomice převáží síly, které buď inflaci zvyšují nebo ji naopak snižují. Působení těchto sil je často spjata s vývojem míry nezaměstnanosti.

Nyní se vyjádřeme k různým **koncepcím** teoretického a praktického řešení problému inflace a nezaměstnanosti.

(A) Podle **J.M. Keynes**e, každé zvýšení peněžní masy nemusí hned znamenat inflaci. Ekonomika se totiž různě chová v závislosti na tom, je-li v situaci plné nebo nedostatečné zaměstnanosti pracovních sil a využití výrobních kapacit. Zpozdoroval, že až do okamžiku, kdy ekonomika je v bodu plné zaměstnanosti, působí zvýšení peněžní poptávky na ekonomiku stimulativně. Je přítomný inflační tlak, ale nemusí nutně vést ke skutečnému zvýšení cen. Odtud pramenila jeho víra v pozitivní účinky státních programů veřejných prací (*New Deal*).

Od poloviny 60. let však tato představa nebyla reálně naplňována. Inlace se začala objevovat před bodem plné zaměstnanosti. Restriktivní peněžní politika a současné zvyšování daní se dostávalo do střetu se snahami o potlačení inflace, a tím i poklesem ekonomické aktivity. Inlace a stagnace výroby (recese) vyústily v další eskalaci růstu cen a zvýšení míry nezaměstnanosti. Jinými slovy řečeno, docházelo ke stagflačním tendencím.

(B) Jinou názorovou pozici zaujímá při řešení problému inflace a nezaměstnanosti tzv. **ekonomický konzervatismus**, představovaný zpravidla - *monetarismem a ekonomii nabídky*.

Dvěma výchozími principy monetarismu jsou:

- (1) Odmítnutí aktivní stabilizační politiky, cenové a mzdové kontroly,
- (2) V dlouhodobé peněžní politice používají opatření, směřující k ovlivnění peněžních agregátů.

Po „ropné šoku“ na počátku 70. let se do popředí zájmu dostávaly názory tzv. Chicagské školy v čele s **M. Friedmanem**. V této souvislosti se dokonce hovoří o tzv. *neokonzervativní kontrarevoluci*, pro kterou je charakteristické:

- (a) ideologie návratu k volné tržní ekonomice,
- (b) nová technika potlačování inflace.

Regulací peněžní masy prostřednictvím tzv. *politiky stabilní peněžní masy*, je vyvíjen tlak na pohyb cenové hladiny a na tržní úrokovou míru. Jejich změny pak ovlivňují reálnou investiční činnost a současně úroveň a strukturu zaměstnanosti. Krátkodobý vliv se projevuje na změně objemu výroby a míře zaměstnanosti, dlouhodobý vliv pak především souvisí s cenovou úrovní.

M. Friedman srovnává obrazně inflaci a její genezi s alkoholismem: „*Sklenička dělá dobře a stimuluje. Ale když si člověk na ni zvykne, těžko se jí vzdává. Nemá sílu zřít se jí a ranní kocovinu léčí novou skleničkou, až se stane závislým. Tak se chová také společnost k inflaci.*” M. Friedman si klade otázku: Jak vyléčit tento „alkoholismus inflace“? Diagnózu i způsob léčení lze podle něho zformulovat do následujících pěti bodů:

- 1) Inflace je měnový jev, který vyplývá z rychlejšího růstu peněžní masy před výrobou.
- 2) V současném světě určují vlády množství peněz v oběhu.
- 3) Existuje jen jeden lék proti inflaci, a to je zpomalování míry růstu peněžní masy.
- 4) Je třeba dostatek času na to, aby se inflace rozvinula, je třeba také času, aby se vyléčila.
- 5) Nepříjemné efekty léčení inflace - především pak období vyšší míry nezaměstnanosti - jsou nevyhnutelné.

Uvedené teze se mohou jevit jako jednostranné a velmi zjednodušující daný problém, nicméně pravdou zůstává, že jejich naplnění mělo svého času úspěch v Chile, USA, Velké Británii, Argentině, Brazílii i v Turecku.

Kritický vztah ke státní *daňové inflaci* se projevil u ekonomů školy tzv. *ekonomie nabídky* (např. A. Laffer a jeho analýza vztahu příjmů státního rozpočtu a míry zdanění příjmů - viz *průběh Lafferovy křivky*, „zakázaná zóna“, atd.). V USA na počátku 80. let po velké daňové reformě, za vlády R. Reagana (1981), byla během tří-čtyř let v podstatě překonána recese. Stát zde demonstroval odpor proti přílišnému daňovému zatížení svých občanů i firem, kdy pod břemenem vysokých daní klesá hospodářská iniciativa a aktivita.

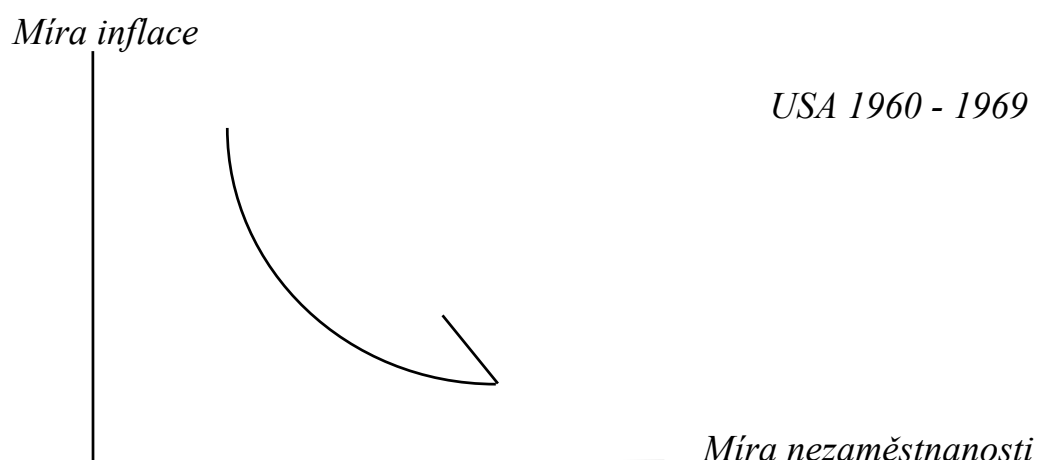
Ekonomie nabídky tak přenesla těžiště antiinflační politiky ze strany poptávky na stranu nabídky, ze státu na aktivitu hospodářských subjektů. Na prvním místě uvedla práci a ekonomickou aktivitu jako nejlepší lék proti inflaci.

V další části tématu se podrobněji zabývejme vztahem mezi nezaměstnaností a inflací prostřednictvím rozboru tzv. *Phillipsovy křivky*.

3. KRÁTKODOBÁ A DLOUHODOBÁ PHILLIPSOVA KŘIVKA

Historie poskytovala dostatek důkazů o tom, že mezi mírou inflace a mírou nezaměstnanosti existuje těsná závislost nepřímého charakteru. V 50. a 60. letech bylo obvyklé, že nízká míra inflace byla doprovázena vysokou nezaměstnaností a naopak. Křivka, znázorňující korelaci mezi hodnotami uvedených veličin vešla do dějin ekonomie jako tzv. **Phillipsova křivka**.

Obrázek č. 7-2: Phillipsova křivka

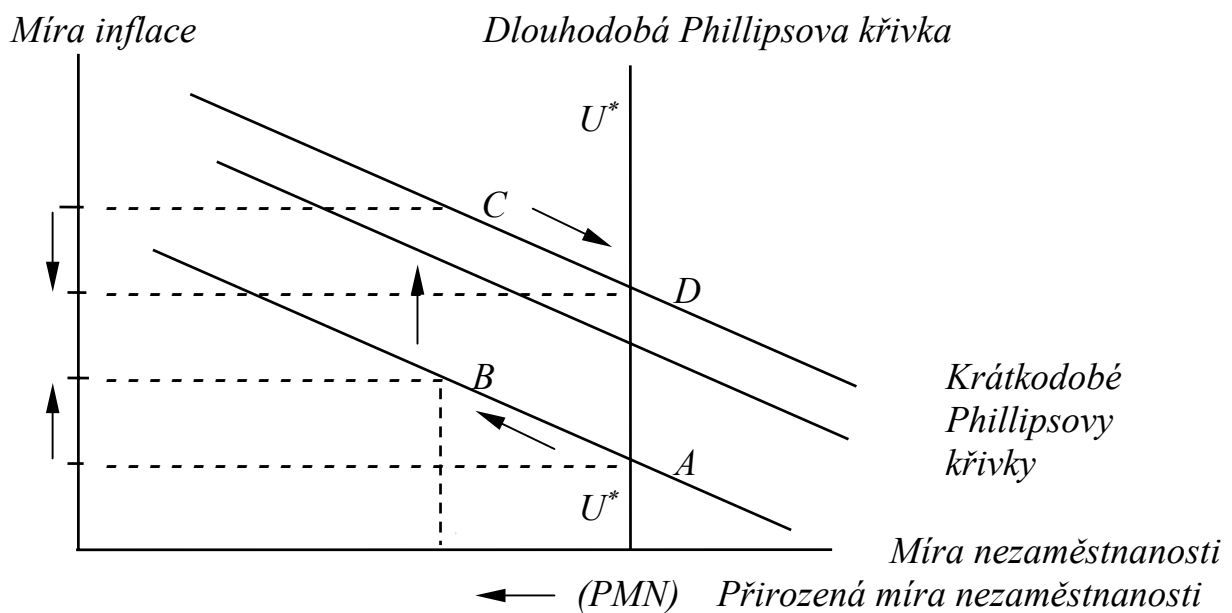

Svůj název dostala křivka podle britského ekonoma A.W. Phillipse, který v r. 1958 v práci „Vztah mezi nezaměstnaností a mírou změn mezd“ analyzoval všeobecné vztahy mezi poptávkou a nabídkou a cenou zboží a služeb, které aplikoval na trh práce. Jeho výzkumy (empirické údaje), týkající se britského hospodářství za léta 1862-1957, uváděly ve spojitost *míru nezaměstnanosti a vývoj nominálních mezd*. Později byl tento inverzní vztah přeformulován do podoby relace mezi mírou nezaměstnanosti a mírou růstu cen.

Převodový mechanismus byl spojen s vývojem produktivity práce a s předpokladem, že firmy stanoví ceny přírůzkou k průměrným mzdovým nákladům. Podle této *tradiční* Phillipsovy křivky je míra inflace dána mírou růstu mezd *minus* míra růstu produktivity práce. Inflace a nezaměstnanost jsou zde považovány za *alternativní* jevy. Takové pojetí bylo verifikováno reálným vztahem obou veličin až do konce 60. let. Později dochází ke zhroucení představ *o hladké křivce* vyjadřující vzájemný vztah mezi mírou cenové inflace a mírou nezaměstnanosti. Nové faktory (růst dovozních cen surovin, ropy, strukturální změny, atd.) spolu s dalšími, těžce definovatelnými vlivy způsobily, že od poloviny 70. let začalo být jasné, že nezaměstnanost a inflace mohou existovat vedle sebe, a se svými neblahými dopady vyúsťovat ve **stagflaci**.

V důsledku tohoto vývoje byla tradiční Phillipsova křivka nahrazena hypotézou **přírozené míry nezaměstnanosti**. Jejím autorem byl M. Friedman, který již v 60. letech publikoval svoji verzi výkladu tzv. Phillipsovy křivky.

Obrázek č. 7-3: Krátkodobá a dlouhodobá Phillipsova křivka

A. Dlouhodobá Phillipsova křivka znázorňuje kompatibilitu přirozené míry nezaměstnanosti s jakoukoli mírou setrvačné inflace. Současně vyjadřuje skutečnost, že zde nepůsobí převaha inflačních či deflačních nebo dezinflačních tlaků.

B. Odchytky skutečné míry nezaměstnanosti od přirozené a jejich vliv na inflaci znázorňují krátkodobé Phillipsovy křivky.

Hypotéza přirozené míry nezaměstnanosti (PMN) není však zcela bezproblémovým teoretickým výkladem vztahu inflace a nezaměstnanosti. Problémem je měření přirozené míry nezaměstnanosti a její nestálost. Někteří ekonomové jsou přesvědčeni, že přirozená míra nezaměstnanosti má povahu širokého intervalu měř nezaměstnanosti.

Vzniká řada otázek, mezi nimi: Co jsou nezbytné náklady boje proti inflaci? Kolik stojí úsilí o dezinflaci v podobě ztráty části GNP a zvýšení nezaměstnanosti (*cost of disinflation*)? Odhady ztrát, plynoucích z takové strategie, tj. z provádění restriktivní fiskální a monetární protiinflační politiky, jsou vysoké. V USA je odhadováno, že na přelomu 70. a 80. let bylo „zapláceno“ za snížení setrvačné inflace o 1 % až 100 - 225 mld dolarovým poklesem GNP.

Nepřekvapuje proto, že jsou hledány jiné „recepty“ na snížení vysoké míry inflace. Spočívají v různých formách důchodové politiky (regulace mezd a cen zboží a služeb, selektivní daňová opatření, atd.). Ukazuje se, že taková opatření jsou nepružná, neefektivní a nemající dlouhodobé stabilizační účinky.

V průběhu 70. let začaly silně působit i změny ostatních faktorů inflace, a to nejen v podobě tlaku zvýšené poptávky. Šlo především o *zvyšování dovozních cen surovin* (ropný šok) a vliv faktoru *očekávání nepříznivého cenového vývoje*. Tyto vlivy situaci dále komplikovaly.

I když dnes nelze pokládat Phillipsovu křivku za obecně užitečný nástroj a ilustraci konkrétního vztahu mezi inflací a nezaměstnaností 90. let, je třeba si uvědomit, že míra nezaměstnanosti má reálný vliv na vývoj inflace. Současně ale působí celá řada dalších činitelů, jejichž míra změny ovlivňuje hospodářskou stabilitu v různé intenzitě, včetně dopadu na vývoj cenové inflace.

Empirické údaje ukazují, že v mnoha vyspělých zemích se koncem 80. let a na počátku let 90. podařilo udržovat jak inflaci, tak nezaměstnanost na přijatelné úrovni (*viz Tabulka č. 7-1*). Teoretickou otázkou však zůstává, za jakých podmínek lze uskutečňovat hospodářskou politiku s obdobnými výsledky dlouhodobě.

Tabulka č. 7-1: Vývoj míry inflace a nezaměstnanosti ve vybraných zemích v letech 1998-99 (odhad), resp. 1997-99 (odhad)

Z e m ě	Míra inflace		Míra nezaměstnanosti	
	1998	1999	1997	1999
USA	1,6	2,0	4,6	4,6
Německo	1,0	1,1	11,8	10,6
Francie	0,8	1,0	12,5	11,6
Itálie	1,7	1,6	12,0	12,3
Španělsko	1,9	2,1	20,4	18,2
Rakousko	1,0	1,2	4,4	4,5
Švédsko	0,4	0,8	6,5	5,4
Švýcarsko	0,1	0,6	4,9	3,3
Velká Británie	3,0	2,1	6,7	6,2
Kanada	1,1	1,4	9,0	8,0
Austrálie	1,0	2,0	8,4	8,0
Japonsko	0,4	-0,5	3,5	4,3
Euro-11	1,2	1,3	11,6	10,8

Pramen: *The Economist*, 51, 1998, p. 164 (vol. 349, number 8099)

4. ŘEŠENÍ SOCIÁLNÍCH PROBLÉMŮ V RÁMCI NAŠÍ EKONOMICKÉ TRANSFORMACE

Problematika vývoje inflace a nezaměstnanosti je v prostředí transformujících se ekonomik úzce spjata se sociálními otázkami. Jejich vyjasnění, ale především reálné řešení má klíčový význam pro úspěch veškerých

reformních snah. Konkrétně se jedná o skutečné naplnění práva na práci, vzdělání, ochranu rodiny a zdraví, na sociální zabezpečení, atd.

Scénář naší sociální reformy byl publikován jako součást programového dokumentu čs. ekonomické transformace již v září 1990 (*Hospodářské noviny*, 4.9. 1990 - *Scénář čs. ekonomické reformy*). Ze stručného představení jeho struktury a obsahu bude nejlépe patrné, na které oblasti a směry se sociální reforma soustředila:

Struktura dokumentu:

- (1) Výchozí stav
- (2) Sociální rizika dalšího vývoje
- (3) Nejbližší úkoly sociální reformy.

Prioritní okruhy řešených problémů:

- (a) Politika zaměstnanosti
- (b) Politika v oblasti pracovních příjmů
- (c) Rodinná politika
- (d) Politika sociálního zabezpečení.

Za zvláště závažný problém byl považován problém *sociálních rizik* přechodu na tržní ekonomiku. Pro rok 1991 byl za maximálně únosnou míru nezaměstnanosti v tehdejší ČSFR stanoven interval 4-6 %, tj. kolem 400 tis. nezaměstnaných. Skutečnost byla nakonec taková: v České republice 4 %, na Slovensku 11 % a celostátní průměr byl 6,7 % nezaměstnaných.

Přehled o vývoji ukazatelů míry nezaměstnanosti a míry inflace v České republice dává následující tabulka.

Tabulka č. 7-2: Vývoj míry inflace a nezaměstnanosti v ČR v letech 1996 až 2003 (odhad) – roční průměr

<i>R o k</i>	<i>Míra inflace</i>	<i>Míra nezaměstnanosti</i>
1996	8,8	3,05
1997	8,5	4,29
1998	10,7	6,04
1999	2,1	8,54
2000	3,9	9,02
2001	4,7	8,54
2002	1,8	9,16
2003	0,7	10,0

Zdroj: Predikce makroekonomického vývoje na roky 2003 a 2004. [online]. 2003 [cit. 5. července 2003]. Dostupné na World Wide Web: <[http:// www.mfcr.cz](http://www.mfcr.cz)>

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda – Libertas, 1991.
- 2) MANKIW, N.G. *Zásady ekonomie*. Praha, Grada, 1999.
- 3) HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha, C.H.Beck, 1999.
- 4) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. 6. vydání. Praha, SPN a Nadace Economics, Praha, 1994.
- 5) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 6) MATESOVÁ, J., WENDELOVÁ, P. *Stát a trh*. Ostrava, Avízo print, 1991.
- 7) KONEČNÝ, B., SOJKA, M. *Moderní ekonomie*. Praha, Economia, 1991.
- 8) HEYNE, P. *Ekonomický styl myšlení*. Praha, VŠE Liberální institut, 1991.
- 9) FRIEDMAN, M. *Inflace a nezaměstnanost*. Přednáška při příležitosti udělení Nobelovy ceny, 13. 12. 1976. In: Nobelova cena za ekonomii. Praha, Academia, 1993, s. 262-280.
- 10) SOJKA, M., KONEČNÝ, B. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.
- 11) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003.*

8. Mezinárodní trh výrobků a služeb

A n o t a c e

Světové a mezinárodní trhy. Světový obchod. Absolutní a komparativní výhody. Služby – organická součást mezinárodních obchodních vztahů. Mezinárodní konkurence. Transnacionální a multinacionální korporace. Všeobecná dohoda o clech a obchodu (GATT). Státní protekcionismus v mezinárodním obchodě a WTO. Změny v komoditní struktuře světového trhu. Cenové nůžky. Reálné směnné relace. Komoditní burzy. Obchodní bilance.

O s n o v a

- 1. Světové trhy a mezinárodní obchod**
 - 2. Absolutní a komparativní výhody v mezinárodním obchodě**
 - 3. Mezinárodní konkurence**
 - 4. Bariéry volného obchodu, GATT, WTO**
 - 5. Změny v komoditní a teritoriální struktuře světového obchodu**
 - 6. Vývoz a dovoz služeb**
-

1. SVĚTOVÉ TRHY A MEZINÁRODNÍ OBCHOD

V zásadě můžeme odlišit:

1. *uzavřenou ekonomiku* - ekonomika, která nepřichází do styku s ostatními světovými ekonomikami;
2. *otevřenou ekonomiku* – ekonomika, která se svobodně stýká s ostatními světovými ekonomikami.

Mezinárodní ekonomické vztahy jsou představovány pohybem statků (výrobků a služeb), služeb výrobních faktorů a finančních aktiv mezi rezidenty různých národních ekonomik.

Mezinárodní ekonomické vztahy mají řadu *forem*:

- **výměna zboží** - nejstarší forma. Jedná se o *obchody dvoustranné, nebo vícestranné*. Největší objemy obchodu se zbožím hromadné spotřeby probíhají prostřednictvím *komoditních burz* (burzy s kakaem, kávou, obilím, ropou, nerostnými surovinami atd.).
- **výměna služeb** - především služby bankovní, pojišťovací, dopravní, zdravotní, reklamní, turistické, vzdělávací, telekomunikační apod.,
- **pohyb kapitálu** - rozlišujeme
 - *přímé zahraniční investice* (investiční výstavba v cizí zemi, společné podniky - joint ventures, investor se snaží získat manažerskou kontrolu a řídit firmu),
 - *portfoliové investice* - investor koupí v zahraniční minoritní podíly v řadě firem (nezískává kontrolní balík). Nejde mu o manažerské převzetí, ale o investici, která vydělává peníze,
 - *bankovní půjčky* - od privátních bank, konsorcií bank, Světové banky apod.
- **transfer vědeckotechnických znalostí** - prodej licencí, software, know-how, patentů apod.
- **migrace pracovních sil**.

Míra otevřenosti národní ekonomiky je nejčastěji vyjadřována pomocí *poměru exportu výrobků a služeb k HDP*.

ČR je malou zemí s omezenými výrobními zdroji (omezený počet pracovních sil, omezené přírodní zdroje a národní kapitál) a je pro nás životně důležité zapojit se do mezinárodních ekonomických vztahů. Po roce 1990 se ČR vydala cestou otevřené ekonomiky (poměr exportu k HDP tvořil v roce 1996 57,7 %, pro srovnání Německo mělo v tomtéž roce 23,3%, USA 11,3%, Japonsko 9,9%), zapojení do světové dělby práce, odstraňování překážek vzájemného obchodu s ostatními světovými ekonomikami.

Jsme členy *WTO* (dříve *GATT*), což je světová organizace působící směrem *odstranění ochranných opatření jednotlivých států* (cla, dovozní a vývozní kvóty, zákazy obchodu apod.).

Vliv *mezinárodního obchodu* na národní ekonomiku je mnohostranným a složitým procesem a promítá se jak v pozitivních, tak v potenciálních negativních.

Úkolem konkrétní hospodářské politiky státu je pak vhodně volenými nástroji posílit pozitiva a minimalizovat negativa mezinárodního obchodu. *Ekonomické výhody* plynoucí z mezinárodního obchodu popisuje a zdůvodňuje teorie absolutních a komparativních výhod.

2. ABSOLUTNÍ A KOMPARATIVNÍ VÝHODY V MEZINÁRODNÍM OBCHODĚ

Ekonomické pohnutky k mezinárodnímu obchodu jsou v zásadě následující:

1. některé země mají *monopol přírodních a klimatických podmínek* (banány rostou pouze v určitých zeměpisných pásmech, klokaní maso lze dovézt pouze z Austrálie, nafta, zlato a další suroviny nejsou rovnoměrně rozděleny a země, které nemají dostatek konkrétní suroviny ji musí dovážet apod.),
2. *odlišné preference* domácností různých zemí (např. české sklo, skotská whisky nebo ruský kaviár jsou proslulé značkou, kterou mohou spotřebitelé řady zemí světa preferovat),
3. *absolutní a komparativní výhody* - ekonomické výhody, které vedou k mezinárodnímu obchodu.

Vysvětlení *ekonomických výhod mezinárodního obchodu*:

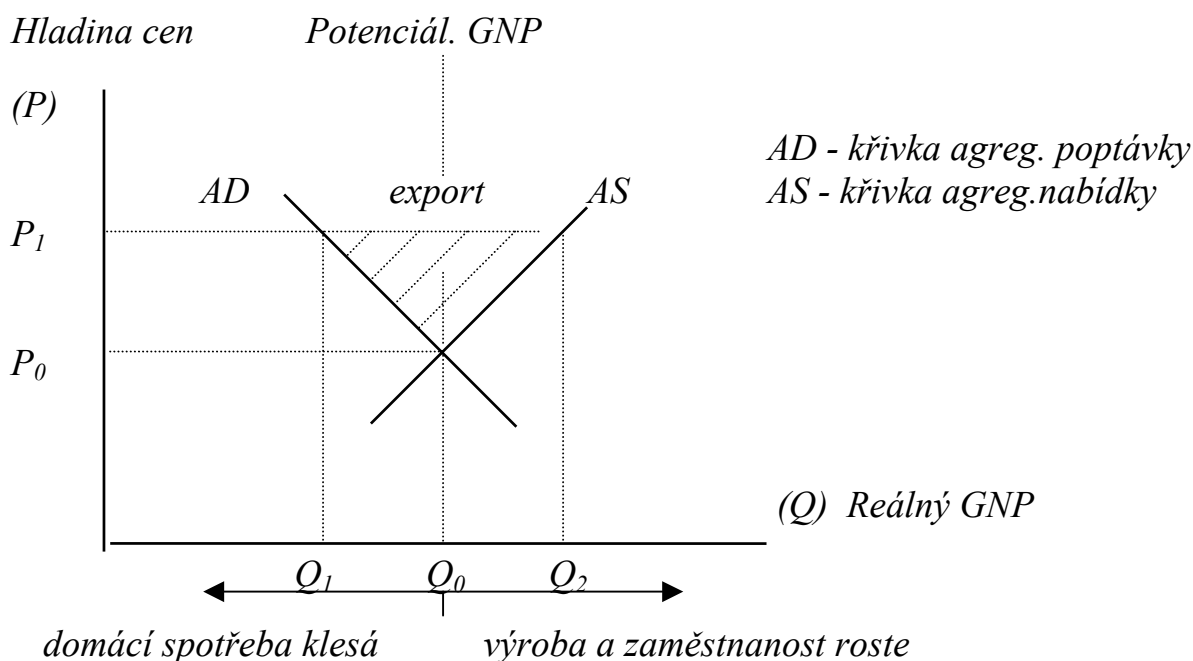
- **absolutní výhoda** - nižší náklady a vyšší produktivita práce umožňují v určitém státě vyrábět určitý výrobek za nižší cenu než v ostatních státech. Pro ostatní státy je ekonomicky výhodnější zboží dovézt než ho doma vyrábět draž (s větší spotřebou domácích zdrojů - výrobních faktorů);
- **komparativní výhoda** - komparativní můžeme přeložit jako *poměrná, srovnávací výhoda*. *Souvisí s omezeností zdrojů (viz hranice produkčních možností) každé země*. Pro zemi, která dosahuje absolutní výhodu u všech vyráběných výrobků (rozvinutou zemi) je výhodné vyrábět produkci, u které dosahuje ve srovnání s ostatními zeměmi co největší absolutní výhodou a ostatní výrobky (i když zde také dosahuje absolutní výhodu) dovážet, protože tím si na jedné straně uvolní zdroje pro nejlukrativnější a nejefektivnější výrobek a zároveň umožní druhé zemi také něco vyvážet a získávat tak devizy, protože jinak by jí nemohla za její export platit. Tato země tak dosáhne komparativní (srovnávací) výhodu a spokojená i druhá země (méně rozvinutá), která si mezinárodním obchodem taktéž ekonomicky pomohla.

Naplňování principu komparativní výhody v praxi naráží na řadu bariér, zejména:

- protekcionistická opatření - cla, dovozní kvóty, zákazy dovozu atd.;
- omezená meziodvětvová mobilita kapitálu a pracovní síly (navazujícím problémem je strukturální nezaměstnanost);
- dopravní, pojišťovací a jiné náklady, které teoretický model popsaný výše nezohledňuje;
- výkyvy měnových kurzů;
- vlivy stínové ekonomiky v řadě zemí (míra korupce, nelegální obchody, organizovaný zločin apod.).

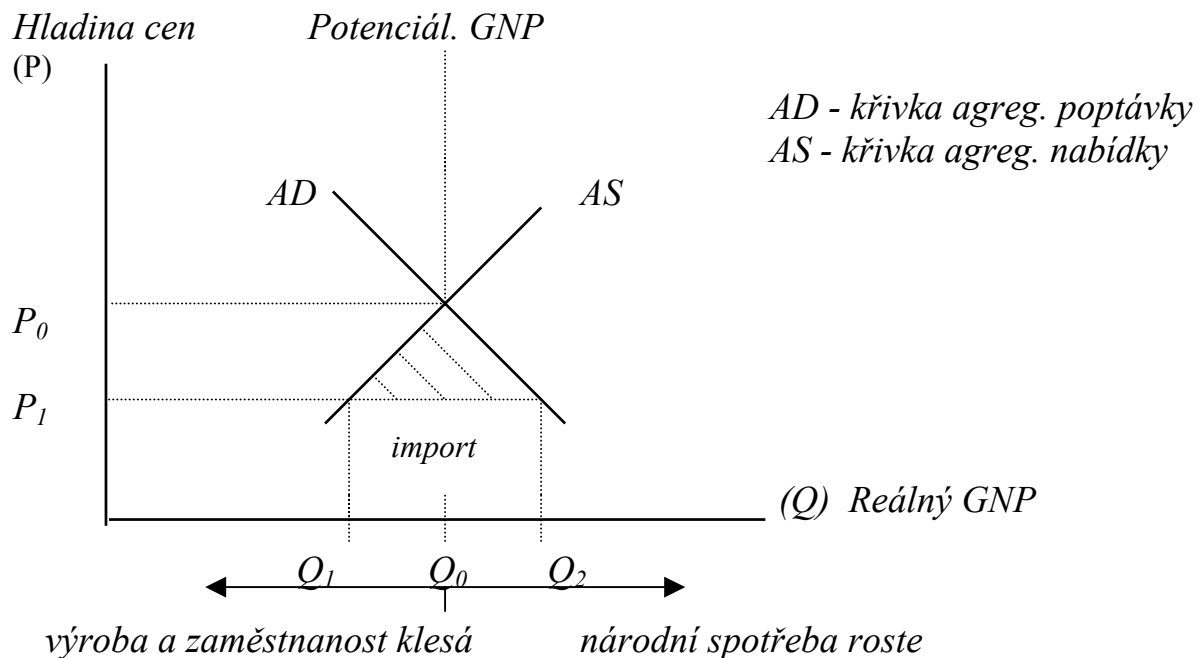
Potenciální dopady exportu a importu na ekonomiku můžeme ilustrovat na následujících schématech.

Obrázek č. 8-1: Vliv exportu na národní ekonomiku

Z obrázku 8-1 plyne, že export umožnil národní ekonomice produkovat více (Q_2), než byl její potenciální produkt (Q_0), což vedlo k nárůstu zaměstnanosti. Zároveň však došlo ke zvýšení cenové hladiny z P_0 na P_1 , národní ekonomika spotřebovává za vyšší ceny méně (Q_1).

Obrázek č. 8-2: Vliv importu na národní ekonomiku

Z obrázku 8-2 plyne, že import umožnil národní ekonomice spotřebovat více (Q_2), než byl její potenciální produkt (Q_0), vzhledem k poklesu cenové hladiny (z P_0 na P_1). Zároveň však došlo k významným dopadům na domácí firmy - zvyšuje se konkurenční tlak na snižování nákladů a zvyšování produktivity. Těmto podmínkám řada firem nevyhoví, bankrotuje, zvyšuje se nezaměstnanost, produkt ekonomiky samotné se snižuje (Q_1).

3. MEZINÁRODNÍ KONKURENCE

Mezinárodní konkurence má řadu rysů společných s konkurencí uvnitř jedné ekonomiky, navíc je však *ovlivněna specifickými mechanismy*:

- *struktura subjektů mezinárodního obchodu* - kromě národních firem zde působí mezinárodní firmy (transnacionální korporace), které mají řadu oligopolních a monopolních prvků a narušují volnou soutěž. Na druhou stranu nemůžeme nadnárodním firmám upřít ekonomické efekty z velkovýroby (vyrábí pro mnohem větší než jen národní trhy) a pružné využívání absolutních výhod té které země.
- *druhou specifikou je účast států v mezinárodním obchodě* - mezinárodní obchod tedy není pouze věcí ekonomických kritérií a mechanismů, ale výrazně zde vstupují politické a strategické zájmy (byť často neefektivní) a státy mají tendenci uplatňovat ochranářství (protekcionismus) vnitřního trhu a národních firem před zahraniční konkurencí. Mezinárodní obchod je regulován řadou mezistátních (bilaterálních i multilaterálních) smluv. Proti protekcionismu v

mezinárodním obchodě a za odbourání překážek vyvíjí své úsilí mezinárodní organizace WTO (dříve GATT).

4. BARIÉRY VOLNÉHO OBCHODU, GATT, WTO

I když teorie komparativní výhody vyústí v závěr, že svobodný obchod mezi zeměmi vede z dlouhodobého hlediska zpravidla k efektivnějšímu využívání zdrojů, a tím i k růstu životní úrovně, v praxi mezinárodního obchodu často státy preferují krátkodobé výhody získané ochranou domácího trhu a stavěním bariér volného obchodu.

Mezi bariéry volného obchodu řadíme především cla, dovozní kvóty a vývozní subvence.

Funkce cla:

- *fiskální* - příjem do státního rozpočtu,
- *obchodně politická* - jeden z nástrojů hospodářské politiky státu,
- *cenotvorná* - u dovozního zboží firmy započítají clo do prodejní ceny.

Clo je u nás vyměřováno na základě *celního zákona*.

V ČR celní zákon vymezuje následující *druhy cla*:

- *dovozní clo* - pro nás nejběžnější,
- *vývozní clo* - u nás není nyní používáno, protože export potřebujeme podporovat a ne brzdit,
- *vyrovnávací clo* - zvláštní clo vybírané za účelem vyrovnání subvence (dovážíme-li dotované výrobky ze zahraničí, může vláda svým nařízením uvalit na ně toto clo, aby ochránila nedotované tuzemské výrobce před levnými konkurenty),
- *odvetné clo* - může být nařízeno vládou po přechodnou dobu z důvodů hospodářské odvetny na zboží dovážené ze státu, který diskriminuje ČR v hospodářských vztazích,
- *antidumpingové clo* - ochrana před dovozem výrobků s dumpingovými cenami.

Clo vybírají celní úřady spolu s DPH a spotřební daní (pokud je na dané zboží tato daň uvalena) a stává se jednou z příjmových položek státního rozpočtu. Celní politika proto úzce souvisí s fiskální politikou.

Celní sazebník je vydáván vládou a obsahuje *všechny druhy dováženého zboží a jejich celní sazby (% cla z celní hodnoty)*.

Celní sazby obsažené v celním sazebníku můžeme členit:

- *všeobecné celní sazby* (většinou sazby nejvyšší),
- *smluvní celní sazby* (na základě mezinárodních dohod dohodnuté nižší sazby; ČR má tyto sazby dohodnuty například s EU),

- *preferenční sazební opatření* (vyplývající z mnohostranných mezinárodních dohod apod.).

Preferenční sazby jsou použity na základě doložení země původu zboží (kde bylo zboží vyrobeno).

Celní sazebník je k dispozici na internetových stránkách Generálního ředitelství cel ČR www.cs.mfcr.cz.

Poněvadž 70% našeho dovozu pochází ze zemí EU, nejvíce jsou v ČR využívány *smluvní celní sazby*. S Evropskou unií máme podepsány dlouhodobé dohody, které vedly k postupnému snižování vzájemných cel tak, aby při přijetí do EU v roce 2004 jsme už neměli cla žádná.

Dovozní kvóty jsou dalším z ochranných opatření státu, kdy jsou stanoveny maximální objemy povoleného dovozu určité komodity do státu za kalendářní rok. Dovoz nad tyto kvóty podléhá vyšší celní sazbě, popřípadě není vůbec povolen. Dovozní kvóty platné v ČR a aktuální stav jejich čerpání lze průběžně sledovat na internetových stránkách Generálního ředitelství cel ČR.

Vývozní subvence jsou další z možností, jak stát podporuje tuzemské producenty na úkor země importu a volného obchodu. Vývozní subvence mají většinou podobu snížení nebo odečtení daní, které by platil výrobce, pokud by prodal zboží na domácím trhu. Vývozní subvence v hojně míře využívá Evropská unie především pro oblast zemědělských produktů a tyto subvence tvoří významnou část rozpočtu EU.

GATT – z anglického General Agreement on Tariffs and Trade, *Všeobecná dohoda o clech a obchodu* je mnohostranná obchodní smlouva, platná od 1.1.1948, působící s *cílem liberalizace mezinárodního obchodu* na principech dodržování zásad a pravidel ve vzájemných obchodních stycích, zejména zásady nejvyšších výhod a nediskriminace, snižování a odstraňování překážek obchodu. V jejím rámci byly organizovány celně tarifní konference, později zvaná kola jednání, vedoucí ke snižování cel a dalším dohodám. Prostřednictvím mnohostranné "doložky nejvyšších výhod" se všechny dohodnuté celní slevy automaticky vztahovaly na všechny smluvní strany. Toto z ekonomického hlediska mělo usnadnit vstup zboží na trhy smluvních stran.

Uskutečnilo se celkem osm konferencí (kol jednání). Prvních pět mělo v programu pouze jednání o clech, později bylo základem těžiště v odstraňování netarifních (mimocelních) překážek. V šestém, Kennedyho, kole byla přijata dohoda o "antidumpingových opatřeních". V sedmém, Tokijském kole, které trvalo od roku 1973 do roku 1979, byly vedle snižování cel schváleny nové dohody, týkající se netarifních překážek o dovozním povoloacím řízení, technických překážkách obchodu, celní hodnotě, subvencích a vyrovnávacích clech, státních zakázkách. Rovněž byl sjednán nový antidumpingový kodex. V osmém Uruguayském kole byl dosavadní text GATT upraven a doplněn a jako

GATT 1994 se stal součástí Dohody o zřízení Světové obchodní organizace. V osmi kolech se průměrná celní incidence u průmyslově vyspělých států snížila o 40 %.

GATT nebyl formálně mezinárodní organizací, nýbrž mnohostrannou smlouvou, proto účastníci nebyli členy, nýbrž smluvními stranami. Původních 23 smluvních stran vzrostlo na více než 120. Československo bylo zakládající smluvní stranou GATT bez přerušení, ČR od 1.1.1993.

Dohoda o zřízení Světové obchodní organizace (World Trade Organization - **WTO**) byla sjednána a podepsána v Marrakéši 15.4.1994. V tento den podepsala dohodu i Česká republika. WTO navazuje na Všeobecnou dohodu o clech a obchodu, rozšiřuje ji a prohlubuje, ale nenahrazuje. Země, které podepsaly původní GATT (tzv. "GATT 1947") se nestaly automaticky členy WTO. K tomu je nutné, aby přijaly jednak zpřísněnou GATT ("GATT 1994") a jednak řadu dalších dohod, které tvoří právní základ WTO. Zejména se jedná o Všeobecnou dohodu o obchodu službami (GATS), Dohodu o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví (TRIPS) a Mechanismus přezkoumávání obchodní politiky (TPRM). WTO má 134 členských zemí. Nejvyšším orgánem WTO je konference ministrů členských zemí, která se schází každé dva roky. V mezidobí reprezentuje a řídí WTO Generální rada.

Hlavními funkcemi WTO jsou:

- a) rámec pro provádění, správu a působení dohod, které jsou právním základem WTO;
- b) forum pro další jednání na dvou- i mnohostranném základě, která budou sledovat další liberalizaci světového obchodu;
- c) spravovat Ujednání o řešení sporů;
- d) spravovat Mechanismus přezkoumávání obchodní politiky, který slouží ke studiu obchodní politiky členských zemí;
- e) bude-li nutné, bude při vytváření světové hospodářské politiky spolupracovat s Mezinárodním měnovým fondem a Mezinárodní bankou pro obnovu a rozvoj a jejich přidruženými organizacemi.

5. ZMĚNY V KOMODITNÍ A TERITORIÁLNÍ STRUKTUŘE

Soustavně narůstající směna zboží mezi národními ekonomikami na základě rostoucí mezinárodní dělby práce směřuje od původně izolovaných národních trhů k trhu světovému. V 19. století (1830 -1890) vzrostl vývoz a dovoz z 3 mld. USD na 32 mld. USD, v roce 1929 činil 117 mld. USD. Vlivem světové hospodářské krize klesl na 46 mld. USD. Po druhé světové válce však opět světový obchod expandoval. V roce 1980 činil 1,9 bil. USD, v roce 1990 3,4 bil. USD a v roce 1995 5 bil. USD. Uvedená čísla jsou v běžných cenách,

takže po očištění od inflačního znehodnocení peněz nejsou tyto nárůsty až tak razantní, ovšem přesto se jedná o meziroční tempa růstu mezi 4 - 8 %.

Základní vývojové tendence světového obchodu se projevují v těchto hlavních směrech:

1. absolutně narůstá objem vyváženého a dováženého zboží ve světovém měřítku;
2. dochází i k relativnímu růstu vývozu a dovozu zboží, což se projevuje v rostoucím podílu světového produktu, jež prochází mezinárodní směnou;
3. komoditní struktura světového obchodu se mění ve prospěch rostoucího podílu výrobků zpracovatelského průmyslu (viz následující tabulka);
4. k trvalým změnám dochází v teritoriálním zaměření a podílu na světovém obchodě z hlediska jednotlivých zemí, skupin zemí, kontinentů.

Tabulka č.8-1: Komoditní struktura světového vývozu zboží v %

Komodita	1960	1985	1994
Primární produkty %	49,0	37,0	20,7
Hotové výrobky %	51,0	63,0	79,3

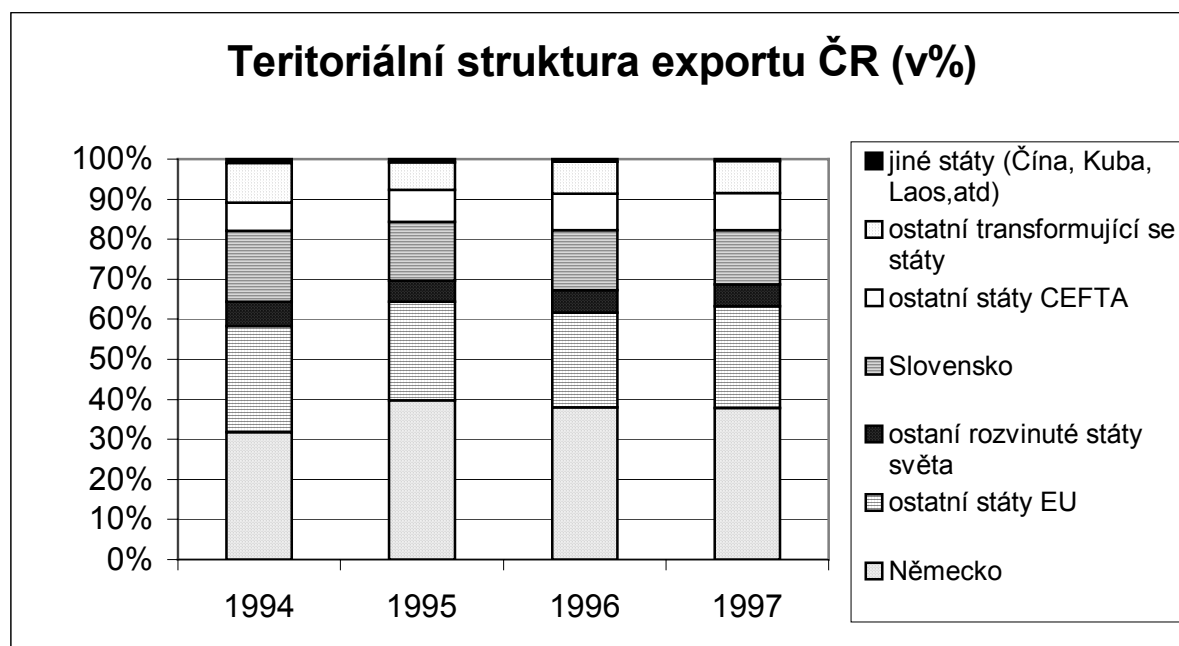
Pramen: Cihelková, E. a kolektiv autorů: Světová ekonomika. ETC Publishing, Praha, 1997, str. 66.

Ve skupině primárních produktů (zemědělské produkty, suroviny, palivo) klesl relativně podíl všech komponentů při jejich absolutním růstu.

Ve skupině hotových výrobků došlo ve stejném období ve všech položkách k absolutnímu růstu (textil, chemikálie, stroje a dopravní zařízení, kovy a další hotové výrobky) i k růstu relativnímu. Největší absolutní přírůstek byl zaznamenán ve skupině strojů a dopravních zařízení.

Pokud jde o teritoriální strukturu, z celkového světového vývozu a dovozu zboží připadlo dlouhodobě (od poloviny 50. let do poloviny 90. let) v průměru téměř 68 % na rozvinuté tržní ekonomiky, asi 25 % na rozvojové ekonomiky a asi 7% na centrálně plánované ekonomiky. V dlouhodobém vývoji se tedy největší podíl světových toků zboží pohybuje výlučně mezi rozvinutými ekonomikami, kde žije asi 15 % světového obyvatelstva. To je jeden z hlavních důvodů intenzivních jednání na půdě WTO a dalších mezinárodních organizací, protože rozvojové ekonomiky se zapojují do mezinárodní dělby práce a mezinárodního obchodu výrazně pomaleji než by nutně ekonomicky potřebovaly.

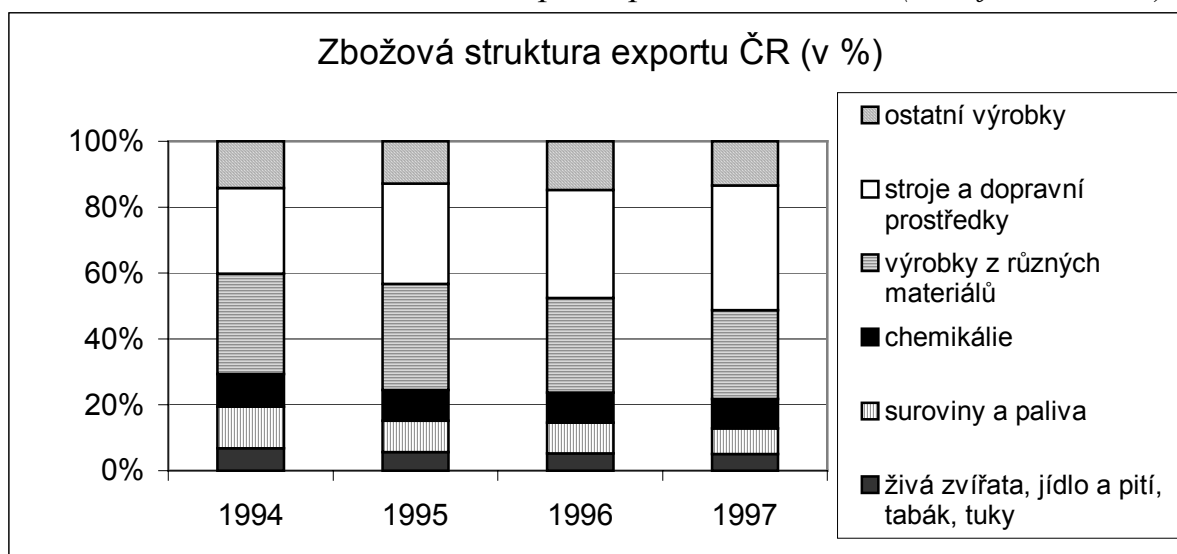
Obrázek č. 8-3: Teritoriální struktura exportu ČR v %

Z uvedeného jednoduchého přehledu je patrné, že *největší vývoz realizujeme do Německa*, a sečteme-li *celou Evropskou unii* (Německo plus ostatní státy EU), získáme více než šedesátiprocentní podíl na našem vývozu v roce 1997. V roce 2003 už vývoz do států EU činil 70 % našeho exportu (z toho do Německa výrazně přes 40%).

Přehled *vyváženého zboží podle druhů* vychází z mezinárodní třídící klasifikace SITC (*Standard International Trade Classification*). S touto klasifikací se setkáme ve všech statistikách a rozborech zahraničního obchodu, veškerá zboží třídí do devíti základních skupin. V následující tabulce jsou pro přehlednost některé skupiny spojené, takže jich je pouze šest.

Obrázek č.8-3: Struktura českého exportu podle druhu zboží(klasifikace SITC)

Největší podíl na českém exportu má skupina výrobků tříděných podle použitých materiálů. Je to pestrá skupina, do které patří vše od papíru, textilu, po sklo a skleněné výrobky. Druhá největší je pak skupina strojů a dopravních zařízení. Velký podíl na tom bezesporu má exportní výkonnost Škody Mladá Boleslav. Do kolonky ostatní výrobky pak patří především nábytek, oděvní doplňky, boty apod.

6. VÝVOZ A DOVOZ SLUŽEB

Relativně novým a dynamickým činitelem internacionalizace hospodářského života je vývoz a dovoz služeb mezi jednotlivými zeměmi (tzv. neviditelný export).

Služby jsou svou povahou:

- nehmotné,
- neviditelné,
- neskladovatelné,
- nepodléhající zkáze.

Tím se zásadně liší od vývozu a dovozu výrobků. V řadě případů se však poskytovaná služba kombinuje i s exportem výrobků (dopravní služby, skladovací služby, finanční úvěrové a bankovní služby, pojištění, právní služby, účetnictví, marketingové služby, vzdělávací a školící služby, atd.).

Vývoz a dovoz služeb uváděný na tzv. běžném účtu obchodní bilance se člení:

1. *faktorové služby* - zachycují důchody získané v zahraničí vývozem výrobních faktorů, např. úroky z kapitálu zapůjčeného do zahraničí, zisky ze zahraničních investic, renta z majetku v zahraničí, honoráře a poplatky za uměleckou, literární a podobnou činnost prováděnou v zahraničí, pracovní důchody z vývozu pracovních sil;
2. *nefaktorové služby* - patří sem lodní doprava a ostatní druhy dopravy, cestování, atd.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda – Libertas, 1991.
- 2) HOLMAN, R.. *Ekonomie*. Praha, C. H. Beck, 1999.
- 3) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. Praha, SPN a nadace Economics, 1994.
- 4) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 5) ŽÁK, M. a kol. *Velká ekonomická encyklopedie*. Praha, Linde Praha, 1999.
- 6) SOJKA, M., KONEČNÝ, B. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.
- 7) CIHELKOVÁ, E. a kol. *Světová ekonomika..* Praha, ETC Publishing, 1997.
- 8) MANKIWI, N. G. *Zásady ekonomie*. Praha, GRADA Publishing, 1999.
- 9) PAVELKOVÁ, D., NOVÁČEK, V., ŠUMBEROVÁ, P, KLOUDOVÁ, J. *Základy ekonomie*. Zlín, FaME VUT, 2000.
- 10) ŠVARCOVÁ, J. *Krok za krokem světem ekonomie 2 – export*. Zlín, CEED, 2000.

- 11) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003, Ročenka Hospodářských novin 1999- 2003.*
- 12) *Oficiální internetové stránky:*
<i>Ministerstvo financí ČR - Generální ředitelství cel</i>	www.cs.mfcr.cz
<i>CzechTrade - česká agentura pro podporu exportu</i>	
<i>Ministerstva průmyslu a obchodu ČR</i>	www.tpo.cz
<i>Správa českých center Ministerstva zahraničních věcí</i>	www.export.cz
<i>WTO (GATT) (angl.)</i>	www.gatt.org

9. Mezinárodní finanční trhy. Bilance mezinárodních plateb

A n o t a c e

Mezinárodní trh peněz. Měnové kurzy. Poptávka po cizí měně. Parita kupní síly. Mezinárodní pohyb kapitálu. Devalvace a revalvace. Finanční burzy. Mezinárodní úvěrové trhy. Úvěry soukromé, vládní a mezinárodních finančních institucí. Platební bilance. Hrubá a čistá zadluženost. Systém pevných a volných měnových kurzů. Mezinárodní měnový fond (IMF) a Světová banka (IBRD). Zvláštní práva čerpání (SDR).

O s n o v a

- 1. Mezinárodní finanční trhy*
 - 2. Měnové kurzy*
 - 3. Mezinárodní měnový systém*
 - 4. Mezinárodní úvěrové trhy*
 - 5. Mezinárodní kapitálové trhy*
 - 6. Mezinárodní měnový fond (MMF, resp. IMF)*
 - 7. Světová banka (SB, resp. WB)*
 - 8. Platební bilance*
-

1. MEZINÁRODNÍ FINANČNÍ TRHY

V tržním ekonomickém systému hrají peníze zásadní roli, proto i mezinárodní finanční trhy a pochopení jejich fungování jsou velmi významnou součástí ekonomické teorie a praxe. Peníze mají velmi rozmanité formy - platidla jednotlivých národních měn, směnky, šeky, úvěry s různou délkou

splatnosti a ručení, cenné papíry majetkové a dluhopisy, deriváty cenných papírů, devizy atd. Trhy peněz umožňují přeměnu úspor v investice. Trhy peněz umožňují rychlý a efektivní pohyb peněz - finanční trhy neznají hranice a jsou jedním z čelných průkopníků globalizace se všemi pozitivy i negativy, které tento proces přináší.

Základní členění finančních trhů (národních i mezinárodních):

- *peněžní trhy* - trhy s "krátkými penězi" do jednoho roku - mezibankovní trhy, krátkodobé cenné papíry;
- *kapitálové trhy* - transakce přesahující 1 rok - mezinárodní dlouhodobé úvěry, mezinárodní přímé investice, trhy s cennými papíry dlouhodobými (akcie, obligace, bondy, dluhopisy, deriváty těchto papírů apod.) - zde se setkáme se specifickými organizátory trhu - akciovými burzami. Nejznámější jsou burzy v New Yorku (NYSE), tokijská burza, frankfurtská burza, londýnská burza, pařížská burza, vedle nich jsou burzy s národní působností (například naše BCP Praha) a také mimoburzovní organizátoři (v Americe nejznámější NASDAQ, u nás RM-systém). V současné době vrcholí snahy o propojování burz a vytváření několika málo velkých celosvětových center obchodu s cennými papíry;
- *devizové trhy* - specializují se na promptní a především pak termínované obchody s devizami (devizové deriváty). V některých případech nám budou prolínat s peněžními trhy. Pro dobré porozumění fungování tohoto trhu je třeba znát a odlišovat pojmy devizy, valuty, termínované a promptní obchody, deriváty (odvozené cenné papíry);
- *trhy s drahými kovy* - vzhledem ke snižujícímu se významu drahých kovů jako uchovatele hodnot, klesá i význam tohoto mezinárodního trhu.

Mezinárodní pohyby peněz jsou vlastně *arbitrážemi* na světovém finančním trhu, kdy peníze proudí z levnějších trhů (s nižší úrokovou mírou) na dražší trhy (s vyšší úrokovou mírou). Tyto pohyby vedou ke zmenšování rozdílů v úrokových měrách mezi jednotlivými trhy. Úrok (cena zápůjčního kapitálu) ovšem není jedinou cenou peněz, investor může volit i formu investičních cenných papírů (akcie, podílové listy), tady bychom hovořili o výnosech v podobě podílů na zisku, dividendách, nemalou roli hraje na finančních trzích i spekulace na změnu hodnoty cenného papíru (kurzu akcie), která taktéž může být zdrojem zisku (spekulace na růst kurzu, spekulace na pokles kurzu). V mezinárodních finančních vztazích navíc velkou roli hraje to, že peníze nemají celosvětově jednotnou podobu - různé země používají různé měny a jejich

vzájemný přepočítací poměr (kurz měny) není stabilní. To činí mezinárodní finanční trhy ještě složitější.

2. MĚNOVÉ KURZY

Základní používané pojmy:

- *valuty* - cizí peníze v hotovostní formě (mince, bankovky),
- *devizy* - pohledávky znějící na cizí měnu (šeky, směnky, cenné papíry, pohledávky apod. znějící na cizí měnu).

Měnový kurz je poměrem dvou měn různých států.

Měnové kurzy se vyvinuly v období, kdy bylo základem kupní síly peněz vyspělých zemí zlato (období zlatého standardu - vrcholí v 19. století a na přelomu 20. století). V této době byl dán měnový kurz zlatými obsahy jednotlivých měn a kurzy vykazovaly značnou stabilitu. V různých modifikacích existoval systém zlatého standardu do 30. let našeho století. Po druhé světové válce byl nahrazen tzv. bretonwoodským systémem, jehož základem se stal americký dolar omezeně směnitelný za zlato v kurzu 35 USD za trojskou unci. Takto byl směnitelný pouze pro zahraniční měnové instituce.

V roce 1971 byla i tato omezená směnitelnost amerického dolaru zrušena a zlato ztratilo svůj původní význam pro mezinárodní měnový systém. Hledají se cesty, jak se od zlata i jednotlivých měn jako dolar odpoutat vytvářením nadnárodních peněžních jednotek - Mezinárodní měnový fond využívá tzv. **zvláštní práva čerpání** (Special Drawing Rights - **SDR**) a Evropská unie zavedla v rámci evropského měnového systému **evropskou měnovou jednotku (ECU)**. Obě tyto jednotky mají pouze bezhotovostní formu (neexistují v podobě fyzického oběživa), SDR má hodnotu odvozenou z 5 nejvýznamnější měn tržních ekonomik, ECU bylo počítáno z měn členských zemí Evropské unie. Evropský měnový systém se ve svém vývoji posunul dále a od 1.1.1999 vznikla nová měna **euro**, která postupně nahrazuje národní měny členských států Evropské měnové unie (viz kapitola o EU). Euro je vyšším stupněm nadnárodních peněžních jednotek než SDR a ECU - euro existuje i ve fyzické podobě (bankovky a mince začaly obíhat v roce 2002) a původní národní měny (německé marky, francouzské franky atd.) členských zemí Evropské měnové unie fakticky k tomuto datu přestaly platit a jsou staženy z oběhu. O euro pečuje nadnárodní Evropská centrální banka se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem.

Většina kurzů se dnes stanovuje pomocí tzv. *floatingu* na základě nabídky a poptávky po daných měnách. Hovoříme o tzv. **řízeném systému plovoucích kurzů**, kdy kurz se na základě nabídky a poptávky po daných měnách pohybuje v tzv. flukтуаčním pásmu a centrální banky mají možnost intervenovat nákupem

a prodejem zahraničních měn a tím měnový vývoj nepřímo ovlivňovat. ČR používala po roce 1990 systém tzv. měnového koše (pevná vazba kurzu koruny na německou marku a americký dolar v poměru 65% a 35%). ČNB přešla na řízený floating na jaře 1997, kdy proběhl spekulativní útok na českou měnu ze strany mezinárodních finančních investorů.

Změny kurzu:

1. *tržní pohyb* mezi dvěma měnami:

- *apreciace* - jedna měna vůči druhé posiluje (kurz klesá),
- *depreciace* - jedna měna vůči druhé oslabuje (kurz roste).

2. *administrativní oslabení nebo posílení určité měny vůči všem ostatním* (především na základě aktivního zásahu státu, reprezentovaného centrální bankou):

- *devalvace* - měna oslabuje vůči všem ostatním měnám,
- *revalvace* - měna posiluje vůči všem ostatním měnám.

Parita kupní síly - pro řadu srovnání mezi zeměmi nám plovoucí kurzy způsobují problémy. Podle teorie parity kupní síly je *měnový kurz rovnovážný* tehdy, pokud umožňuje za poměrově stejné množství peněz realizovat v obou zemích stejné nákupy.

3. MEZINÁRODNÍ MĚNOVÝ SYSTÉM

Mezinárodní měnový systém je soustavou peněžních vztahu ve světovém hospodářství. Správně fungující měnový systém usnadňuje mezinárodní obchod, investiční činnost a hladkou adaptaci na změny. Nedokonale fungující měnový systém nejenže brzdí rozvoj obchodu a investic mezi zeměmi, ale vystavuje také jejich ekonomiky ničivým otřesům, když jejich nezbytným adaptacím na změny zcela brání nebo je zpožďuje.

V minulosti prošel složitým vývojem (zlatý standard atd.), jeho dnešní podobu určují *Kingstonské dohody z roku 1976.*

Mezinárodní měnový systém tvoří:

1. různé měnové prostředky:

- **národní měny** jednotlivých zemí,
- **regionální nadnárodní měny** (ECU, dnes euro),

- **zvláštní práva čerpání (SDR)** - jednotka zřízená k mezinárodnímu zúčtování (bezhotovostní) prostředků členů MMF.

2. **instituce měnového systému, především Mezinárodní měnový fond (MMF) a Světová banka.**

V rámci Kingstonských dohod byl přijat **system volných neboli plovoucích kurzů - floating**, kdy kurz se tvoří na základě nabídky a poptávky po měnách. Jednotlivé země však mohou uzavírat **dohody o pevných (fixních) kurzech** - například **Evropská měnová unie EMU** a její euro, které mělo pevné přepočítací koeficienty na národní měny zemí eurozóny až do okamžiku, než byly národní měny definitivně zrušeny a nahrazeny eurem (1.1.2002).

4. MEZINÁRODNÍ ÚVĚROVÉ TRHY

Součástí mezinárodních úvěrových trhů jsou také národní úvěrové trhy. V tržních ekonomikách mají subjekty možnost výběru, zda budou realizovat své úspory (respektive úvěry) v národních měnách či v měnách jiných států, proto lze jen těžko odlišit, kde končí národní trh a začíná mezinárodní trh. V ČR mají občané možnost vlastnit devizová konta od roku 1995 a zakládat si konta v zahraničí od roku 2000.

Na úvěrovém trhu jsou největšími hráči bankovní instituce. Odlišme proto **mezibankovní trh** (banka - banka) od **ostatních úvěrových vztahů** (vztah banka - klient).

Mezibankovní trhy realizují velké objemy peněžních transakcí a na základě zákonů nabídky a poptávky se zde pružně tvoří úrokové sazby (cena peněz), od sazeb *overnight* (úvěr na jeden den), přes sazby na týden, čtrnáct dní, měsíc, čtvrt roku, půl roku atd. V ČR je centrální bankou na základě nabídky a poptávky referenčních komerčních banka kotována tzv. Prague Interbank Offered Rate (PRIBOR) jako standardní sazby "prodej", za které banky půjčují depozita a tzv. Prague Interbank Bid Rate (PRIBID), sazby "nákup", za které banky přijímají depozita. Obdobně se setkáte se standardními sazbami na jiných úvěrových trzích - Londýn LIBOR, Paříž PIBOR atd. Díky moderní komunikační technice tak máte možnost v jediném okamžiku mít přehled o vývoji všech úvěrových trhů v různých částech světa a operativně reagovat svou poptávkou a nabídkou peněz. Významnými sazbami jsou i sazby centrálních bank (diskontní sazba, repo sazba, lombardní sazba), které jsou taktéž silnými subjekty na trzích peněz.

Do úvěrových vztahů vstupují také vlády, které často potřebují získat peníze na krytí schodku státního rozpočtu a na vládní investice. Zde už přistupují k ekonomickým vztahům i politické zájmy a vládní úvěry mají specifické postavení. Velké úvěry poskytují vládám buď konsorcia (sdružení) velkých privátních bank nebo mezinárodní finanční instituce (MMF, Světová banka). Vlády jednotlivých států vystupují nejen v roli dlužníka. V řadě případů mají vlády zájem podpořit soukromé subjekty poskytnutím zvýhodněných úvěrů. V ČR vláda již několikátým rokem vyhlašuje různé programy podpory podnikání a podpory exportu, kdy například dotuje část úroků na poskytnuté úvěry (prostřednictvím Českomoravské záruční a rozvojové banky, České exportní banky atd.).

Vývojové tendence úvěrových trhů ve světě

Zhruba od poloviny 70. let je tendence

- kvantitativní expanze mezinárodních požadavků a závazků,
- změna struktury rizik,
- přesun těžiště úvěrů z úvěrů poskytovaných soukromými společnostmi na úvěry poskytované institucemi veřejného sektoru nebo garantované dlužnickou zemí.

Vznikla řada aktivit spojených s vyhodnocováním např. rizika bonity úvěru, rizika transferu, rizik spojených se specifickou politickou a hospodářskou situací v dlužnických zemích. Významnou roli hraje financování velkých projektů. Je nutná spolupráce bank s Mezinárodním měnovým fondem (MMF) a Světovou bankou (SB). Jedním z úkolů MMF je poskytování krátkodobých úvěrů členským zemím, sloužících k překonání deficitu platební bilance, spolupráce v oblasti jednání o restrukturalizaci úvěrů, monitorování situace v dlužnických zemích. SB spolupracuje zejména na financování významných projektů.

5. MEZINÁRODNÍ KAPITÁLOVÉ TRHY

Kapitálové trhy obchodují s dlouhodobými cennými papíry (akcie, podílové listy, obligace, dluhopisy apod.) a mají své specifické organizátory trhu - burzy cenných papírů. Mezinárodní kapitálové trhy zahrnují národní kapitálové trhy a jsou s nimi úzce propojeny. Současné trendy hovoří jednoznačně o internacionalizaci kapitálu a snahách propojit největší finanční centra světa. I domácnosti si zvykají na aktivní angažovanost na finančních trzích jako jednu z investičních strategií, kterými řeší uložení dlouhodobých úspor. V USA v roce 1999 přibližně jedna třetina příjmů domácností pocházela z obchodů na burze (rok 1999 byl rokem extrémního boomeru internetových a technologických akcií),

na druhou stranu rok 2000 znamenal pokles řady kurzů akcií jak na amerických, tak na evropských burzách a většina investorů zaznamenala ztráty.

Historicky vznik a vývoj burz úzce souvisí s rozvojem obchodu, především mezinárodního. Vznikem amsterodamské burzy v roce 1631 začalo nové období moderní burzy, vyvinuly se nové techniky obchodů, spekulace. Anglická burza byla otevřena v 16. století, newyorská burza v 18. století. Neexistují pouze burzy cenných papírů, proto si nejdříve objasníme obecné principy fungování burz a teprve pak se zaměříme na burzy cenných papírů jako základní instituce kapitálového trhu.

Burza je zvláštní forma trhu s následujícími znaky:

- obchoduje se **vzájemně zastupitelným zbožím, které se na burze fyzicky nenachází**. Na burze kakaa v Londýně můžete koupit kakao, které se ještě nachází ve skladech na Nové Guiney, dokonce si můžete dopředu sjednat termínovaný obchod na kakao, které je ještě na poli a bude se distribuovat až za půl roku;
- burzovní obchody se konají **pravidelně na určitém místě a v určitou dobu**. Pro obchodníky je pohodlnější a operativnější obchodovat na burze než jezdit po světě a hledat kupce či prodejce. Tím dochází k vysoké koncentraci nabídky a poptávky právě přes burzu, a ta pak může plnit cenotvornou funkci;
- **pro obchodování jsou stanovena přesná pravidla** (částečně daná zákony a částečně stanovená řídicími orgány této burzy);
- obchodu na burze se **může zúčastnit pouze vymezený okruh osob** (burzovní dohodci, makléři, brokeři apod.), kteří mají povolení řídicích orgánů burzy. Ostatní účastníci trhu musí využívat jejich zprostředkovatelských služeb.

Druhy burz

1. **Všeobecné** - burza, kde se obchoduje s více druhy zboží, např. zemědělské plodiny, drahé kovy, cenné papíry apod.
2. **Specializované** - obchoduje se zde pouze s určitým druhem zboží:
 - **zbožové** (komoditní) - burzy s kávou, kakaem, obilím, bavlnou, kaučukem, pomerančovým koncentrátem, masem, ropou, hliníkem, mědí, olovem, strategickými kovy apod.,
 - **devizové** - obchody s devizami založené na pohybech kurzů národních měn (např. Frankfurtská burza),

- **cenných papírů** - obchody s cennými papíry kapitálového trhu (dlouhodobými). S cennými papíry peněžního trhu (krátkodobými) se na burze neobchoduje.

Na světě je asi 150 fungujících burz s různým zaměřením i různou historií. Zprostředkovávají významnou část světového obchodu a pohybu kapitálu.

Burzy ČR

V České republice fungují čtyři významnější burzy:

- **BCP Praha, a.s.** - burza cenných papírů.
- **Plodinová burza Brno** - obchod s pšenicí, ječmenem, žitem, kukuřicí, hrachem, řepkou apod.
- **Českomoravská komoditní burza v Kladně** - obchod s nerostnými surovinami, barevnými a drahými kovy, hutnickými výrobky, druhotnými surovinami.
- **Moravskoslezská obchodní burza Brno** - zahájila svou činnost v polovině roku 1998, je to burza zaměřená na rostlinné a živočišné produkty, dřevo, dopravu apod.

Všechny uvedené burzy mají charakter burz národních (nikoliv mezinárodních), popřípadě regionálních. Nejdéle fungující je BCP Praha a na tu se nyní zaměříme.

Burza cenných papírů Praha

Již v roce 1855 vznikla v Praze prozatímní burza. V roce 1871 byla založena Pražská burza pro zboží a cenné papíry, která ve 20. letech patřila k nejvýznamnějším deseti evropským burzám. Její činnost byla pozastavena v roce 1938.

V roce 1993 byla ukončena první a druhá vlna kupónové privatizace, která umožnila najít konkrétní vlastníky akcií firem a vznikla potřeba standardního trhu, kde by s těmito akciemi bylo možno obchodovat.

V dubnu **1993** proto **vzniká BCP Praha, a.s.**, která navazuje na tradice naší prvorepublikové burzy.

Díky již zmíněné kupónové privatizaci se hned od počátku objevil velký objem veřejně obchodovatelných cenných papírů (všechny měly podobu cenných papírů zaknihovaných, nikoliv listinných), což usnadnilo start a rozběh našeho kapitálového trhu. Přestože se tento začátek neobešel bez chyb a nedostatků, a ani v roce 2001 nemůžeme konstatovat, že máme standardní dobře fungující kapitálový trh, kapitálový trh existuje a jeho úloha v ekonomice se posiluje.

BCP Praha je akciovou společností - je tedy založena akcionáři burzy (strukturu akcionářů naleznete na internetových stránkách BCP Praha). Ve světě jsou burzy buď privátními subjekty (např. New York Stock Exchange - NYSE), jejichž činnost stát reguluje pouze formou zákonů, nebo jsou to veřejnoprávní instituce v rukách státu.

Činnost burzy se řídí **Zákonem o burze cenných papírů č. 214/92 Sb.** ve znění pozdějších novelizací.

Vnitřní pravidla činnosti a obchodování si stanoví burza sama v **Burzovním řádu a v Burzovních pravidlech.**

Orgány burzy:

- **valná hromada** (nejvyšší orgán),
- **burzovní komora** (statutární orgán, řídí činnost burzy),
- **dozorčí rada** (kontrolní orgán),
- **výbory** (např. výbor pro kotaci), **burzovní rozhodčí soud, a další.**

Členství na burze

Burza je organizována na členském principu. Na burze tedy může obchodovat pouze vymezený okruh obchodníků:

- **ČNB,**
- **akcionáři burzy** (většinou velké banky),
- **členové burzy** (obchodníci s cennými papíry, které přijala za členy burzovní komora. Většinou jsou to banky a investiční společnosti a jejich počet je velmi limitovaný).

Ostatní investoři musí využívat pro své obchody na burze některého člena burzy jako zprostředkovatele.

Celý trh cenných papírů obchodovaných na BCP Praha je pro přehlednost rozdělen do tří částí:

1. **hlavní trh** - nejkvalitnější cenné papíry, nejvíce obchodované,
2. **vedlejší trh** - kvalitní cenné papíry, které by se rády dostaly časem na hlavní trh,
3. **volný trh** - ostatní cenné papíry.

Každý z těchto trhů sleduje samostatně akcie a podílové listy a samostatně obligace, dluhopisy a HZL.

Burza nabízí **obchodování v pěti segmentech**.

Kurzotvorné obchody (obchody na centrálním trhu):

1. **Fixing** - ve fixingu se obchoduje přes automatizovaný obchodní systém AOS a jedná se o obchodování při pevné ceně. Porovnáním nabídky a poptávky v určitém okamžiku dochází k **fixování** (určení) **kurzu**. Fixing se provádí jednou denně v 11.00 hodin a stanovený kurz platí pro obchodování do druhého dne. V tomto segmentu se obchodují všechny cenné papíry (hlavního trhu, vedlejšího trhu i volného trhu).
2. **Dodatečné objednávky** - tento segment navazuje na fixing (obchodování při pevné ceně).
3. **KOBOS** - aukční cena stanovená ve fixingu je otevírací cenou pro KOBOS. Do tohoto segmentu vstupují všechny akcie a podílové listy z hlavního a vedlejšího trhu burzy. Obchoduje se zde při proměnlivé ceně.
4. **SPAD** - nejvýznamnější kurzotvorný segment. Obchoduje se zde pouze s vybranými nejlikvidnějšími akciemi. Cenu obchodů tvoří tzv. **tvůrci trhu**, členové burzy, kteří se zavázali průběžně kotovat cenu nabídky a poptávky a mají povinnost za standardních podmínek obchody uzavírat, pokud je jejich kotace součástí nejlepší kotace.

Obchody, které nejsou kurzotvorné

5. **Přímé obchody** s bloky cenných papírů - jedná se o přímé obchody mezi členy burzy. Tito členové přímý obchod oznámí, ovšem nejsou vázáni na platný kurz a objem obchodu není limitován.

Burza cenných papírů garantuje vypořádání na ní uzavřených obchodů - nemůže se proto stát, že někdo uzavře smlouvu o koupi cenného papíru a nezplatí jej. Burza má k tomuto účelu vytvořený samostatný garanční fond a uskutečněný obchod vypořádává Burzovní registr.

Druhy burzovních obchodů

1. z časového hlediska

- **promptní** - v reálném čase (tento typ na BCP Praha výrazně převažuje),
- **termínované** - uzavřena smlouva o budoucím prodeji za předem dohodnutou cenu. Umožňují obchod s deriváty cenných papírů - těmito obchody je pověřena dceřiná společnost UNIVYC;

2. z hlediska úmyslu

- **skutečné** - opravdu dojde k nákupu a prodeji cenného papíru,
- **diferenční** - spekulativní obchody s deriváty, kdy prodávající a kupující k určenému datu smluvený prodej neuskuteční, pouze ten, kdo špatně odhadl kurz, musí obchodnímu partnerovi proplatit diferenci, cenový rozdíl (o kolik by skutečným prodejem přišel).

BCP Praha požádala Komisi pro cenné papíry o udělení licence k obchodům s deriváty, licence byla udělena, ale systém obchodu s deriváty v roce 2003 zatím nebyl plně funkční.

Převod cenných papírů dematerializovaných se uskutečňuje ve **Středisku cenných papírů (SCP)**, kde jsou tyto cenné papíry uloženy v paměti počítače.

Pro rychlou orientaci má každá burza cenných papírů svůj **index** - je to denní průměr cen vybraných nejobchodovanějších cenných papírů. **Na BCP Praha je to index PX-50** (výběr padesáti nejvýznamnějších emisí), na New York Stock Exchange je to Dow Jonesův index, v Japonsku Nikkei index, v Německu DAX (30 emisí c.p.). Už jen letným pohledem na graf vývoje indexu vidíte, jestli ceny na burze většinou stoupají nebo klesají.

Centrální (kurzotvorný) trh v ČR má stále velkou nevýhodu v tom, že přes něj jde jen malá část obchodů (mnohem více obchodů je realizováno formou přímých obchodů), takže tvorba kurzu nemusí být odrazem objektivních tržních vztahů.

Další bolestí našeho kapitálového trhu je, že se zde obchodují prakticky pouze akcie z kupónové privatizace a **nejsou zde umístovány nové emise**, tak jak je běžné ve vyspělých ekonomikách. Náš trh tedy neplní funkci zdroje kapitálu pro nové firmy.

Stejně tak velká většina obchodů s obligacemi a dluhopisy jde mimo centrální trh burzy.

Náš kapitálový trh je velmi malý, proto se jeví jako nezbytné v nejbližší době hledat **integrační možnosti** s významnými burzami regionu:

- východoevropská varianta - spolupráce s burzami v Budapešti a Varšavě.
- středoevropská varianta - spolupráce s vídeňskou burzou,
- západoevropská varianta - orientace na nejlepší burzy Evropy - frankfurtskou, pařížskou, londýnskou apod.

Pro tuto integraci hovoří i probíhající integrační snahy významných burz Evropské unie.

Institute kapitálového trhu v ČR:

1. Burza cenných papírů v Praze (BCCP)
2. RM-Systém (RM-S) - mimoburzovní obchody
3. Středisko cenných papírů (SCP) - evidence a převody cenných papírů
4. Komise pro cenné papíry (KCP) - regulační orgán státu.

Největší světová finanční centra

Nejdůležitějším finančním centrem na světě je stále Londýn, na eurotrhu se podílí zhruba jednou čtvrtinou. Největším konkurentem je severoamerický New York a trhy v Chicagu, Philadelphii. Následuje Curych, Ženeva, Luxemburg, Frankfurt, Amsterdam, Brusel, Paříž, Řím. V Asii je hlavním finančním centrem devizového trhu Singapur, dalšími významnými burzami jsou Hongkong, Tokio, v latinskoamerické oblasti mají značný význam finanční centra v Panamě, Bahamách a Kajmanských ostrovech. Na Blízkém a středním Východě pak v Bejrútu, Bahrajnu a Abu Dabí.

6. MEZINÁRODNÍ MĚNOVÝ FOND (MMF, RESP. IMF)

Vznikl v roce 1944 na základě Bretton-Woodských dohod a ČSR byla jedním ze zakládajících členů. MMF je součástí OSN. Jeho úkolem je **radit národním ekonomikám, které se odchyľují od vyváženého měnového stavu a směřují k měnové krizi, jak tento vývoj zvrátit.** Je v zájmu celého světového hospodářství, aby k měnovým krizím nedocházelo, protože lokální krize vždy lavinovitě zasáhne většinu světových ekonomik (kapitál nezná hranice a nemá-li v cestě administrativní zábrany, volně se přelévá - je tedy běžné, že národní ekonomiky jsou cizím kapitálem všestranně propojeny). MMF získává peníze z členských příspěvků členských zemí (nejvíce vkládá USA).

Základní úlohou MMF je prevence a bedlivé sledování vývoje jednotlivých národních ekonomik. MMF sídlí ve Washingtonu a mezi jeho **úkoly** patří:

- konzultace k měnovým otázkám,

- stabilizace měnových kurzů,
- vytvoření mnohostranné mezinárodní platební smlouvy,
- poskytování devizových úvěrů.

Členskou základnu MMF tvoří 182 zemí. Každému členu fondu je stanovena výše členského podílu, tzv. kvóta. Při jejím určování se vychází z ekonomického potenciálu dané země, z jejího zapojení do mezinárodního obchodu, výše devizových rezerv atd. Země je povinna složit určenou kvótu do fondu z 25 % ve směnitelné měně a ze 75 % ve své národní měně. Na velikosti kvóty závisí rozsah úvěrů, které členská země může od MMF čerpat, objem zvláštních práv čerpání (SDR) a váha hlasovacího práva.

Fond poskytuje členským zemím úvěry na principu swapových operací, tzn. že členská země vkládá do fondu vlastní národní měnu a získává ekvivalent v cizí měně. Při splácení úvěru vrací dlužnická země cizí měnu fondu a získává zpět ekvivalent své národní měny. Při poskytování těchto úvěrů se nemění rozsah úvěrových zdrojů, kterými MMF disponuje, mění se pouze jejich struktura. Většina úvěrů poskytovaných MMF je podmíněna, tzn. je vázána na splnění určitých podmínek, které by měly vést ke zlepšení ekonomické situace dané země.

Dále MMF poskytuje členským zemím úvěry pomocí mechanismu SDR. Jde o automatické čerpání úvěrů v rámci přiděleného SDR.

7. SVĚTOVÁ BANKA (SB, RESP. WB)

Světová banka vznikla v Bretton Woods roku 1944 a původně byla určena na obnovu a rozvoj válkou zničených zemí Evropy. S postupem času se vyvinula ve významnou mezinárodní finanční instituce určenou k podporování ekonomického rozvoje členských zemí na základě finanční a technické pomoci, a především k poskytování pomoci rozvojovým zemím.

Název „Světová banka“ nebo „Skupina Světové banky“ spojuje instituce:

- **Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj (IBRD)**, založená roku 1945.
- **Mezinárodní finanční společnost (IFC)**, založená roku 1956; specializuje se na financování soukromých podniků.
- **Mezinárodní sdružení pro rozvoj (IDA)**, založené roku 1960; půjčky jsou určeny nejchudším zemím.

Zdroje IBRD tvoří: *vlastní kapitál* (170 mld USD), *obligace*, které prodává na kapitálových trzích, *prodej vkladových listů* a splátky úvěrů. Hlavními členy jsou: Německo, USA, Japonsko, Švýcarsko, země OPEC a centrální banky asi 100 zemí.

Podle svého statutu může IBRD financovat pouze výrobní plány určené k stimulaci růstu; půjčky se povolují jen státům, případně institucím, které mají záruku státu. Přidělování půjček se řídí čistě ekonomickými úvahami, politický charakter režimu (diktatura atd.) se nebere v úvahu.

Půjčky jsou obvykle dlouhodobé (15 – 20 let). Představují pouze asi třetinu financování projektu a mají nižší úrokovou míru, než je sazba na mezinárodním finančním trhu – mají tedy povzbuzovat realizaci projektů. Je to také příležitost k technické pomoci. Nejsou vázány na žádné podmínky, pokud jde o nákup zařízení v určité zemi: pomoc je tedy mnohostranná a nevázaná. Strategie udělování půjček byla dlouho industrialistická – velké průmyslové komplexy, budování infrastruktury. Od 80. let se IBRD soustřeďuje spíše na financování investic, které mohou zlepšit životní úroveň obyvatel.

Krise zemí třetího světa, pokud jde o splácení dluhů v 80. letech vedla IBRD spolu s MMF k financování programů půjček s cílem strukturálních úprav – financování ekonomických reforem by mělo vést k obnovení rovnováhy v zahraničních platbách.

IBRD každoročně publikuje *Zprávu o rozvoji ve světě*, která obsahuje množství analýz a statistických údajů.

MMF úzce spolupracuje se Světovou bankou, není jí však nadřízen ani podřízen.

8. PLATEBNÍ BILANCE

Platební bilance zachycuje platební výměnu dané ekonomiky se zahraničím v daném roce a na územním principu.

Platební bilance má tyto části:

1. Běžný účet:

- *obchodní bilance zboží* (vývoz mínus dovoz) - největší část platební bilance;
- *obchodní bilance služeb* (příjmy ze služeb mínus výdaje za služby),
- *bilance důchodů a převodů,*

2. Finanční účet:

- *investice ze zahraničí* (přímé, portfoliové, ostatní) *mínus investice do zahraničí,*

3. Změny devizových rezerv (pokles +, zvýšení -)

4. Chyby a opomenutí

Platební bilance celkem příjmy = výdaje

Platební bilance je sestavována na bilančním principu, *musí* tedy vyjít *vyrovnaná* (to, co chybí nebo přebývá se odrazí ve změně devizových rezerv). Pokud statistiky a média hovoří o přebytku platební bilance, jedná se o zvýšení devizových rezerv, tedy přebytek běžného a finančního účtu. ČR se v posledních letech potýká s opačným problémem - máme vysoké záporné saldo obchodní bilance zboží a od dramatického nedostatku deviz nás zachraňuje pouze vysoký příliv zahraničního kapitálu.

Obchodní bilance zboží a služeb je nejvýznamnější částí platební bilance a úzce souvisí se zahraničně obchodní politikou každé země. Aktuální vývoj obchodní bilance ČR najdete v 11 kapitole.

Druhou nejvýznamnější částí platební bilance je *příliv (respektive odliv) kapitálu do země*. Zde odlišíme *přímé investice* (investor získává manažerský vliv ve firmě díky držení kontrolního balíku akcií, většinou se jedná dlouhodobější strategické investice) a *portfoliové investice* (investor nemá zájem o získání majoritního vlastnictví firmy, od investice očekává finanční výnos v krátkém až střednědobém horizontu). Aktuální stav v přílivu zahraničních investic do ČR je uveden v kapitole 11.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda – Libertas, 1991.
- 2) HOLMAN, R.. *Ekonomie*. Praha, C. H. Beck, 1999.
- 3) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. Praha, SPN a Nadace Economics, 1994.
- 4) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 5) PAVLÁT, V. *Kapitálové trhy a burzy ve světě*. Praha, Grada, 1993.
- 6) ŠVARCOVÁ, J. *Ekonomie - stručný přehled*. Zlín, CEED, 2003.
- 7) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003*.
- 8) *Oficiální internetové stránky:*
Burza cenných papírů Praha www.pse.cz
Komise pro cenné papíry www.sec.cz
Světová banka www.svetovabanka.cz
Mezinárodní měnový fond (angl.) www.imf.org

10. Mezinárodní integrační tendence

A n o t a c e

Ekonomická spolupráce. Dirigistická a funkcionalistická cesta k integraci. Formy mezinárodní ekonomické integrace. Makroekonomická integrace. Úplná a sektorová integrace. Regionální a globální integrace. Vývoj evropského integračního procesu. Evropská společenství na cestě k Evropské unii(Maastrichtská smlouva). Agenda 2000. Problémy Evropského měnového systému. Euro. Aktuální problémy a perspektivy evropského integračního procesu.

O s n o v a

- 1. Ekonomické integrační procesy*
 - 2. Evropská unie*
 - 3. Evropská měnová unie*
 - 4. Současnost EU*
-

1. EKONOMICKÉ INTEGRAČNÍ PROCESY

Integrace (spojování do větších celků) má velký ekonomický význam - umožňuje zhromadnění výroby a efektivnější využívání zdrojů. Tato integrace působí jak na mikroekonomické úrovni (spojování firem), tak na makroekonomické úrovni. Zde vede ke vzniku jednotlivých **stupňů mezinárodní ekonomické integrace**:

- **pásmo volného obchodu** (odstranění cel a překážek obchodu mezi dvěma či více státy),
- **celní unie** (odstraněná cla + společná celní politika vůči třetím zemím, např. ČR se Slovenskem),
- **společný trh** (celní unie + volný pohyb výrobních faktorů),

- **hospodářská unie** (společný trh + harmonizace národních ekonomik),
- **úplná ekonomická unie** (hospodářská unie + politická integrace a společná měna).

Mezinárodní ekonomická integrace postupuje i v Evropě a je v současné době ve fázi přechodu od hospodářské unie k úplné ekonomické unii. Evropská unie připravuje rozšiřování počtu členů, první vlna rozšíření v květnu 2004 zahrnuje i ČR a EU se k tomuto datu rozroste na 25 států. Dalším důležitým mezníkem byl přechod na jednotnou evropskou měnu **euro**, která plně nahradila národní měny členských zemí Evropské měnové unie (EMU) k 1.1.2002. Přistupující členské země budou usilovat o splnění maastrichtských kritérií, aby také mohly vstoupit do EMU a přijmout jednotnou měnu euro.

2. EVROPSKÁ UNIE

Evropa začala v tomto století zaostávat v dynamice ekonomického vývoje za ostatními světovými hospodářskými centry (USA, Japonsko a jihovýchodní Asie). Jedním ze základních důvodů tohoto jevu byla značná rozdrobenost a zkosnatělost jednotlivých národních ekonomik starého kontinentu. To si uvědomovali čelní představitelé nejdůležitějších evropských států a již od konce druhé světové války začali vyvíjet politické aktivity k **hospodářskému sjednocení Evropy**.

Integrace může mít v zásadě dvě podoby:

- **federalistická** - státy se sjednotí politicky a ekonomická integrace následuje po politické integraci. Tento proces byl typický pro USA;
- **funkcionalistická** - státy se propojují nejdříve ekonomickými vazbami a úplná politická integrace je završením tohoto ekonomického integračního procesu. To je cesta, kterou se vydala Evropa.

Historie EU

- 1952 - založení **Evropského sdružení uhlí a oceli (ESUO)**. Zde poprvé v evropské historii došlo k přenesení kompetencí z národní úrovně na nadnárodní orgán.
- 1957 - **Evropské hospodářské společenství (EHS)** - Římské dohody - společné řízení Evropy nejen v oblastech uhlí a oceli, ale i v jiných

hospodářských oblastech. Vzniká také **Euroatom** - Evropské společenství pro atomovou energii a jeho mírové využití.

- K dalšímu **oživení integračních snah** dochází v **70. letech**, kdy přichází světové ropné šoky a významná evropská odvětví se dostávají do krizí (ocel, textil). Spolupráce evropských zemí byla jedinou cestou, jak si v této situaci pomoci.
- 1978 - podepsána dohoda o **Evropském měnovém systému** a byla zavedena zúčtovací měnová jednotka ECU. Tato měna se používala pouze k mezinárodnímu bezhotovostnímu styku, nicméně byl to další ekonomický krůček k evropské integraci.
- 1987 - **Jednotný evropský akt** - dokončení vytvoření jednotného trhu EHS, zajišťujícího volný pohyb osob, zboží a kapitálu (odpovídá třetímu stupni ekonomické integrace - společný trh).
- 1992 - **Maastrichtská dohoda - smlouva o Evropské unii**. Zde už byla vytyčena pravidla hospodářské unie a učiněny první kroky k úplné ekonomické unii.
- 1997 – konference v Amsterdamu a v Lucembursku o dalším osudu EU a umožnění rozšiřování EU o další členy.
- 1999 - zahájení **Evropské měnové unie EMU** - jedenáct zemí EU (tzv. eurozóna) začalo proces nahrazování národních měn společnou měnou euro. Členy EU, kteří nevstoupili do Evropské měnové unie, byli : Velká Británie, Dánsko, Švédsko a Řecko (Řecko se stalo členem EMU od 1.1.2001). Proces přechodu na euro jako jedinou měnu EMU bude ukončen 1.1.2002, kdy budou dány do oběhu bankovky a mince euro a původní národní měny pozbudou platnosti.
- 2000 - **mimořádný summit v Lisabonu**, kde byla vytyčena cesta podpory rozvoje celoživotního vzdělání pracovníků v Evropě, *podpora rozvoje informačních technologií a "nové ekonomiky" s cílem dohnat a předejhnat v produktivitě USA*.
- 2000 - **summit v Nice** - stanovení základních pravidel fungování EU po rozšíření o dalších deset států na jaře 2004.
- 2002 - Konvent EU připravil **návrh Ústavy EU**.
- 2003 - intenzivní politická jednání o budoucí podobě EU - **návrh na zřízení funkce prezidenta EU a ministra zahraničí EU**, změny v řídicích orgánech po vstupu nových členských zemí v roce 2004.

Tři základní pilíře EU

Smlouva o Evropské unii z roku 1992 (tzv. Maastrichtská) postavila spolupráci zemí Evropy na zcela nových základech, které můžeme stručně shrnout jako *tři základní pilíře*:

- **hospodářská a měnová unie**, zavedení společné měny eura,
- spolupráce v oblasti **justice a vnitřních věcí** - větší autorita a vliv Evropského parlamentu, výzkum, vývoj, vzdělávání, zdravotnictví, občanství EU,
- **společná zahraniční a bezpečnostní politika**.

Všimněte si, že integrace už postupuje nejen v čistě ekonomických oblastech. Zasahuje do oblastí sociálních, bezpečnostních, do oblastí práva, sjednocování technických norem atd.

Ne všechny pravomoci a odpovědnosti jsou však přeneseny na nadnárodní úroveň. V ekonomické oblasti mají **nejvyšší stupeň nadstátního regulování**:

- společná **obchodní politika** (včetně společné celní a zahraničně obchodní politiky vůči nečlenským zemím - zde jsou stále silné ochranné prvky),
- společná politika v oblasti **zemědělství a rybolovu** (zemědělství v EU je silně dotováno včetně dovozních vyrovnávacích cel a subvencí na podporu vývozu zemědělských přebytků),
- společná politika v oblasti **dopravy**.

Ostatní aktivity zůstávají více či méně v kompetenci jednotlivých členských států.

3. EVROPSKÁ MĚNOVÁ UNIE

Projekt Evropské měnové unie je velmi významnou součástí Maastrichtské smlouvy. Celý tento projekt spočívá v *nahrazení národních měn členských států unie jednotnou měnou*. Časový rozvrh zavedení společné měny je stanoven v Zelené knize Evropské komise. Celý tento proces je rozdělen do tří etap.

První etapa začala v červnu 1990. Během této etapy členské země postupně snížily flukтуаční pásma národních měn a upevnily spolupráci jednotlivých národních centrálních bank.

Druhá etapa pak začala 1.1.1994. V této etapě byl ustaven Evropský měnový institut ve Frankfurtu nad Mohanem (zárodek Evropské centrální banky), jehož hlavním úkolem je vytvořit podmínky potřebné pro zavedení jednotné měny EU euro. Dále se jednotlivé členské státy zaměřily na dosažení tzv. kritérií konvergence, která byla stanovena pro vstup do měnové unie. Tato hospodářská kritéria jsou uvedena v následujícím přehledu.

Měnová kritéria

- **Cenová stabilita** – členství v měnové unii je podmíněno trvalou cenovou stabilitou a *průměrnou mírou inflace*, monitorovanou po dobu jednoho roku před konečným hodnocením, která *nepřesáhne více než 1,5 % průměru tří nejlepších členských států unie*. Inflace je měřena pomocí indexu spotřebitelských cen s přihlédnutím k národním rozdílům (paritě).
- **Úroková míra** – členství v EMU vyžaduje, aby *úroková míra* monitorovaná po období jednoho roku před vstupem *nepřesáhla o více než dvě procenta průměrnou úrokovou míru tří nejúspěšnějších členských států*, co se cenové stability týče. Úrokové míry jsou měřeny na základě dlouhodobých vládních obligací nebo srovnatelných cenných papírů s přihlédnutím k národním odlišnostem.
- **Měnová stabilita** – každá členská země EMU musí prokázat, že kurz její měny je stabilní vůči kurzům ostatních členských států (*národní banka nesmí minimálně dva roky před vstupem do EMU provést devaluaci nebo revaluaci měny*).

Fiskální kritéria

- **Rozpočtový deficit** – členství v EMU vyžaduje, aby stát dosáhl *rozpočtového deficitu ve výši max. 3% HDP*.
- **Veřejná zadluženost** – *veřejný dluh* by neměl překročit hranici *60% HDP*.

Smyslem těchto kritérií bylo zajistit, aby všichni členové EMU dosáhli v jednotlivých základních makroekonomických aspektech přibližně stejné úrovně. Pokud by tomu tak nebylo, bylo by zavedení měnové unie obtížné a velmi riskantní. Zpočátku splňovala tato kritéria pouze Francie a Lucembursko, nejhůře pak v hodnocení dopadlo Řecko a Portugalsko, které nespĺňovalo ani jedno z daných kritérií. Na konci roku 1996 dokonce tato kritéria splňovalo pouze Lucembursko. Konečné vyhodnocení těchto kritérií bylo stanoveno na rok 1997, který se pak stal tzv. referenčním rokem, a o rok později v roce 1998 pak Evropská komise doporučila a Evropská rada rozhodla o konečném vymezení okruhu zemí, které kritéria splnily, dosáhly vysokého stupně trvalé ekonomické konvergence a jsou způsobilé zavést jednotnou měnu euro. Stanovené podmínky nakonec splnilo jedenáct členských států EU: *Belgie, Finsko, Francie,*

Irsko, Itálie, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Portugalsko, Rakousko a Španělsko. Velká Británie, Švédsko a Dánsko zůstaly mimo tento proces, nezávisle na ekonomických výsledcích, jedině Řecko kritéria konvergence nesplnilo.

Poslední etapa zavedení měnové unie pak byla dále rozdělena do tří fází.

- fáze – končící datem 31.12.1998:

Tuto první fázi je možné definovat jako *přípravnou*. Během ní byl stanoven seznam zemí. Které se měnové unie zúčastní, byla vytvořena Evropská centrální banka a Evropský systém centrálních bank a byla zahájena výroba mincí a bankovek Euro.

Ne všechny země se však zúčastnily měnové unie od počátku. Členské státy mají podle Maastrichtské dohody právo a povinnost se měnové unie zúčastnit v případě, že splní kritéria konvergence. Výjimka platí v případě velké Británie a Dánska, které v případě, že splní kritéria, mají možnost volby, zda se měnové unie zúčastní či nikoliv.

- fáze – tři roky po datu 1.1.1999

K tomuto datu byl *pevně fixován kurz měn zúčastněných států vůči nově zavedené společné měně - Euro*. Tímto datem vznikla samostatná měna EU a dosavadní ECU bylo převedeno na Euro kurzem 1:1. Během celé druhé fáze bude měnová politika řízena Evropskou centrální bankou a transakce na mezibankovním trhu budou uskutečňovány v euru. *Euro však ještě není používáno jako oběživo*. Tato fáze je relativně dlouhá a pozvolná z technických důvodů (stahování starých a zavádění nových peněz), ale i proto, že hrozí rizika spekulativních útoků na národní měny členů EMU, které budou ještě stále v oběhu. V roce 2000 Řecko splnilo maastrichtská kritéria a mohlo přistoupit k přijetí eura, v roce 2001 tedy EMU zahrnovala dvanáct evropských států.

- fáze – (počínaje datem 1.1.2002)

Během závěrečné třetí fáze *mince a bankovky eura zcela nahradily mince a bankovky národních měn členů EMU a euro se stalo výhradní měnou ve 12 státech EMU*. Národní měny těchto států ztratily svoji platnost jako platidla a oběživa a mají již pouze sběratelskou hodnotu.

Komise EU doporučila, aby členské státy účastníci se měnové unie redenominovaly státní cenné papíry již na počátku první fáze. Tato redenominace byla komplikovanou a nákladnou operací vyžadující složitou přípravu. Problémy vyvstaly u cenných papírů na držitele, které musely být vydány znovu. Problematický byl také převod úvěrů na euro, který ovlivnil úrokové sazby.

Zavedení měnové unie má však i další rizika. Hlavním je riziko udržitelnosti, tedy fakt, že je stále nejisté, zda se podaří jednotlivým státům udržet současný konvergenční trend udržet. Druhé riziko pak vyvstává z tzv. asymetrie. *Zavedení měnové unie totiž na jedné straně bude znamenat integraci monetární politiky členů unie, čili bude formulováno Evropskou centrální bankou, na straně druhé však fiskální politika bude stále v kompetenci jednotlivých států.* Posledním významným rizikem je riziko transferu prostředků. Přes skutečnost, že členské státy EU se do značné míry vzájemně přiblížily právě splněním kritérií konvergence, existují mezi nimi stále poměrně velké ekonomické rozdíly. Vyvstává obava, že z dlouhodobého hlediska budou muset bohaté země dotovat chudší, aby se měna udržela v žádoucí relaci vůči ostatním měnám.

4. SOUČASNOST EU

Historickým vývojem došlo k významnému ekonomickému propojení evropských států. Musíme však mít stále na paměti, že se jedná o suverénní státy s vlastními zájmy a vysokou mírou politické samostatnosti. O to je integrační proces v Evropě složitější. V současné době (rok 2003) má EU **15 členských zemí: Německo, Itálie, Francie, Španělsko, Velká Británie, Belgie, Nizozemsko, Švédsko, Dánsko, Rakousko, Řecko, Portugalsko, Irsko, Finsko, Lucembursko.** V roce 2004 přistupuje dalších deset států.

Nadnárodní koordinaci zajišťuje řada **orgánů EU**. Nejvyšší politický orgán je **Evropská rada**, složená z nejvyšších představitelů států a vlád. Původně se s tímto orgánem ani nepočítalo. Zásadní otázky zákonodárství EU mají řešit ministři členských států sdružení v **Radě ministrů**. Ovšem jak ukázala praxe, sporné otázky je třeba řešit až na úrovni nejvyšší. Evropská rada nemá vlastní legislativní pravomoci - dává Unii podněty a definuje základní politické směry EU. Dalším orgánem je **Evropská komise. Je to výkonný orgán složený z 20 členů - komisařů (stav v roce 2003), z nichž každý odpovídá za určitý resort.** Velké země mají po dvou zástupcích, malé země po jednom. Rok 2003 byl rokem intenzivních jednání o rozložení kompetencí v tomto orgánu po roce 2004, protože nově přistupující země požadují také své komisaře, což ovšem na druhé straně výrazně zvyšuje počty členů tohoto orgánu. Komise má velké pravomoci a spravuje 98% všech rozpočtových výdajů. Nově se od roku 2004 uvažuje o funkcích prezidenta EU a ministra zahraničí EU - národní státy však jen těžce hledají vůli přenášet své kompetence na nadnárodní úroveň.

Evropské státy jsou vesměs založeny na parlamentní demokracii. Je proto logické, že i řízení EU dostalo tuto podobu. Od roku 1979 existuje **Evropský parlament**, do kterého jsou přímým všeobecným hlasováním voleni poslanci za

každý stát. V roce 2003 měl tento orgán 626 poslanců, poměr počtu zástupců za každou zemi odpovídá počtu obyvatel (99 poslanců má Německo, po 87 poslancích má Francie, Itálie a Velká Británie, nejméně zástupců má Lucembursko, a to 6). Na jaře 1999 probíhaly již páté volby do Evropského parlamentu za celkového malého zájmu voličů. Ti vidí, že parlament má zatím velmi omezené pravomoci (i když po konferenci v Amsterdamu se tyto kompetence výrazně zvýšily).

Evropský parlament má funkce :

- **kontrolní,**
- **rozpočtovou** - rozpočet EU je nemalý a stojí za bližší prozkoumání,
- **legislativní** - Evropský parlament spolurozhoduje s Radou ministrů při přijímání zákonů EU.

Velmi zajímavým a aktuálním zdrojem informací o EU je internet, například český informační server o EU www.euroskop.cz.

Rozpočet Evropské unie.

Každá instituce potřebuje ke své činnosti peníze, instituce EU nejsou výjimkou. Jednotlivé členské země EU mají předepsány velikost odvodů do společného rozpočtu (největší příspěvek dává Německo, a to ve výši asi 22 miliard DEM ročně). **Každý členský stát odvádí do společného rozpočtu 1,27 % HDP, cla vybíraná na vnějších hranicích EU a část odvodů daně z přidané hodnoty = příjmy rozpočtu EU. U výdajů neplatí princip reciprocity, takže některé země do rozpočtu dávají více než dostávají zpět (např. formou dotací do zemědělství apod.). Některé země však naopak do rozpočtu dávají méně a více dostávají. Je to proto, že členské země nejsou na stejné ekonomické úrovni a slabší státy Unie podporuje (např. formou strukturálních fondů).**

Na mimořádném summitu Evropské rady v Berlíně v březnu 1999 byl schválen rámcový **rozpočet EU pro léta 2000-2006.**

Schválený rozpočet si klade tři základní cíle:

- 1. reforma zemědělské politiky,**
- 2. regionální politiky,**
- 3. strukturální politiky.**

Ukažme si plánovaný rozpočet na rok 2003 v miliardách euro.

příjmy	výdaje	
100 mld.	1. zemědělství	48
	2. strukturální f.	31
	3. výzkum	3
	4. zahrani. aktivity	3
	5. informační spol.	1
	6. ostatní	12
	7. rozšíření	2
100 mld.	=	100 mld.

V roce 2003 již EU připravuje rozpočet na roky 2007-2013.

Zdaleka největšími výdajovými položkami jsou výdaje do zemědělství a na tzv. strukturální operace.

1. **Zemědělství** - je velmi citlivou oblastí. Cena zemědělské produkce na vnitřním trhu Unie je určována tzv. **intervenční cenou**, která pokrývá náklady na výrobu i u nejméně výkonných rolníků. Tato cena je logicky vyšší než na světových trzích a nestimuluje ke zvyšování produktivity. Rolníci mají navíc jistotu, že za intervenční cenu jim bude zboží vykoupeno do skladů Unie (ten se pak musí snažit o jejich export). Společná zemědělská politika funguje na principu **dovozních subvencí** (při dovozu do EU je na levnější zemědělské produkty uvaleno vyrovnávací clo) a **dotací při vývozu** (chce-li výrobce své zboží vyvést mimo Unii, dostává dotaci, aby na světových trzích mohl prodávat za srovnatelnou cenu). Nejvíce zemědělských subvencí získává tradičně Francie, za ní následuje Německo, Itálie, Španělsko a Velká Británie. **Obrovské náklady** na tento systém však EU není schopné dále nést, navíc tento systém deformuje řadu vztahů konkurence a evropská produkce je stále méně schopná obstát v globální soutěži. Systém protekcionistické ochrany se nelíbí WTO a EU čelí „banánové válce“ a „hovězí válce“ s USA. **Zemědělská politika EU musí projít významnou reformou.**

2. **Strukturální operace** - tři základní cíle, které má tato oblast vytyčeny:

- podpora **rozvoje regionů, které výrazně zaostávají za ostatními** (HDP na obyvatele méně než 75% průměru EU). Zatím jsou to Francouzská zámořská teritoria, Azory, Madeira a Kanárské ostrovy, ovšem zde budou pravděpodobně i nově přijaté členské země;
- podpora **hospodářské a sociální konverze území postižených strukturálními problémy** (regiony postižené změnami v průmyslu, službách, trpící vysokou nezaměstnaností apod.). I vyspělé země mají problematické regiony - např. v Německu je to celé území bývalé NDR,

v Rakousku je to oblast Burgenlandu na hranici s Maďarskem, v Itálii je chudý celý jih včetně Sicílie a Sardinie atd. Jediné země, které nedostávají dotace ze strukturálních fondů jsou Dánsko, Finsko, Lucembursko a Švédsko;

- podpora adaptace a modernizace politik a systémů **vzdělávání, rekvalifikací a zaměstnanosti.**

Společným znakem pro strukturální operace je tedy snaha, aby v Unii nebyly hospodářsky a sociálně zaostalé oblasti, které by byly potenciálním zdrojem rizik a otřesů.

Nástrojem uplatňování těchto záměrů jsou tzv. **strukturální fondy a kohezní fond.** Poněvadž jsme horkými adepty na čerpání z těchto fondů, měli bychom se ve vlastním zájmu přizpůsobit podmínkám, které si zde EU klade - jedná se o **princip programování** (peníze nejsou dávány plošně, ale na konkrétní projekty a programy), **princip doplňkovosti** (EU dá peníze pouze za předpokladu, že daný projekt bude financován zároveň i z národního rozpočtu - EU dá příspěvek maximálně 75% celkových nákladů), **princip koncentrace** (EU nebude rozměňovat peníze do řady malých projektů, ale pouze tam, kde přinesou maximální efekt), **princip partnerství** (hraje rozhodující roli a předpokládá úzkou spolupráci mezi Evropskou komisí a odpovídajícími orgány národními, regionálními).

Na určitou **finanční podporu** však dosáhnou kandidáti na členství (tedy i **ČR) již dnes** - viz výdajová položka rozpočtu č.7. Funguje fond PHARE, určité částky jsou připraveny i na pomoc v problémových oblastech sbližování s podmínkami EU (kdyby například dnes chtěla ČR přejít na podmínky dotací do zemědělství shodné s EU, tak by to náš státní rozpočet neunesl).

Abychom byli **schopni nárokovat finanční podporu ze strany EU**, musíme se **přizpůsobit jejímu správnímu členění**, které má zajistit **srovnatelnost územních jednotek.** EU má systém tzv. **NUTS**, který je pětistupňový. Např. Rakousko je členěno na 3 *NUT 1*, 9 *NUT 2* a 35 *NUT 3*. V ČR je schváleno 1 *NUT 1* (celý stát), 8 *NUT 2* (základní statistické jednotky EU), 14 *NUT 3* (kraje). **Nejdůležitější jsou z pohledu nárokování peněz z EU právě NUT 2**, kde je podmínka minimálně 1 milion obyvatel.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda – Libertas, 1991.
- 2) HOLMAN, R.. *Ekonomie*. Praha, C. H. Beck, 1999.
- 3) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. Praha, SPN a Nadace Economics, 1994.
- 4) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 5) KEŘKOVSKÝ, M. *Evropská Unie*. Praha, Computer Press, 1999.
- 6) SOJKA, M., KONEČNÝ, B. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha, Libri, 1998.
- 7) ŠVARCOVÁ, J. *Ekonomie - stručný přehled*. Zlín, CEED, 2003.
- 8) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003*
- 9) *Oficiální internetové adresy:*
Oficiální stránky Ministerstva zahraničních věcí ČR www.euroskop.cz
Delegace Evropské komise v ČR www.evropska-unie.cz

11. Mezinárodní souvislosti rozvoje české ekonomiky

A n o t a c e

Vliv vnějších podmínek na současný rozvoj české ekonomiky. Účast zahraničního kapitálu v transformačním procesu. Strategická a portfoliová účast. Formy spolupráce: joint venture, licence, leasing, franchising, zahraniční investic. Problém ocenění kapitálu. Poradenské služby. Devizová a úvěrová politika. Celní politika. Měnový koš. Kupní síla české měny. Hlavní cíle a problémy českého zahraničního obchodu. Asociační dohoda a perspektivy našeho členství v EU.

O s n o v a

- 1. Vývoj základních makroekonomických ukazatelů 1990 -2000*
 - 2. Transformační proces a účast zahraničního kapitálu*
 - 3. Cíle a nástroje vnější měnové a obchodní politiky*
 - 4. Státní podpora exportu v ČR*
-

1. VÝVOJ ZÁKLADNÍCH MAKROEKONOMICKÝCH UKAZATELŮ

Vnější podmínky mají velmi intenzivní a mnohostranný vliv na českou ekonomiku. V kapitole 8 bylo konstatováno, že český export objemově převyšuje polovinu HDP ČR, můžeme proto naši ekonomiku označit za velmi otevřenou a silně propojenou s ostatními světovými ekonomikami. Proces otevírání byl započat ihned po roce 1990, kdy se velmi rychle liberalizoval zahraniční obchod a v rozmezí let 1990 - 2003 došlo k vytvoření standardních podmínek pro podnikání zahraničních subjektů v ČR, srovnatelných s jinými vyspělými ekonomikami. Základní historické mezníky na cestě k vytvoření

podmínek pro zahraniční obchod v této kapitole zmíníme pouze okrajově, hlavní pozornost budeme věnovat především účasti zahraničního kapitálu na podnikání v ČR.

Pro makroekonomické hodnocení vývoje naší ekonomiky v letech 1991 až 2003 můžeme použít **magický čtyřúhelník**:

- **míra nezaměstnanosti**,
- **míra inflace** (vývoj spotřebitelských cen),
- **hrubý domácí produkt**,
- **obchodní bilance se zahraničím**

Tabulka č. 11-1: Magický čtyřúhelník ČR 1991-2002

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
nezaměstnanost (%)	4,1	2,6	3,5	3,2	2,9	3,5	5,2	7,5	9,1	8,7	8,6	9,2
míra inflace(%)	58	12	20,8	10	9,1	8,8	8,5	10,7	2,1	3,8	4,7	1,8
HDP (1990=100%)	88,5	85,6	86,1	88,9	95,3	98,9	99,2	96,9	98	101,2	104,5	106,3
zahr.ob.bilance (mld.Kč s.c.)			10,1	-21	-96	-158	-139	-78,6	-63,6	-120	-119	-110

Zdroj: Švarcová, J.: *Ekonomie - stručný přehled. Zlín, CEED, 2003*

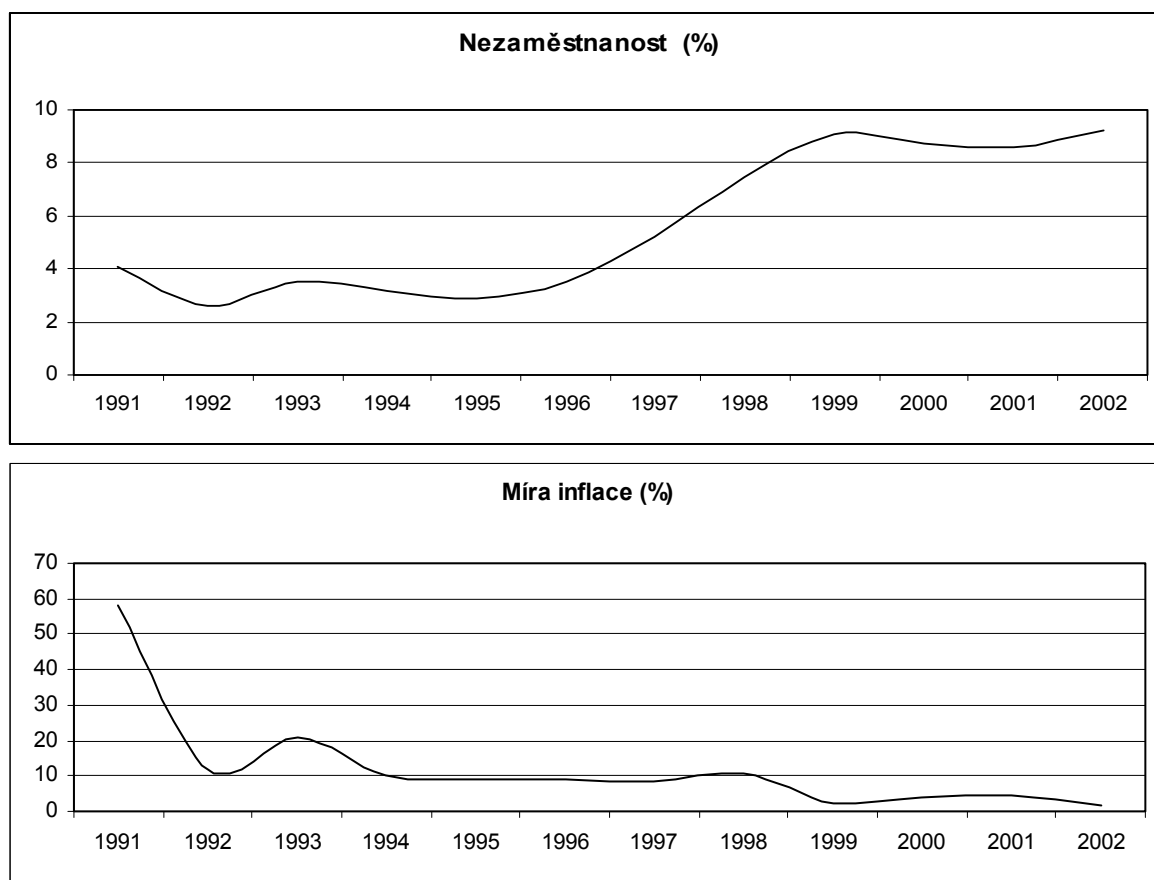
Nezaměstnanost - po celou dobu transformace byla **nezaměstnanost relativně velmi nízká** (Evropská unie uznává za ještě velmi solidní hranici míry nezaměstnanosti 5%). Bylo nesporným úspěchem, že se prvních deset let transformace obešlo **bez výrazných sociálních otřesů**. Bylo to za cenu toho, že stát uměle udržoval vysokou zaměstnanost ve státním sektoru a klíčových velkých firmách. V ekonomice je vždy něco za něco - nízká míra nezaměstnanosti znamenala jen pomalé a nedůsledné změny struktury a efektivnosti naší ekonomiky, které jsme potřebovali dělat, abychom byli konkurenceschopní vůči vyspělým ekonomikám, kterým jsme se po roce 1990 otevřeli. To se také projevilo ve vývoji HDP (viz následující komentář).

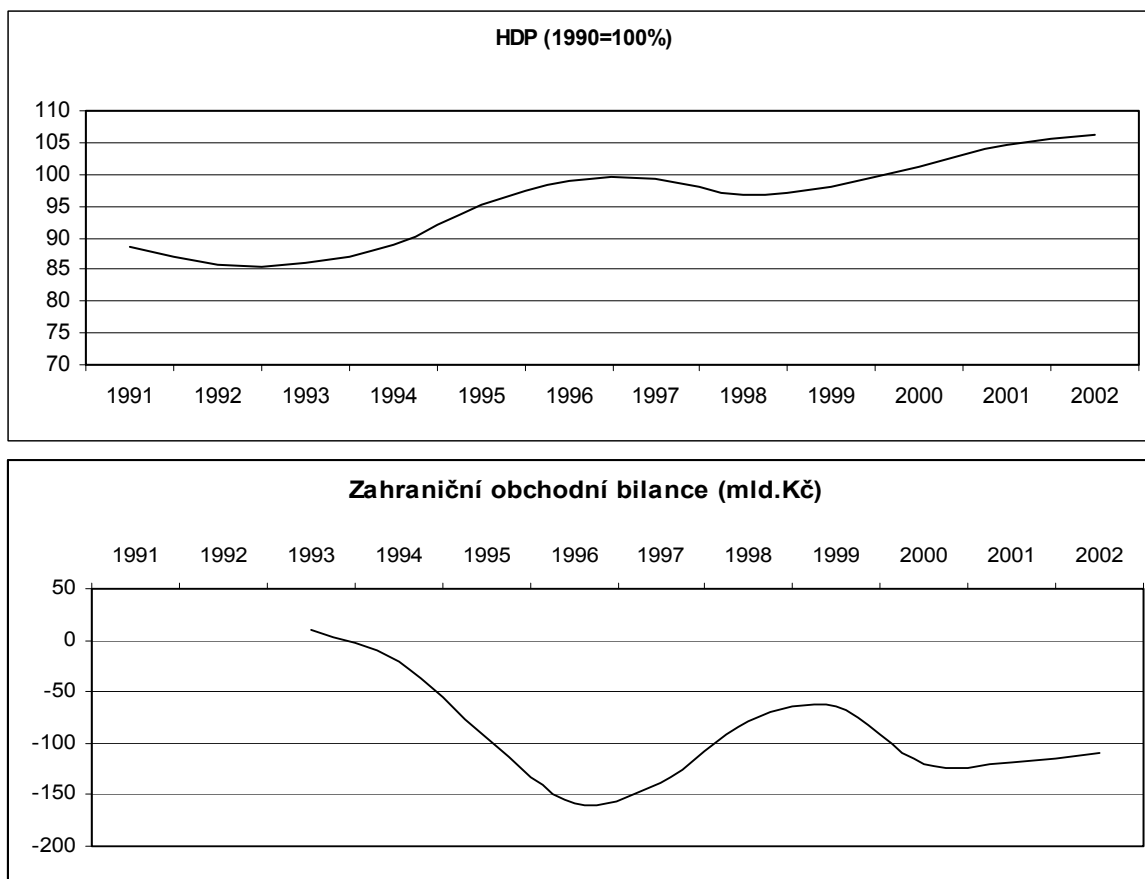
Inflace - po skokovém rozběhu inflace v roce 1991 stát účinnou hospodářskou politikou tento nepříznivý vývoj zabrzdil. V letech 1993 až 1998 se inflace držela na přijatelné míře okolo 10% a lidé i firmy se s ní naučily žít. I to je důležité, protože do roku 1990 u nás oficiálně inflace nebyla. Od roku 1999 v ČR inflace výrazně klesla a dostala se k hodnotám blízkým Evropské unii. Je třeba zdůraznit, že centrální banka, která je nositelem monetární politiky, zvládla v tomto období přechod koruny na plně směnitelnou měnu se všemi riziky náporů zahraničních spekulantů a přenosu světových krizí.

HDP - nezaměstnanost i inflaci jsme tedy hodnotili poměrně kladně. To už se ovšem nedá říct o vývoji HDP. Zde jsme se deset let pohybovali pod ekonomickou výkonností roku 1990. Teprve v roce 2000 jsme se výkonností naší ekonomiky mírně přehoupli přes úroveň roku 1990. Pokud bychom chtěli dohánět vyspělé země, musíme mít **tempo růstu HDP vyšší** než oni.

Zahraněčně obchodní bilance je vyčíslena až od roku 1993, kdy došlo k rozdělení federace a bylo jednoznačné, jaká část zahraničního obchodu připadá na ČR. *Obchodní bilance v letech 1995, 1996 a 1997 dosáhla obrovského záporného salda* (mnohem více jsme dováželi než vyváželi) do rozměrů, které už nebyly ekonomicky zdravé. **Vláda začala prosazovat aktivnější proexportní politiku** (podpora prostřednictvím státních institucí - agentury Czech Trade, České exportní banky, Exportní garanční a pojišťovací společnosti EGAP a agentura CzechInvest - vývoz velkých investičních celků a hledání zahraničních investorů pro české firmy). V roce 2002 záporné saldo zahraničního obchodu dosáhlo 110 mld. Kč ve stálých cenách. Zde nám pomáhá vyrovnávat nerovnováhu platební bilance příliv zahraničních investic, ovšem ani ten není bez hranic.

Graf č. 11-1: magický čtyřúhelník ČR let 1990 -2002

2. TRANSFORMAČNÍ PROCES A ÚČAST ZAHRANIČNÍHO KAPITÁLU

Základním předpokladem pro přechod na tržní hospodářství v ČR (tehdy ještě Československu) bylo oddělení obchodních bank jako podnikatelských subjektů od centrální banky, ke kterému došlo v roce 1990. Započatou přestavbou bankovního sektoru však nebyly uvolněny devizové operace a československá *koruna byla v roce 1990 ještě nekonvertibilní* (nebyla volně směnitelná). V praxi to znamenalo, že soukromé firmy neměly možnost mít devizové účty, a pokud potřebovaly devizy na nákup zahraničního zboží (import), musely žádat o přiděl deviz centrální orgán, v tomto případě centrální banku. Stejně tak firmy exportující zboží si nemohly inkasované devizy ponechat a měly nabídkovou povinnost vůči centrální bance. Tato přísná regulace devizového trhu měla své opodstatnění především kvůli tehdy silně nadhodnoceném kurzu československé koruny vůči volně směnitelným měnám a nedostatečným devizovým rezervám centrální banky. Rychlé uvolnění devizových předpisů by znamenalo okamžité zhroucení bankovního sektoru. Následné dílčí novely devizového zákona umožnili alespoň částečnou tzv. *vnitřní směnitelnost koruny*, kdy firmy již získaly oprávnění zakládat si devizové účty a byla zrušena nabídková povinnost vůči státu. ***Volně směnitelnou se stala***

naše měna až v roce 1995. Přesto devizový zákon neumožňoval ještě některé typy devizových operací a například zakládat si účty v zahraničí smí čeští občané až od roku 2000.

Bankovní sektor ČR šel nejdřív cestou masového rozvoje malých bank, který se ovšem v roce 1994 zbrzdil a začalo docházet k vyhlášení nucených správ a odebrání licencí. Naše čtyři největší banky (Komerční banka, Česká spořitelna, Investiční a poštovní banka a Československá obchodní banka) si dlouho podržely majoritní podíl státu a teprve v roce 1998 byla první z nich privatizována - majoritní podíl v IPB získala japonská Nomura. V roce 1999 byla privatizována ČSOB do rukou belgické KBC. Na jaře 2000 byl prodán majoritní podíl České spořitelny rakouské Erste bank. V květnu 2000 došlo k převzetí IPB Československou obchodní bankou, která se tak stává největší bankou v ČR. Komerční banka byla na jaře 2001 privatizována do rukou francouzské Sociétés Générale. Vstupem do EU vznikne velká konkurence i v této oblasti a naše banky (doposud chráněné politikou udělování licencí centrální bankou) budou vystaveny silným tlakům.

Tabulka č.11-2: Vývoj bankovního sektoru v ČR

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
bank celkem	9	24	37	52	55	54	53	50	45	43
z toho velkých	5	6	6	6	6	6	5	5	5	5

Zdroj: Švarcová, J.: Ekonomie - stručný přehled. Zlín, CEED, 2003

Zahraniční obchod byl před rokem 1990 vyhrazen pouze do kompetence podniků zahraničního obchodu (PZO) a ostatní podniky musely při exportu a importu využívat jejich služeb. Tento **monopol zahraničního obchodu byl záhy po roce 1990 zrušen** a export a import mohly provádět veškeré firmy zapsané v obchodním rejstříku, pokud měly zajištěno devizové krytí. Toto uvolnění trhu otevřelo nové možnosti pro rozvoj podnikání v ČR.

Samotné otevření trhu však nemohlo zajistit ekonomice prosperitu. Ve srovnání s vyspělými ekonomikami mělo Československo po roce 1990 velmi nevýhodnou a neefektivní strukturu hospodářství - ekonomika se příliš silně orientovala na těžký průmysl, který je surovinově a energeticky velmi náročný, řada velkých firem měla výrobní programy orientované na zboží pro země východní Evropy a tehdejšího SSSR, které ovšem samy měly ekonomické problémy.

Transformace ekonomiky vyžadovala:

- transformaci vlastnictví a vytvoření podmínek pro soukromé podnikání (proces privatizace), včetně podnikání zahraničních subjektů na našem území,
- transformaci legislativy,
- transformaci bankovního sektoru (viz výše),
- změnu v zahraničně obchodní orientaci směrem k vyspělým ekonomikám a s tím související změny v odvětvové struktuře ekonomiky, změny v oblasti pracovních sil a jejich kvalifikace, atd.,

Změny ve struktuře naší ekonomiky v uplynulých letech ilustrují následující údaje:

- **Změna vlastnické struktury hospodářství:**

	1990	2002
Podíl nestátní sféry:	12,3%	80%

Stát si ponechal některé zbytkové podíly ve firmách z první a druhé vlny privatizace, ale hlavně si držel většinové podíly ve firmách klíčových, strategických. O privatizaci některých z nich se nyní jedná. Stát jako správce zastupuje instituce FNM (Fond národního majetku).

- **Změna odvětvové struktury hospodářství:**

1. **trvale klesá podíl primárního sektoru** (zemědělství, dobývání surovin) a **zvyšuje se podíl terciálního sektoru** (služby - obchod, opravy, doprava, peněžnictví, pojišťovnictví atd.).
2. Sekundární sektor (průmyslová výroba a stavebnictví) podléhá spíše sezónním a restrukturalizačním výkyvům.

Podíl odvětví na tvorbě HDP v %:

	rok 1989	rok 2002
primární sektor:	15	5
sekundární sektor:	47	39
terciální sektor:	38	56

Tento vývoj se však v posledních letech téměř zastavil, nedostatečný je pokrok ve změnách struktury a přesunech mezi obory, pomalá je i restrukturalizace (změna orientace a fungování) uvnitř podniků.

Všechny uvedené změny vyžadovaly velké kapitálové investice, na které samotná česká ekonomika nestačila. *Nezbytným předpokladem pro úspěšnou*

transformaci se tedy stalo zpřístupnění české ekonomiky zahraničním kapitálovým investorům.

Formy účasti zahraničních investorů v české ekonomice.

1. **strategická účast** - zahraniční investor koupí nebo založí v ČR firmu, jejímž je většinovým nebo stoprocentním vlastníkem. Cílem investora je tedy *manažerské řízení a stoprocentní kontrola firmy*. Typickým příkladem pro tuto formu je zakládání dceřiných společností velkých nadnárodních firem v ČR. Kromě finanční a fyzické investice (např. výstavba továrny a dovoz technologií ze zahraničí) je tato forma účasti velkým přínosem pro národní ekonomiku především v oblasti zaměstnanosti a v oblasti transferu nejmodernějších technologií a know-how.

Můžeme jmenovat investici německé firmy Volkswagen v automobilce Škoda Mladá Boleslav, která znamenala radikální změnu ve výkonnosti a konkurenceschopnosti této české firmy, jejíž objem exportu tvoří v dnešní době významnou část naší obchodní bilance (a tím i zdroje deviz pro naši ekonomiku). A nejedná se jen o investice do výrobních firem. Obrovské investice realizovaly na našem trhu například velké zahraniční obchodní firmy, které v dnešní době pokrývají přes polovinu našeho maloobchodního prodeje (Carrefour, Delvita, Kaufland, Metro, Hold, od roku 2002 také Lidl atd.). Mohli bychom jmenovat také investiční účasti zahraničních finančních institucí v našich bankách (GE, Allianz, atd.), telekomunikacích, energetice atd.

V roce 1998 česká vláda přistoupila k aktivní podpoře zájmu velkých strategických investorů a navrhla *zákon o investičních pobídkách*, které spočívají především v daňových úlevách, příspěvku na rekvalifikaci pracovních sil a aktivní podpoře při získávání vhodných investičních lokalit a jejich napojení na kapacitně vyhovující infrastrukturu.

Infrastruktura ČR (dálnice, železniční koridory, letecká doprava, vodní doprava) zatím neodpovídá v řadě lokalit požadavkům efektivní logistiky a je *brzdou velkých investic* v lokalitách s vysokou nezaměstnaností, jako je Bruntálsko apod. Je úkolem vlády v co nejkratší době dosáhnout v této oblasti výraznějšího pokroku.

2. **portfoliová účast** - část investorů nemá zájem nést bezprostřední rizika podnikání konkrétních firem a manažersky se podílet na jejich řízení. Tito investoři preferují rozložení své investice do několika menších (minoritních) podílů ve více firmách a od investice očekávají výnos především ve formě

podílů na zisku nebo zhodnocení při prodeji podílu na firmě dalším investorům.

Portfoliová účast se děje především formou nákupu balíku akcií vybraných akciových společností, v menší míře formou nákupu podílu ve společnosti s ručením omezeným. Portfolioví investoři častokrát vstupují majetkově do firem na relativně krátkou dobu a jejich kapitálový vstup má především spekulativní, nikoliv strategický cíl.

Vstup zahraničního investora do firmy má řadu konkrétních podob:

- **joint-venture** (společný podnik). Tato forma je vhodná pro dlouhodobější spolupráci české firmy se zahraniční firmou stejného nebo příbuzného oborového zaměření. Podstatou je *založení společného podniku* (ať již jako dceřiné společnosti, do které původní firmy vstoupí určitým kapitálovým podílem, nebo formou fúze či akvizice, kdy se původní firmy sloučí a dále existují pouze ve formě společného podniku), tedy firmy, která získává do vínku kapitál a know-how firem z různých států;
- **licence** - pokud firma potřebuje využívat licenční oprávnění, především z oblasti technologií, může licenční oprávnění získat od zahraniční firmy za úplatu, nebo může založit společný podnik, kde zahraniční firma vloží licenci jako svůj vklad. Opačný postup je samozřejmě také možný a řada českých inovačních firem získává peníze prodejem svého licencí chráněného know-how nebo vkládá své licence do podnikání se zahraničními firmami. Obdobná situace je i u jiných forem nehmotného majetku, průmyslového vlastnictví, software, autorských práv atd. Specifická je situace v případě, pokud licencí myslíme oprávnění českého subjektu k provozování určité činnosti dle české legislativy (např. bankovní licence, licence na televizní vysílání atd.) a zahraniční investor kapitálovou spoluprací s touto firmou získává přístup na český trh (viz kauza TV Nova a zainteresovaných firem);
- **leasing** - leasing členíme na **operativní** (investiční majetek si firma zapůjčí, platí pronájem a po ukončení nájemního vztahu zase majetek vrátí - nestane se vlastníkem) a na **finanční** (investiční majetek si firma pronajme, splácí, a po ukončení splátek za symbolickou cenu odkoupí do vlastnictví. V daňových zákonech se ve vztahu k finančnímu leasingu setkáme s formulací *nájem s následným odkoupením věci*).

Z pohledu financování potřeb firem nás zajímá především finanční leasing jako forma **dlouhodobého financování**, která umožňuje firmě pořídit investiční majetek i bez okamžité peněžní hotovosti a na splácení tohoto

majetku si už vydělávat provozem této investice. U finančního leasingu je také odlišná úprava přenášení vstupní ceny investičního majetku do nákladů daná zákonem o dani z příjmu (pro firmy zajímavější). Finanční leasing movitých věcí trvá minimálně 3 roky, nemovitostí minimálně 8 let.

V zásadě je finanční leasing velmi vhodnou formou financování a velká část investic je v naší republice i celosvětově touto formou pořizována. Dle údajů Asociace leasingových společností ČR bylo v roce 2001 pořízeno formou leasingu movitostí (především automobilů, ale i strojů, technologií, výpočetní techniky apod.) v celkové hodnotě přes 100 mld. Formou leasingu tak byla profinancována zhruba třetina všech investic v ČR.

- **franchising** - je jednou ze specifických forem vstupu zahraničního kapitálu. Poskytovatel franchizy (majitel určitého know-how) poskytuje příjemci franchizy (firma, která chce podnikat pod značkou poskytovatele franchizy a s jeho know-how) na základě smlouvy právo používat značku, know-how popřípadě další charakteristiky podnikatelského konceptu poskytovatele franchizy. *Poskytovatel i příjemce franchizy při tom zůstávají samostatnými podnikatelskými subjekty a navzájem nepřebírají rizika svého podnikání.*

Typickým franchisingovým konceptem je řetězec rychlých občerstvení McDonald's, který je provozován řadou samostatných podnikatelů po celém světě pod jednotným image a za přísných pravidel, jejichž dodržování sleduje poskytovatel franchizy po podepsání franchisové smlouvy. Ve většině případů zahraniční partner v případě franchisingu nevstupuje kapitálově do firmy příjemce franchizy, základním přínosem této formy je přenos technologií, obchodních konceptů, propracované dodavatelské vztahy, účinná dělba trhu a jednotné reklamní působení;

- **venturní kapitál** - jinak také **rizikový kapitál**. Většina začínajících firem potřebuje ke svému startu větší kapitál a zároveň nemá majetek, kterým by mohla ručit u bankovního úvěru. Jako zdroje u nich nepřichází v úvahu ani zisk, ani odpisy, leasingem mohou řešit pouze pořízení investičního majetku (nikoliv oběžného majetku) a pouze v případě, že jsou schopni ihned začít vydělávat (a splácet leasing). Jediným zdrojem je vklad vlastníků, tichých společníků nebo emise akcií - ani tyto zdroje nemusí být dostatečné. Pro takový případ existují ve světě (a začínají se prosazovat i u nás) *speciální firmy, nabízející financování formou rizikového kapitálu*. Proč rizikový? **Investor** rizikového kapitálu **poskytuje finance bez jejich krytí** (bez ručení, zástav apod.) pouze na základě dobrého podnikatelského projektu a managementu schopného záměr realizovat s tím, že **dočasně získává v dané firmě dohodnutý podíl** (ne nezbytně majoritní).

Investor rizikového kapitálu peníze půjčuje se záměrem vydělat a za **vysoké riziko** požaduje **vysokou odměnu** v podobě podílu na zisku. Proto také není každý podnikatelský projekt pro tuto formu financování vhodný - vysokých zisků dosáhnete pouze v oborech expandujících s vysokým inovativním nábojem (v současné době k takovým oblastem patří informační technologie a telekomunikace, genové inženýrství, robotizace apod.). Venturní kapitál se neomezuje jen na start nových firem a je ochotný investovat za obdobných podmínek do rozvojových programů fungujících firem popř. se podílet na tzv. **manažerských odkupech** (management firmy chce odkoupit firmu do svého vlastnictví).

Tabulka č.11-3 Charakteristiky typů venturních kapitálových investic

Typ investice	Doba trvání [roky]	Velikost investice [mil. Kč]	Očekávaný výnos [% za rok]	Procento vent. společností nabízejících tento typ [%]
Předstartovní	7-12	0,2-4,0	až 100	1-2
Startovní	5-10	4 - 20 (až 200)	35-50	5
Počát. rozvoj	4-7	10-40	30	10
Rozvojová	2-5	20-80	25	50
Manažer.odkup	2-4	200-1000 i víc	20-25	100

Zdroj: Švarcová, J.: Ekonomie - stručný přehled. Zlín, CEED, 2003

Tabulka uvádí orientační čísla vycházející ze statistik v USA. Při zohlednění míry inflace, výše bankovních úroků v ČR a teritoriálních rizik je reálné, že venturní investoři u nás budou vyžadovat výrazně vyšší očekávané výnosy.

Jedním z úskalí investic formou rizikového kapitálu je málo funkční kapitálový trh ČR. Je to proto, že investor bude chtít po několika letech fungování ve firmě svůj podíl výhodně prodat (kvůli tomu do firmy vstupoval) a to se mu bez veřejného obchodování akcií firmy na burze bude jen těžko dařit.

3. CÍLE A NÁSTROJE VNĚJŠÍ MĚNOVÉ A OBCHODNÍ POLITIKY

Vnější měnová a obchodní politika je *jedním z nosných nástrojů hospodářské politiky* (viz úvodní kapitola knihy). Jejimi **základními cíli jsou**:

1. v dlouhodobém horizontu udržet **vyrovnanou platební bilanci** země (rovnováhu mezi toky směřujícími ze země ven a toky směřujícími do země);
2. **regulace měnového kurzu** - vzhledem k existenci řady odlišných národních měn ovlivňují zahraniční obchod a platební bilanci měnové kurzy.

Nástroje, které využívá stát k dosažení těchto cílů:

1. *nepřímé nástroje* (tržně orientované):
 - **intervence na devizových trzích** - centrální banka nakupuje nebo prodává devizy;
 - **opatření fiskální a monetární politiky** ovlivňující zároveň rovnováhu platební bilance.
2. *přímé nástroje* (administrativní):
 - **kvóty,**
 - **cla, vývozní subvence,**
 - **neviditelné překážky dovozu** (technické normy, kvalitativní parametry, certifikáty apod.).

Devizová a úvěrová politika v ČR posledního desetiletí byla podmíněna a ovlivněna řadou faktorů. Mezi nejdůležitější patří:

- *vývoj a transformace bankovní soustavy ČR* (viz předchozí kapitoly),
- *transformace ekonomiky* (změny struktury, vlastnických vztahů, legislativy atd.) se negativně promítly ve velmi vysoké platební neschopnosti podnikové sféry, včetně druhotné (přenesené) platební neschopnosti. Nesolventnosti se nevyhnuly ani velké bývalé státní podniky. Bankovní sektor tak nebyl schopen efektivně vymáhat splácení úvěrů a řada úvěrů se stala klasifikovanými. Největší polostátní banky musel dokonce stát v souvislosti s privatizací očistit od nevymahatelných pohledávek a převést je do státní Konsolidační banky (dnes Konsolidační agentury). To vše se odrazilo ve vysokých úrokových sazbách a velmi

opatrné úvěrové politice bank, takže pro řadu podnikatelů se úvěry staly nedosažitelnou formou financování jejich podnikatelských aktivit.;

- *vývoj světových finančních trhů* (jen v posledním desetiletí prodělaly tato trhy řadu otřesů a krizí - mexická měnová krize 1993, asijská měnová krize 1997, ruská měnová krize, brazilská měnová krize, v roce 2001 turecká měnová krize atd.). I samotná česká koruna prodělala v roce 1997 útok zahraničních spekulantů. Centrální banka po odražení náporu musela přejít na plovoucí devizový kurz koruny (mnohem více závislý na nabídce a poptávce na devizovém trhu). Tím byl proces zrealnění kurzu koruny vůči zahraničním měnám dovršen (vývoj podrobněji viz tabulka).

Tabulka č.11-4: Vývoj devizových kurzů v ČR

vývoj kurzů	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Kč/DEM	8,01	11,45	17,79	18,12	17,64	17,75	18,52	18,06	18,28	18,49
Kč/USD	15,06	18,56	28,29	28,26	29,15	28,78	26,55	27,14	31,73	32,27
	1999	2000	2001	2002						
Kč/EUR	36,88	35,61	34,81	30,81						
Kč/USD	34,6	38,59	38,04	32,74						

Zdroj: Švarcová, J.: Ekonomie - stručný přehled. Zlín, CEED, 2003

Směnné kurzy jsou počítány jako roční průměr. Vzhledem k tomu, že Německo je členem Evropské měnové unie (EMU), kurz DEM je od roku 1999 nahrazen kurzem euro.

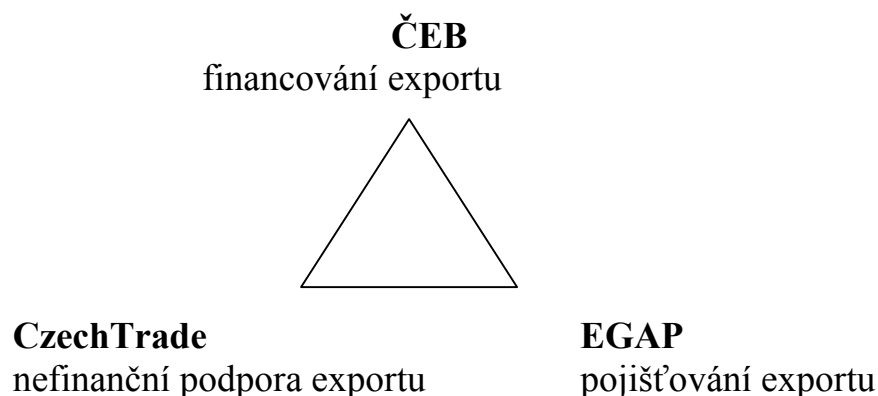
Mezi přímé nástroje zahraničně obchodní politiky patří kvóty, cla a subvence, které byly řešeny v kapitole 8. Podrobněji zatím nebyla popsána proexportní politika vlády ČR, která se stala jednou z priorit posledních let.

4. STÁTNÍ PODPORA EXPORTU V ČR

Všechny vyspělé země světa podporují exportní výkonnost svých firem formou vládní proexportní politiky a specializovaných institucí, které ji uvádějí do života.

Základní strukturu státní podpory exportu v ČR tvoří tři specializované státní organizace: agentura CzechTrade, Česká exportní banka, Exportní garanční a pojišťovací společnost.

Obrázek č.11-1 Schéma institucí vládní podpory exportu ČR

4.1 Česká agentura na podporu obchodu/CzechTrade

CzechTrade je příspěvková organizace Ministerstva průmyslu a obchodu ČR, jedná se tedy o státní instituci. Byla zřízena v roce 1997. Jejím základním posláním je podpora obchodu, jako součást vládní podpory vývozu, a její činnost je srovnatelná se standardem činnosti obdobných organizací podpory obchodu v zahraničí, tzv. Trade Promotion Organization - T.P.O. Tato organizace poskytuje především poradenské služby a školení.

4.2 EGAP - Exportní garanční a pojišťovací společnost, a.s.

Tato instituce vznikla v roce 1992 a základní jmění této akciové společnosti je plně v rukou státu (podílí se na něm určitými procenty Ministerstvo financí, Ministerstvo průmyslu a obchodu, Ministerstvo zahraničních věcí a Ministerstvo zemědělství).

Základním posláním EGAP je ochrana vývozců a bank financujících vývoz proti nezaplacení ze strany kupujících v důsledku komerčních rizik a teritoriálních rizik. Činnost EGAP se řídí zákonem č. 185/91 Sb. o pojišťovnictví ve znění dalších novel (poslední novela proběhla v roce 1999) a zákonem č. 58/1995 Sb. o pojišťování a financování vývozu se státní podporou. V souladu se směrnicemi EU provádí EGAP i pojištění na komerční bázi u krátkodobých úvěrů při vývozu do zemí s tržní ekonomikou.

EGAP úzce spolupracuje s Českou exportní bankou, a.s. (ČEB). Díky této spolupráci mohou firmy komplexně svůj exportní projekt zafinancovat i pojistit, za výhodnějších podmínek než u běžného komerčního financování a pojištění. V roce 1999 byly se státní podporou a zajištěním vyvezeny cca 4% našeho exportu, ovšem v zemích západní Evropy je běžné číslo okolo 20 %.

4.3 Česká exportní banka, a.s. (ČEB)

Česká exportní banka vznikla v roce 1995 jako *specializovaná bankovní instituce státní podpory vývozu*. ČEB je stoprocentně ve vlastnictví státu, část akcií vlastní EGAP a část příslušná ministerstva (viz vlastníci EGAP).

ČEB poskytuje vývozní úvěry a finanční služby s vývozem související za podmínek zvýhodněných oproti podmínkám tržním, zejména z hlediska doby splatnosti závazků a výše úrokových sazeb.

ČEB nabízí také financování za komerčních podmínek, zejména krátkodobé financování a vystavování záruk s vývozem souvisejících.

Financování exportu se státní podporou má svá specifika a musí se řídit mezinárodními smlouvami (při exportu do vyspělých zemí je to např. tzv. *Konsensus OECD*).

Mezi významné instituce podporující export patří také **Správa českých center (SČC)**, která je součástí činnosti českých center, spadajících **do kompetence Ministerstva zahraničních věcí**. SČC spravuje databázi zahraničních poptávek po českých produktech (výrobci i službách). Tato databáze je bezplatně dostupná na internetu www.export.cz - část *Kontaktní servis* (hledání podle oboru) nebo *Teritoriální informace* (podle země). Tyto poptávky jsou shromažďovány českými zastupitelskými úřady, generálními konzuláty a českými centry v zahraničí. SČC může pomáhat českým podnikatelům *vyhledávat zajímavé obchodní partnery v zahraničí*.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda – Liberta, 1991.
- 2) HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha, C. H. Beck, 1999.
- 3) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. Praha, SPN a Nadace Economics, 1994.
- 4) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 5) ŠVARCOVÁ, J. *Ekonomie - stručný přehled*. Zlín, CEED, 2003.
- 6) ŠVARCOVÁ, J. *Krok za krokem světem ekonomie 2 – export*. Zlín, CEED, 2000.
- 7) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003*
- 8) *Oficiální internetové adresy:*

<i>Ministerstvo zahraničních věcí - Správa českých center</i>	<i>www.export.cz</i>
<i>CzechTrade</i>	<i>www.tpo.cz</i>
<i>Česká exportní banka</i>	<i>www.ceb.cz</i>
<i>Exportní garanční a pojišťovací společnost (EGAP)</i>	<i>www.egap.cz</i>

12. Ekologické aspekty hospodářského rozvoje

A n o t a c e

Úvod do ekologické problematiky. Vymezení problému tvorby a ochrany životního prostředí. Ekologická situace v České republice počátkem 90. Let a dnes. Přírodní a civilizační systémy. Základní formy společensko-ekonomického zatížení přírody: biologické, produktivní a sociokulturní. Sankce a stimuly ovlivňující životního prostředí. Financování péče o životní prostředí a zákony. Negativní externality. Potřeba mezinárodní spolupráce při ochraně životního prostředí.

O s n o v a

- 1. Tvorba a ochrana životního prostředí, udržitelný rozvoj*
 - 2. Analýza stavu a vývoje životního prostředí ČR*
 - 3. Financování péče o životní prostředí*
-

1. TVORBA A OCHRANA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ, UDRŽITELNÝ ROZVOJ

Významnou makroekonomickou otázkou je měření ekonomického blahobytu (viz kapitola 2. měření národohospodářských výsledků). Ekonomové si uvědomili, že *nelze pouze čerpat zdroje* a neohlížet se na širší souvislosti, především pak *dopady hospodářské činnosti na naše životní prostředí*. Konec dvacátého století je předobrazem rozsáhlého posunu v myšlení lidí a tento posun se odráží i v konkrétních hospodářských politikách jednotlivých států a světového společenství jako celku.

V makroekonomickém ukazateli *čisté ekonomické bohatství (NEW)* se znečištění a devastace životního prostředí promítá jednoznačně jako snížení výsledného bohatství pro danou ekonomiku, potažmo lidstvo jako celek. Na

druhou stranu hospodářská činnost má i pozitivní účinky (např. krajinotvorné, architektonické apod.), nelze tedy zjednodušit dopady pouze na negativa.

Znečištění životního prostředí spadá ve většině případů do kategorie **negativních externalit**, tedy vedlejších účinků trhu, které standardními tržními mechanismy nejsme schopni ovlivnit. Negativní externalita vyvolává nesoulad mezi soukromými a společenskými náklady. Společenské náklady jsou veškeré náklady vyvolané výrobou daného statku, individuální náklady jsou však nižší, protože část těchto nákladů (hlučnost, prašnost, znečištění okolí továrny apod.) výrobce neplatí a nepromítne do ceny.

Pro komplexní popis je třeba oddělit:

- **přírodní systémy;**
- **civilizační systémy.**

Obě tyto soustavy existují vedle sebe a vzájemně se doplňují a ovlivňují. Nelze prohlásit, že civilizační systémy jsou nezávislé na přírodních systémech, stejně jako je v obecném principu nerealizovatelná myšlenka, že přírodu bychom měli zachovat v její prvotní nedotknuté podobě bez ovlivnění civilizačními systémy.

Základní formy společensko-ekonomického zatížení přírody:

1. *biologické;*
2. *produktivní;*
3. *sociokulturní.*

Od konference UNCED v Riu v roce 1992 a publikování dokumentu *Agenda 21* (Program pro 21. století) je **princip udržitelného rozvoje** postupně uplatňován všemi vyspělými zeměmi.

Princip udržitelného rozvoje je založen na třech pilířích udržitelnosti, na sladění *ekonomických, environmentálních a sociálních* aspektů každého rozvojového programu. Uplatňování principu udržitelného rozvoje je základní charakteristikou tvorby programů životního prostředí v ČR.

Existuje mnoho obecných definic principu udržitelného rozvoje, které jsou pro praktické účely různě interpretovány. Při řešení jednotlivých konkrétních lokálních problémů a rozvojových programů bude vhodné uplatňovat *tři kriteria udržitelnosti*.

Tři kritéria udržitelnosti:

- minimalizace nároků na čerpání neobnovitelných a šetrné využívání obnovitelných přírodních zdrojů, surovin, energie a minimalizace záboru území;
- minimalizace negativních vlivů na prostředí, emisí do ovzduší a vod, kontaminace půd, produkce odpadů a hlukové zátěže a minimalizace potenciálních rizik a havárií;
- důsledná ochrana, případně zmnožení a zkvalitnění základního přírodního a lidského kapitálu

Vláda ČR se hlásí i k dalším principům souvisejícím s přijatými dokumenty mezinárodního společenství, jako jsou:

- *princip předběžné opatrnosti* - v některých případech nelze na základě dnešních zkušeností a znalostí s jistotou stanovit vliv antropogenních činností a jejich produktů na lidské zdraví a na prostředí, zejména dlouhodobých a synergických vlivů (pokud nevím, jaký bude důsledek činnosti, provádím ji výjimečně opatrně nebo se jí vyhnu);
- *princip prevence* - vychází ze skutečnosti, že včasné provedení opatření, které zabrání ohrožení nebo poškození životního prostředí je prakticky vždy účinnější i levnější, než dodatečná náprava škod;
- *princip snižování rizika už u zdroje* - obvykle nejúčinněji a nejlevněji lze minimalizovat negativní vlivy přímo u jeho zdroje;
- *princip ekonomické odpovědnosti* - (princip “znečišťovatel platí“) ekonomickou odpovědnost za znečištění má původce, který nese náklady spojené s omezováním znečištění a náhradou působených škod;
- *princip sdílené a diferencované odpovědnosti* - odpovědnost za stav životního prostředí má nejen státní administrativa, ale také samosprávné orgány, ekonomicky aktivní subjekty a každý jednotlivý občan;
- *princip subsidiarity* - rozhodovací pravomoc a kompetence by měly být na co nejnížší možné odborně způsobilé úrovni rozhodování, to je co nejbližše danému problému a občanům;
- *princip integrace* - stanoví, že požadavky na ochranu životního prostředí se musí promítat do všech relevantních sektorových politik, rozvojových programů a všech hospodářských činností a rozhodování musí zahrnovat integraci a optimalizaci složkových přístupů;
- *princip nejlepší dostupné techniky* - (BAT) bude rozhodujícím kritériem pro povolování výrobních činností, přičemž BAT bude definována environmentálními parametry, nikoli přímým určením vlastní technologie;
- *princip substituce* (náhrady nebezpečných a škodlivých látek).

Za znečišťování životního prostředí, případně jeho složek a za hospodářské využívání přírodních zdrojů platí fyzické nebo právnické osoby *daně, poplatky, odvody a další platby*, stanoví-li tak zvláštní předpisy. Tyto zvláštní předpisy stanoví, kdy mohou být právnické nebo fyzické osoby, které chrání životní prostředí nebo využívají přírodní zdroje v souladu s principem trvale udržitelného rozvoje, zvýhodněny úpravami daní a odvodů nebo poskytováním úvěrů a dotací.

Legislativa se zabývá jednotlivými kategoriemi, z nichž každá obsahuje různé typy norem např. zákon, vyhláška, směrnice, nařízení. Sledované oblasti

- vodní hospodářství
- odpadové hospodářství
- ochrana ovzduší
- ochrana přírody
- ochrana půdního fondu a lesního hospodářství
- geologie a hornictví
- územní plánování a stavební řád
- posuzování vlivů na životní prostředí
- nakládání s chemickými látkami
- prevence závažných havárií
- geneticky modifikované organismy
- mezinárodní úmluvy.

2. ANALÝZA STAVU A VÝVOJE ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ ČR

V souvislosti s transformací hospodářského života a s útlumem některých výrob poklesla těžba černého a hnědého uhlí, lignitu, stavebního kamene, cihlářské suroviny, vápence a uranu. Ve struktuře primárních energetických zdrojů došlo k posunu od tuhých paliv směrem k palivům ušlechtilým a snížil se vývoz energie. Ve většině velkých uhelných elektrárnách byla připravena, zahájena nebo realizována opatření ke snížení emisí, některé bloky byly odstaveny a pokračuje spuštění jaderné elektrárny Temelín. Probíhá plynofikace města a obcí vedoucí ke snížení emisí z malých a středních zdrojů znečištění.

V *sektoru dopravy* se snížily požadavky na veřejnou nákladní dopravu, ale na druhé straně došlo k růstu soukromé automobilové dopravy. Koncentrace dopravy na některých silničních či dálničních tazích vedla k místnímu zhoršení kvality ovzduší a ke zvýšenému zatížení hlukem. Počet motorových vozidel se jen v období 1989 – 1994 zvýšil zhruba o 30%. Podíl osobních vozidel vybavených katalyzátory činil např. v roce 1994 cca 7 – 8%. Rostoucí prodej

bezolovnatého benzínu a omezení koncentrace olova v benzinech vedly ke snížení emisí olova zhruba o 75%.

V *sektoru průmyslu* vlivem restrukturalizace a snížení výroby, zejména v zastaralých provozech, poklesly emise škodlivých látek do ovzduší a snížilo se celkové množství vypouštěných odpadních vod. Významně byla omezena spotřeba látek poškozujících ozónovou vrstvu Země a výroba chlorovaných uhlovodíků.

Specifickým rysem transformačního období jsou staré ekologické zátěže, zahrnující kontaminaci výrobních provozů, půdy, horninového prostředí a podzemních vod, nezabezpečené skládky a odpadů.

Zemědělská produkce poklesla v roce 1994 zhruba na 4,5% podíl na tvorbě HDP při mírném vzrůstu investic. Výrazně poklesla spotřeba dusíkatých a zejména fosforečných hnojiv, omezila se spotřeba insekticidů, herbicidů a fungicidů.)

Lesní hospodářství se podílí na tvorbě HDP 0,8% a zaměstnává cca 45 tis. pracovníků, často v oblastech s nedostatkem jiných pracovních příležitostí. Lesy zaujímají plochu 2630 ha, tj. 33% rozlohy státu a jejich výměra mírně vzrůstá. V zájmu zajištění mimoprodukčních funkcí je 43,1% celkové výměry v kategorii lesů ochranných a zvláštního určení.

Procesy v hospodářství příznivě ovlivnily stav ovzduší. Celkové emise oxidu siřičitého poklesly o 36 %, emise dusíku o 60 % a emise prachu o 49 %. Měrné emise oxidu siřičitého stále převyšují průměr států OECD. Výrazně se také snížilo znečištění povrchových vod. Podíl délky toků se silně a velmi silně znečištěnou vodou činil 34 %.

Evropská komise vydala 8.11.2000 novou hodnotící zprávu o ČR před jejím plánovaným vstupem do Evropské unie. Je patrné, že došlo podle EK v přípravách naší země na členství v EU za resort životního prostředí ke zřetelnému pokroku, takže hodnocení je pozitivnější než v předchozích letech. Ve zprávě se oceňuje institucionální zajištění ochrany životního prostředí. Česká republika investuje od roku 1994 na ochranu životního prostředí ročně částku kolem 2,5 % HDP (cca 1 mld. EUR). Evropská unie vyzývá Českou republiku, aby takto vysoké investice do oblasti životního prostředí v každém případě udržela a snažila se ještě o jejich navýšení, pokud mají být úkoly, vyplývající z vyjednávání včas splněny.

Porovnáme-li náš stav životního prostředí ve srovnání s členskými a kandidátskými státy EU zjišťujeme výrazné rozdíly i mezi nimi. Bývalá NDR

má v příhraničí, tj. v Sasku a Podkrušnohoří, mnoho podobných problémů jako my. Jinak je tomu mezi jižními Čechami a Moravou a na druhé straně Rakouskem. V Rakousku se podařilo udělat obrovský pokrok ve všech složkách, ať už je to ochrana ovzduší, vod či nakládání s odpady. V porovnání s Polskem a Maďarskem, případně Slovenskem, jsme na tom zhruba obdobně. Výdaje na životní prostředí jsou u nás za posledních deset let o poznání vyšší, než byly v tomto období výdaje států OECD. Důvod je jasný, musely jsme ujit větší kus cesty než tyto země. Ty byly nuceny se například v oblasti energetiky vyrovnat s ropnými šoky sedmdesátých let a přejít na efektivnější technologie.

3. FINANCOVÁNÍ PÉČE O ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

Podíl investic na ochranu životního prostředí na celkových investicích se v posledních letech pohybuje kolem 8 %. Jedná se poměrně o velkou část investic jak ve srovnání se zahraničím (1-3 % v zemích EU), tak i absolutně. Tento podíl dosahuje ještě několikanásobně vyšší hodnot u podniků, jejichž provoz byl nevyhovující z pohledu environmentální legislativy a nebo které byly povinny odstraňovat staré ekologické zátěže. Pokud však porovnáme absolutní výši výdajů do životního prostředí v ČR a v zahraničí, jde v ČR o několikanásobně nižší objem prostředků.

Podle studie Světové banky ze září 1999 budou muset české firmy vydat až 3 miliardy EUR, tj. přes 100 miliard korun. V tisku se již objevily odhady dvoj- až trojnásobné. Dále studie uvádí, že ČR bude muset vynaložit o 20-50% prostředků více, než kdyby do EU nevstupovala, a bude tak muset učinit v poměrně krátkém časovém období. Podle SB budou nutné výdaje na úrovni 2,5-3,7 HDP.

Uvedené odhady vyvolávají otázku zdrojů financování péče o životní prostředí. Státní rozpočet se stále méně podílí na financování životního prostředí. Největší tíha padá na komunální sféru, dále zdroje soukromé, podnikatelské. Avšak z ekonomických resortů zaznívají úvahy, aby se zrušil jeden ze základních principů EU, totiž princip „znečišťovatel platí“. Jenže právě k obrovskému zlepšení komunální ekologie přispělo zpoplatnění znečišťování ovzduší a vod, centralizování tohoto finančního zdroje a přerozdělení ve prospěch komunální sféry, malých čistíren odpadních vod. Pokud se vzdáme toho, že se bude platit za znečišťování, uvažovaná časová období se tentokrát mnohonásobně prodlouží.

Pro financování investic v ochraně životního prostředí jsou rozhodující vlastní zdroje a úvěry (meziroční nárůst ze 67 % na 81 %). Dále je zřejmé, že

k nárůstu došlo za mírného poklesu státních podpor a prudkého poklesu podpor ze zahraničí.

Prioritou místních rozpočtů v ochraně životního prostředí je investiční výstavba zaměřená na odvádění a čištění odpadních vod (6,2 mld. Kč). Lze předpokládat, že v nejbližších letech se tato priorita místních rozpočtů ještě zdůrazní, neboť z předběžných studií dopadů přidružení k EU v oblasti ochrany životního prostředí vyplývá, že zejména oblast čištění komunálních vod bude v ČR vyžadovat nemalé finanční prostředky.

L i t e r a t u r a

- 1) SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. Praha, Svoboda – Liberta, 1991.
- 2) HOLMAN, R.. *Ekonomie*. Praha, C. H. Beck, 1999.
- 3) DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Makroekonomie*. Praha SPN a Nadace Economics, 1994.
- 4) RUSMICOVÁ, L., SOUKUP, J. a kol. *Makroekonomie*. Praha, Melandrium, 1997.
- 5) *Ekonom, roč. 1993-2003, Hospodářské noviny, roč. 1993-2003, Politická ekonomie, roč. 1993-2003.*
- 6) *Zákon č. 17/1992 Sb. o ochraně životního prostředí ve znění zákona č.123/1998 Sb.a dalších novel.*
- 7) *Oficiální internetové stránky:
Ministerstvo životního prostředí ČR* www.env.cz

Z Á V Ě R

Součástí studia ekonomických věd je kromě poznávání podstatných a obecných souvislostí také analýza konkrétních determinant praktické aplikace teoretických poznatků. Posláním speciálních ekonomických disciplin, na prvním místě pak studijního předmětu „Podniková ekonomika“, je budovat takové *mosty*. A to právě mezi ekonomickou teorií a národohospodářskou praxí. Role makroekonomie, a to v její pestré rozmanitosti a šíři projevů, nekončí výčtem hlavních problémů, uvedených v našem textu.

Veškeré čtenářovy námitky, poznámky, ale i upozornění na nepřesnosti předloženého textu, jakož i jiná doporučení budou autory vítána jako cenný podnět pro další pedagogickou práci.

Ve Zlíně, září 2003

Vnislav N o v á č e k
Jena Š v a r c o v á

Název	Makroekonomie I.
Autor	Doc. PhDr. Vnislav Nováček, CSc., Ing. Jena Švarcová Fakulta managementu a ekonomiky
Vydavatel	Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Vydání	druhé upravené
Vyšlo	2003
Náklad	500 výtisků

Publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou.

ISBN 80 - 7318 - 155 - X